

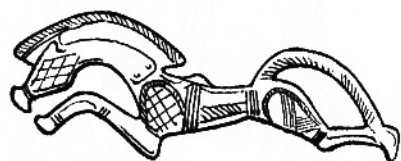
*Цагзары цагдар үсөвнөй сөвирхдэг-
дөр, сөгддөр а дүнөйл ницы ис.*

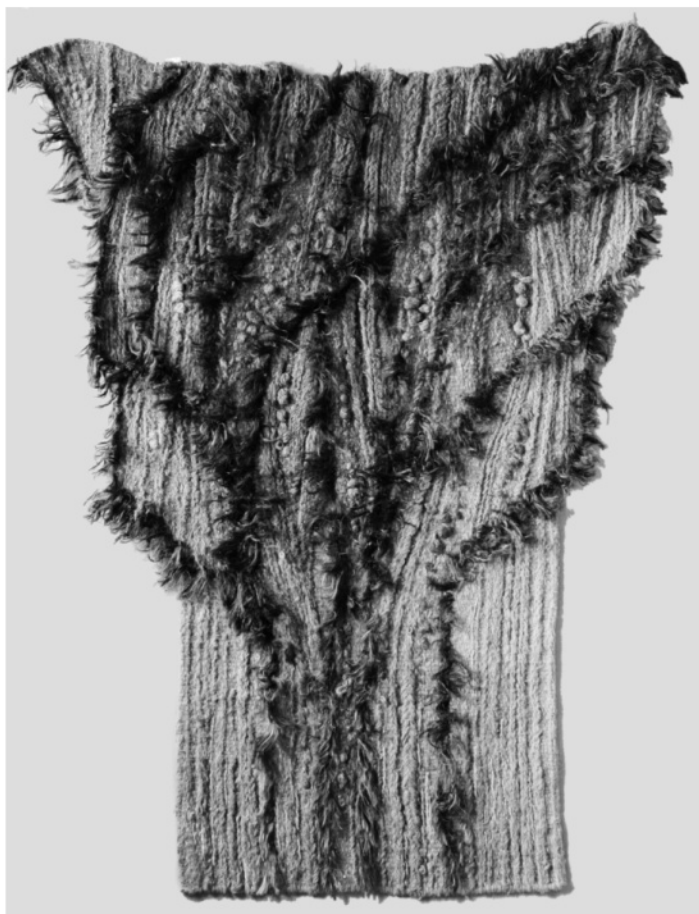
КАРЛ МАРКС

MAX ΔУГ

9
2006

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,

Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,

Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

MAX ДУГ

9
'06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

БИЦЪОТЫ Гриш. Нæ чындз фæивддзаг. Сценикон нывтæ 5

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 70 АЗЫ

ТОТРАТЫ Руслан. Тути æмæ Æрвдзæст. Радзырд 24

СКЪОДТАТИ Эльбрус. Æрвгæрон. Æмдзæвгæтæ 40

БИАЗЫРТЫ Кромвел. Ис. Асин хурмæ ис! Æмдзæвгæтæ 48

ТЕМЫРАТЫ Давид. Дзул. Новеллæ 60

ÆЛБОРТЫ Азæ. Æртæ æмдзæвгæйы 70

БАГАТЫ Лади. Къадаты уæйыг. Таурæгъ 72

ДЫГЪУЫЗТЫ Тенгиз. Дыууæ чысыл радзырды 77

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

Нарты кадджытæ. Дарддæр 82

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ 107

УИДÆГТÆ

ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Кард. Мифологон этюд 115

«Ирон газет» фыста 135

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ 139

БИЦЪОТЫ Гриш

НÆ ЧЫНДЗ ФÆИВДДЗАГ

Сценикон нывтæ

АРХАЙДЖЫТÆ:

С о ф æ.
 С о с, йæ фырт.
 М и л æ, Софæйы хойы чызг.
 Р а й к æ.
 Д о к к а, Райкæйы фыдыхо.
 С л у с и.
 М и н к æ.
 Т ъ е п а, Слусийы шофыр.
 Фыццаг лæггадгæнæг.
 Дыккаг лæггадгæнæг.
 Æртыккаг лæггадгæнæг.
 Къухылхæцæг.

ФЫЦЦАГ АРХАЙД

Софæйы хæдзары кæрт. Уынгæй бацæугæйæ рахизырдыгæй — сæйраг хæдзар, йæ ныккомкоммæ галиуырдыгæй — сæрдыгон хæдзар. Цæхæрадонырдыгæй — сара. Сарайы — даргъ стъол. Йæ фæйнафарс — стъолы æмдæргъæн бандæттæ. Кæрты астæу дыууæ къæлæтджын бандоны æвæрд. Милæ дзыхæй симды цагъд амоны æмæ симы. Йæ уæлæ — джинс хæлаф, йæ цыбырдыс хæдоны фæдджитæ — дæлæмæ уагъд. Йæ æлвыд сæрыхъуын чысыл рахæцыд. Сæрдыгон хæдзарæй рацыд Софæ. Йæ уæлæ — рог пæлæз, йæ сæрбæттæн уæлæуæз баст.

С о ф æ. Цал загъды вæййы, дæ лопъосæр мын ма уынын кæн. (Милæмæ дæтты сæрбæттæн.) Абæтт ма йæ!

М и л æ (бандонæй хъуымацгопп худ фелвæста, йæ сæрыл æй акодта.) Сæрбæттæн нагъ!..

С о ф æ. Æз куклайы хуызæн чызгмæ æнхъæлмæ кастæн. Кæсæнмæ ма-иу дæхимæ бакæс. Фыдзыкъуыр лæппуйы хуызæн дæ.

М и л æ. Лæппуйы роль куы аразыдтон, уæд мæ куы фæуыдтаис. Мæхицæй тарсыдтæн, противнæйæ! *(Иæ сæр æнгуылдзтæй стары.)* Ныр мæ сæр хъуынтæ ныззади.

С о ф æ *(йæ сæрыл ын батты сæрбæттæн)*. Кæс-ма, куыд дзæбæх дæ!

М и л æ *(худæй аивта сæрбæттæн, Софæйы хъæбыс кæны)*. Мæ зинаргъ мадиихо, сæрбæттæн нагъ. *(Софæйы бандоныл сбадын кодта, иннæ бандоныл абадт йæхæдæг.)* Æз алци фæра-дзирдтон. Нур ды фæрадзур: цæмæн ардигæй фæлидзгæ дæ хо, мæ мад?

С о ф æ. Дæ мадыл æхсæз азы цыдаид. Иу ус æй дуканимæ бахуыдта, мæ чызг, дам, дæуыйас у, туфлитæ йын æлхæнын æмæ сæ дæ къæхтыл акæн. Уыцы ус æхца куыдфыста, афтæ дæ мад фæддæдуар, йæ къæхтыл — ног туфлитæ, цæхæрадоны фæмидæг.

М и л æ. Мæ мамуля гиццилæй дæр характер фææвдиста.

С о ф æ. Йæхи карæн лæппуйы-иу ранадта.

М и л æ. Цаман фæлидзга кодта? Фæрадзур, фæрадзур.

С о ф æ. Нæ мæ ныууаддзынæ æмæ хъус. Дæ фыд Дидыл мæн куырда. Нæ хæдзарæй мæ рахастой чындзхæсджытæ. Фæндагыл нæ фæдисон аййæфта. Дидыл æмæ, дам, мæ хо, дæ мад афардæг сты. Афонмæ, дам, Ирыстоны арæнæй ахызтысты. Нæ фыд зæрдæдзæф фæци.

М и л æ. Мæ мад противнæйæ, противнæйæ!

С о ф æ. Зæронд хъæдгом нал агайдзыстæм. Ницы зæрдæ дарын дæ мадмæ.

М и л æ. Мæ мад куы ниццин ваййы, уæд фазагъы: “Цирк! Цирк!” Противнæйæ. Ма фидимæ кунæ ниббежал уайдæ ма мад, уад аз да чызг... Дауай гуыридаин. Цирк, цирк!

Чидæр кулдуар æрбахоста. Софæ кулдуары уынгмæ кæсæн цæстæй акасти, фæстæмæ рæвдз фездæхт.

С о ф æ. Акæс æм. Мæн куы агура, уæд ын зæгъ: ацыди. Кæдæм, кæд фæзындзæн, уыдæттæ нæ зоныс. *(Софæ бауади сæрдыгон хæдзармæ).*

Милæ кæрты чысыл дуар бакодта. Æрбацыди Докка. Милæ йæ худ фелвæста æмæ йæ йæ аууон амбæхста.

Д о к к а *(къухаууонæй кæсы)*. А хæдзары лæппу дæ?

М и л æ (йæ ныхас цымæ фындзæй хъуысы). Цыдæр сын баваййын...

Д о к к а. Софæмæ мын фæдзур.

М и л æ. Горæтмæ прошла æмæ нæ загъта кæд æрцаудзæн.

Д о к к а. Гæды дæ, ныртæккæ ардыгæй йæ дзурын куы хъуысти.

М и л æ. Артист дæн. Лæгъ хъæлæсæй дæр мæ гæвариттытæ хъæуы, æмæ сылгоймаджы хъæлæсæй дæр гæвариттытæ...

Д о к к а. Софæ дын мыййаг Пæлинайы кой никуы кодта? (Милæ йæ сæр батылдта: нагъ.) Авдæны сабимæ куыд зилай, æртæ азы йæм афтæ фæзылдтæн. Пæлина йæ фатер мæныл скодта. Нæ лæппу горæты кусы, æнæхæдзар у æмæ дзы, зæгъын, уый цардзæн. Ус ын ракурдзыстæм...

М и л æ. Софæйæн куыд зæгъдынæн: чи йæ агуырда?

Д о к к а (йæ ком ивазы). Цы цæхджын сайд мын фæкодта Софæйы иблис. Æмæ ма-иу кæс: мæ тæригъæдæй йыл хорз бонтæ не скæндзæн. Цалынмæ Софæйы цæстытæм бакæсон, уæдмæ æз ардыгæй нæ ацæудзынæн. (Кæсы сарама.) Карк æфтуанхæдыл куыд афынæй ваййы, афтæ афынæй кæнон. (Сарайы даргъ бандоныл йæхи æруагъта. Йæ хуыр-хуыр ссыди. Софæ рацыди сæрдыгон хæдзарæй бæлццонарæзтæй.)

С о ф æ (амоны Доккамæ). Йæ сæр дзæгъæлтæ кæны. Цыдæртæ мыл æрæмысыд. Хæтæнхуæгты хæдзармæ бадзурдынæн æмæ йæ уырдаæм аласдзысты. (Уынгмæ ацыди.)

М и л æ (фæзмы Софæйы). «Йæ сæр дзæгъæлтæ кæны!» (Уынгмæ йæ къухæй ныддодой кодта.) Æз дæ Доккайы маст цалынмæ райсон, уæдмæ ардыгæй нæ ацæудзынæн! (Сæйраг хæдзары дуарыл рахæцыд.) Дæгъæлтæ, дæгъæлтæ! (Сæрдыгон хæдзары фæмидæг. Кæртмæ æрбацыд Тъепа.)

Т ь е п а (айхъуыста Доккайы хуыр-хуыр). Ацы ус йæ удæн цы хорз у! (Йæ ком тынг ивазы.) Хуыссæджы фыдæй куы сæфын, уæд цымæ ацы сабыр кæрты цæуылнæ афынæй кæнын? (Даргъ бандоныл йæхи ауагъта æмæ уайтагъд йæ хуыр-хуыр ссыд.) Уынгæй æрбацыд Слуси.

С л у с и (ауыдта Тъепайы, йæ телефон фелвæста, дзуры). Дзиу, слуси, машинæ уым ис? Рæвдз, Зыды сыхмæ тындз! Цæсты ныкъуылдмæ ам куыд уай. (Йæ къахыл алæууын кодта Тъепайы.)

Т ь е п а (йæ къахыл нæ лæууы). Слусийы къантор цыбыртты сыгъд бакодта! Фæдис!..

С л у с и (йæ уадулæн ын дзæхст). Ныллæтбирдтай та, фаджысы рагъ!

Т ь е п а. Ныккъуыивитт ис йæ бизнес! Фæдис!

С л у с и. Цалынмæ дæ бацагурон, уæдмæ дæхи ма равдис, зæгъгæ, дын нæ фæдзæхстон? (Йæ разæй йæ уынгмæ атардта.)

Машинайы хъæрмæ Докка райхъал, рабадт, йæ ронæй гæххæттыты цъæпæра систа. Сыфтæ лæгъзытæ кæны.

Д о к к а. Софæ, æртæ азы дæргъы мын мæлгъæвзагæй цыдæриддæр фæдзырдтай, уыдон урс гæххæттыл сау дамгъæйæ нысангонд сты...

Уынгæй æрбацыд Слуси, хъусы Доккамæ.

Пæлинайы фатер мæныл аразгæйæ цал къанторы къæсæрæй бахызтыстæм, зынафсис цыбæлтæн цас зæрдæлхæнæнтæ фæкодтам — æнæ фыстæй мын дзы ницы базад...

С л у с и. Хорз ус, дæ архивтæ демæ фæхæссыс?

Д о к к а. Мемæ сæ хæссын, мемæ. Софæйы цæстытæм сæ ныддиди кæндзынæн. (Къухаууонæй йæм скаст.) Цы хынцфæрстытæ мæ кæныс? Ды Софæйæн чи дæ?

С л у с и. Æз Софæйæн иуырæм цыдæр бавæййын, уый та мын иннæрдыгæй цыдæр бавæййы.

Д о к к а. Йæ ном йæ гакк кæмæн свæййы, уыдонæй ма разын?

С л у с и. Мæ ном, уæллæгъи, Слуси.

Галиу митæ мæм цъус и.

Мæ мыггаг у Сулаив,

Раст уынджы дæр суайын зулаив.

Мæ менеджыр фæсутыр

Æмæ агурын кæмпутыр...

(Гæххæттытæм амонь.) Ахæм исты фактытæ æмæ дæм аргументытæ разындзæн Софæйы уд кæмæй ауайа?

Д о к к а. Ацы Скъылы Розæ, æнæхайыр фæуа, дзырдæй дзырды æхсæн дæр мæ айрох вæййы. Софæйыл-иу мæ зæрдæ кæм фæкъæпп кодта, уым сæ-иу афыстон.

С л у с и. Гъа-ма, дæ фактытæн ма сæ тæккæ тæвддæртæй истытæ...

Д о к к а (гæххæтты сыф систа, кæсы). Пæлина куы æрытарфы ранчыны... дохытыры йæмы æрыбакотоны...

С л у с и. Дæхи ныхæстæй, дæхи ныхæстæй...

Д о к к а. Ацы Скалы Розæ. (Ныхъхъуыды кодта.) Гъо, мæ

зæрдыл æрлæууыди. Софæ хæринагтæ æрбахаста Пæлинаейæн. Дохтыр цæстмæ срæдау. Хæрынтыл, дам, ма у, гæды хафына. Дохтыр куы ацыди, уæд Софæ йæ хызынæй систа карчы айчы йас æрыскъæф. Мæхи къухæй, дам, æй ахæр. Мæ дзыхы мын æй фæцавта. Хъылма кæй аныхъуырдон, уый ма ме 'взаг бæргæ базыдта, фæлæ ма цы. Цасдæр мын хæринаг нал тади, Пæлинаейы фæстæ фæцæйцыдтæн...

Сæрдыгон хæдзарæй бæгъæмсарæй рауади Милæ.

С л у с и. (кæсгæйæ йæм азда). Райкæ?! Дæхицæй цы дзæбæх лæппу ацарæзтай?

Милæ йе 'нгуылдзæй йæ былтæ бахоста, Ома, мацуал сдзур.

Д о к к а. Райкæ загътай?

С л у с и. Мæнæ лæппумæ дзурын. Зæгъын, ацырдæм уайгæ, дæ санчъехтæ нымайгæ.

Д о к к а. Ме 'фсымæры чызг Райкæ хуыйны æмæ, дзыхы кæй радавай, ахæм чызг нын нæу. Райкæ юрикдски зауыснаæ дæсны студент у. Софæ уымæй уæлдай куынаæ сæтта, уæд ыл æй бацардаудзынæн. (Милæмæ.) Акæсон, фæлæ-иу Софæйæн мæ ныхас зæгъ, гæдыхафынайы дæлдзæхтæ кæдмæ кæндзынæ? (Ацыди.)

С л у с и. Дæ фыдыхо?

М и л æ. О.

С л у с и. Гъы, юрикдски зауыснаæ дæсны студент, исты дын æнтысы?

М и л æ. Дæгъæлтæ къухы не 'фтынц. Сосы æххуыс мæ куыд тынг хъæуы!

С л у с и. Сос ни туди, ни суди, нæхирдыгонау гæбæр къуди!

М и л æ. Сосы мын ма æнад кæн.

С л у с и. Джитри-хитъридзинадæй йæм æппын ницы фæхæццæ. Софæмæ иу æмæ дыууæ æварæны нæ уыдзæн. Чи зоны, йе 'мбæхсæнтæй кæцыдæр дæ тæккæ къæхты бын...

М и л æ. Слуси, æрхъуыдытæ дæм цъус и, æндæр мын нæ ацамонис, куыд цы...

С л у с и. Уæдæ ма базон, Софæ цы нæ бахынцта?

М и л æ. Йæ сомтæ доллæртæй нæ баивта.

С л у с и. Нагъ, рæхджы ацы хæдзармæ чындзы номыл чи æрбахиздзæн, уыцы Райкæ-Милæ йæ кæй ныккъъуыввитт ласдзæн, уый йæ фæсонæрхæджы дæр нæй.

М и л æ. Ницы мын ацамондзынæ, афтæмæй ныртæккæ фæстæмæ ацæудзынæ...

С л у с и (*йæ ных æууæрды*). Гъеуый дын хынцинаг. (*Слуси фæкуыддæр, ныхъхъус и, йæ ных бакъуырдат.*) Гъо, дæ фыдыхо йæ архивтимæ ам æрцæрæд, Софæ æмгæрон куыд нал уæнда. Софæйæн чысыл авæр хуыссæджы хос. Æрмæст дын йæ дозæ ма фæгæр уæд. Йæ лиф дæр ын-иу асгар. Хæдæгай, Душанбейаг чызг Милæйы йæ паспорт хъæуы? Агурынц æй.

М и л æ. Хъæуы администрацийы хицау мæ театрмæ исын кæны. Документ дзы хъæуы.

С л у с и (*чырæ телефон ын дæтты*). Сос куы фæзына, уæд мæм-иу дзур.

М и л æ. Цы гæнæг у Сос? Цыдæр мæ æмбæхсыс.

С л у с и. Мæ хъустыл цыдæртæ æрцыди. Бæлвырд хабар исты, уæд дыл æмбæлдзæн. (*Ацыди.*)

М и л æ. Цæхджын сайд мын кæндзæн Слуси. Фæлæ мын душамбейаг паспорт Слуси йеддæмæ чи сарæзтаид?

ДЫККАГ АРХАЙД

Уыцы кæрт та. Уынгæй æрбацыд Софæ. Йæ зонтикай аууон кæны йæхицæн.

С о ф æ. Ацы тæвд мæ маргæ кæны. Ацы давленийæ мæ уд снарæг. Милæ, кæм дæ? Æппындæр æм ныхас нæ хъары.

Милæ цæхæрадонæй æрбауад.

Кæрты дуар та дын гомæй куы баззад!

М и л æ. Ох-х-х, цы противнæйæ дæн! Сыхаджыты ус дæ фæйагургæ кодта. Дуар байгомгæ кодтон æмæ ныггомгом и.

С о ф æ. Дæумæ хъусынай мыл изгард бахæцы. (*Йæ сæрмæ йын амонь.*) Уæддæр та — бæгъæмсар. Дæхицæй тыхæй дæр лæппу аразыс? Æмæ уæд дæ мады гуыбынæй хъуамæ цъингуыримæ рабырыдаис.

М и л æ. Цирк! Цирк! Ду удаис ма мад. Æз дæуæй рабрдаин цъингуыримæ. (*Кæл-кæлæй худы.*)

С о ф æ (сбадти). Артистыты театры лопъосæр чызг.

М и л æ. Ох-х-х! Сосы чындзы æхсæвы куыд хорз уыздæни. (*Йæ къахфындзтæ æрсагъта.*) Заргæ, кафгæ!..

С о ф æ. Уыцы чындзæхсæвы хабар куыд цъапп у, уый куы

зонис. Иу а хъæуккаг чызг нæ лæппуйыл сагъуыди. Булкæхор, æфтъæраг... Фæсæмбисæхсæв дæр райхъал вæййы æмæ — йæ булкæтæ æмпулгæ. Анаша кæмæй кæнынц, ахæм магы нæмгуытимæ конд булкæтæ...

М и л æ. Ох-х, ныр иу свежи булочкæ!

С о ф æ. Мæхи, дам, булочкæйы хуызæн скодтон æмæ Сос фæстæмæ дæр никæмæуал фæкæсдзæн. Дæснытыл арвы кæрæтты фæзылди, хинтæ...

Сæрдыгон хæдзарæй рацыди Докка.

Д о к к а (пакеты йæ къух атыста). Мæ берданкæ!

Софæ Милæйы ауон æмбæхсы.

Мидæгæй мын аздади! (Бацыд хæдзармæ.)

С о ф æ. Ды хæлиудзых!.. Ацы æнæхæдзар, сæрхъипп уым цы агуры?

М и л æ. Рæгъæдытæ фæткъуытæ бæласыл къалиуыл аг-уырдон...

С о ф æ. Ам йæ фæд дæр куыд нал уа, афтæ. Мæнæйуый, зæгъ, Мæскуымæ дохтыртæм ацыди. (Ацыди уынгмæ.)

Сæрдыгон хæдзарæй рацыди Докка. Йæ къухы — пистолет.

М и л æ. Кæйдæр хæдзары дæ цы хъуыдаг ис? Гукк!

Д о к к а (пистолеты фындзæй амонь Милæмæ). Ды, артистыты театыры лæппу чи уыди, уый дæ, æви чызг?..

М и л æ (йæ сæрбæттæн йæ роны атыста, Доккайæн къухæй амонь: дæ хæцæнгæргъ мæм ма дар). Дæ къухы хъазæн у?

Д о к к а. Берданкæ цы вæййы, уый у! (Хъавы йæм дзы.)

М и л æ. Æруадз æй, æруадз æй! Кæцæй йæ рахастай?

Д о к к а. Нæ хистæры лæппу милицæйы кусы. Софæйы кæлæнтæ базыдта... Ацы берданкæйæ, дам, æй фæхъыппæг кæндзынæн. Дысон ын æй амбæхстон. Ардæм æй мемæ райстон, зæгъын, Софæмæ йæ фæдарон, йæ уды тæпп куыд ссæуа... (Милæмæ мæстйæ.) Рæвдз фæдзур Софæмæ æмæ дзæбæхæй кæрæдзи бамбарæм. Науæд Иры дзыхъхъы чи никуы æрцыди...

М и л æ (скуыдта). Цæмæ мæм дзы хъавы? Ифтыгъд у?

Д о к к а. Æнхъæлыс, исты йын зонын... Мæ роны йæ атыстон æмæ Софæмæ атындзыдтон. (Кулдуарырдæм дзы хъавы.)

Æрбацыди Слуси. Доккайæ йæ цæст нал ис.

С л у с и (Милæйы фæрсы.) Цы йæ зæрды ис? Ды мыл æй сардыдтай? Æз, зæгъ, Слуси дæн, арвы талынгты кæмæй лидзынц. Йæ сармадзан ын аиуварс кæн.

М и л æ (пистолет Доккайæ исы). Æри-ма йæ, исты фыдбылыз æрцæудзæн.

Докка пистолет пакеты ныппæрста.

С л у с и. Хорз ус, де 'фсымæры чызджы дын царды кæй баппæрстон, ды уый нæ зоныс. Иу рæстæджы Райкайы уындæй маæ зæрдæ ныппуси. Зæгъын, дæхирдыгæй йæ фæкæн, Слуси.

Д о к к а. Кæс-ма ацы чъебремæ. Райкæ дæ мæтæй мæлы!

Цæхæрадоны дуар байгом, фæзынди Сос. Уайтагъд фæаууон.

С л у с и (Доккайы пакетмæ амонь.) Уыцы хъазæн ма ардæм рæвдз æри!

Д о к к а. Софæйы размæ бабаддзынæн, йæ уд куыд асенк ласа. (Ацыди уынгмæ.)

С л у с и (йæ дзыппæй исы дæгъæлтæ). Адонæй дæ кæцыдæр бауадздзæн Софæйы æвæрæнтæм. Дæ цыппæртыл дæр быр, де 'мбудæнтæ хъуамæ скусой... Сос нæма фæзынди?

М и л æ. Цыдæр маæ æмбæхсыс?

С л у с и. Лæгоймаджы куыстмæ куы фæисын, уæд ын егызæн ацаразын:

М и л æ. Бизнесы гроссмейстер — Слуси, йæ кадарты суадон ныххус и.

С л у с и. Куыстагур лæгоймаджы афæрсын: Сразу иронау куыд уыдзæн? Гъа-ма, ды цы дзуапп радтис?

М и л æ. Æваст, æвиппайды.

С л у с и. Ницы донджахи дзуапп! Сосæн дæр екызамен скодтон. Сразу, дам, иронау у цырадзым. Зæгъын, ацы лæппу тынг гилдз у!

М и л æ. Ахæм дзуапп нæ радта, уæд æй рарвыстаис?

С л у с и. Райкæ, Райкæ балалайкæ, дæ уарзон разынд хæлиудзых: йæ фындзы бынæй йын «Газель» атардтой.

М и л æ. Уыцы хабарыл цырадзым баууæндыдтæ?

С л у с и (уынгмæ амонь). Уыцы зæронд усæй сармадзан байсын хъæуы. (Атындзыдта.)

М и л æ. Мæ фыды зæронд хойы мын ма бафхæр!

С л у с и (фæстæмæ радзырдта). Ахæм хабæрттæ кæнын хъæуы цырадзым.

Цæхæрадонæй рацыди Сос, у нозтхъæлдзæг.

С о с. Лæппу, ды чи дæ?

М и л æ. Кæй дзы ахуыпп кодта, уый цы хорз у. (Йæ хъæлæс ивы.) Цыдæр донджахи дæн.

С о с. Ды маенан зонджын ныхæстæ кæныныл ма схæц.
Ацы хæдзарæн цы бавæййыс?

М и л æ. Мæ фыдыхойы фыццаг лæджы фыццаг усы
æмхæрæфырты...

С о с (*йæхицæн*). Цъиуты сайд исты у. (*Милæйæн*.) Нæ мыг-
гаджы бæлас дын дæ разы авæр, уæд дзы дæхи ссарис?

М и л æ. Питомникæй хаст бæлас?

С о с (*бустæйæ*). Дзæнæты цæхæрадонæй хаст!.. Хæдзарвæн-
даджы бæлас.

М и л æ (*йæхи стыхсæг кодта*). Гъер алцæмæн дæр хъуамæ
цырадзым дзуапп дæттон? Охх, цы бавæййын ацы хæдзарæн?
Охх, Ссылы Розæ...

С о с. Цы загътай?

М и л æ. Зæрæдты низ мæ карæнтæм дæр фæзынди — склероз.

С о с. Чи зоны, раст дæ, алцы хъуыды кæнын цæмæн хъæуы?
Гъе, æз амæй размæ кæмыты куыстон, уыдон мæ иууылдæр
куы фæрох уой, уæддæр мæ Слусийы къантор никуыуал фæрох
уыдзæн. Денджызы былмæ мын аласын кодта лæгоймæгтæ æмæ
сылгоймæгтæ. Къæйттæ, къæйттæ. Ха-ха, хи-хи! Пипи, тити!
Бон сæхи найгæ, æхсæв — кустерапия.

М и л æ. Цы, цы?

С о с. Слусийы къухы куы акусай, уæд æй базондзынæ. Иу
бон «Газелы» бак бензинæй байдзаг кодтон. Æххæст, зæгъын,
мæхи дæр запрвкæ акæнон. Иу дзы ахуыпп кодтон — хуыссæ-
джы хос. Уыцы рæстæг мæм чидæр дзурь: «Слуси, пьодра-
ботъать не хочыш? Зæгъын, ды чи дæ? Асатин — къуыдайраг,
дам. Æмæ ма мын, зæгъын, уæд æххæст зæгъ: сыразу иронау
куыд уыдзæн? Цырадзым, дам. Фырцинай йын мæ тусмучъ-
итæй йæ фæсонтæ... (*Хойы тымбылкъухæй Милæйы фæсонтæ.*
Уый йæ цурæй алыгъд. Сос фенкъард.) Мæ нозтыл мын фынæ-
йы хос ныккодта æмæ «Газель» фæдæбыллæ.

М и л æ. Лæгоймæгтæ дын нæ баххуыс кодтой?

С о с. Гъех, «Газель» сæфт Райкæйы хъустыл куы æрцæуа,
— нæ чындзæхсæв фæмæнг уыдзæн. (*Йæ ком ивазы.*) Хуыссæ-
джы фыдæй мæлын. (*Бацыди сæрдыгон хæдзармæ. Уынгæй æрба-
цыди Минкæ.*)

М и н к æ. Афтæ мæм касти, ацы хæдзары чындзы митæй
мæхи абуц кæндзынæн æмæ Сосимæ горæты балаудзыстæм...
Софæ иу уæлæсыхаг усæн æхца æфстау нæ лæвæрдта. Мæ мад

уымæн йæхи æфсон Софæйæ æхца райста. Софæ уый базыдта цы, — ма мадæй проценттæ ныддомдта. Уыйадыл Софæйæн тæфсæджы микъроб анофелесы ад скодтон.

Милæ бæгъæмсарæй рацыди сæрдыгон хæдзарæй.

Софæ ам нæй?

М и л æ. Нæй.

М и н к æ. Ардæм хæстæг цæрæм... Мæ къæйных ныхас мын ныббар. Ныхасмæ дæ, зæгъын, куы базонин. Ацы кæртæй æддæмæ никуы акæсыс?

М и л æ. Куыйтæй тæрсын.

М и н к æ. Ох-х, демæ цъыбар-цъыбур кæнынæй бафсæд! Машинаæ тæрын нæ зоныс? «Жигули» нæм ис. Æмæ дын кæд зын нæу, уæд ма ма горæтмæ сдав. Æнахуыр æхсызгон хабар!

М и л æ. Велосипедыл дæ сдавдзынæн.

М и н к æ. Фыццаг хатт дæ нæ бæласы сæрæй федтон. Барды хуызæн мæм фæкастæ. Куы дыл худ вæййы, куы сæрбæттæн абæттыс. Артист, дам, у.

М и л æ. Нæма дæн, фæлæ тагъд уыдзынæн.

М и н к æ. Нырыккон музыкæйæ цы уарзыс? Рок? Рэп?

М и л æ. Хэви металл, поп, ноджы ма цъипп-цъипп æмæ хъапп-хъапп.

М и н к æ. Цы хорз у, кæй дæм æрбауадтæн... Æз дæр ма хъысмæт театримæ сбастон. Иу этюд бацæттæ хъæуы æмæ мын, дæ хорзæхæй, баххуыс кæн.

М и л æ. Кæд мыл æрвæссыс...

М и н к æ. Æз — къæйных чызг. Ды — фырнымд лæппу. Хъуамæ дæ райхъал кæнон. *(Бандæттæй йæ иуыл сбадын кодта.)* Ды — æххормаг студент, æрхæндæг. *(Иннæ бандоныл сбадти, булкæ систа æмæ хæры.)* Булатик, ды дæр ахæр. *(Авæрдта йын булкæ.)*

М и л æ *(æууилы, цингæнгæйæ)*. Дзыхы тайы! Дæхи конд у?

М и н к æ. Уæдæ дын искæй кæндтытыл æрвæссын. Ахорæнтæ, консерванттæ, ароматизатортæ.

М и л æ. Этюды фæстæ ма мын авæрдзынæ?

М и н к æ. Ды чызгай ныфсæрмы дæ. Хъуамæ дын дæ туг райхъал кæнон. Дæ уарзты базыртæ фæдде уой. Гъер дæ цæстытæ бацъынд кæн, цыма кæмдæр денджызы был фестадыстæм.

М и л æ. Кустотерапия?

М и н к æ *(Милæйы былтæн ныбба кæны)*. Дæ цæстытæ ма-ма байгом кæн.

М и л æ (*йæ сæр аиуварс кæны*). Цырадзым нæ фегæр уы-
дзыстæм?

М и н к æ. Текст цы домы, æндæр, аба-бау. (*Йæ цæнгтæ йыл æрбатыхта, æлхъывдтытæ йæ кæны.*) Мæнæ нæ лæппу цы пум-
пуситæ у! (*Йæ риутæм ын амонь.*) Пятый номыртæ æви шес-
тойтæ?

М и л æ (*асхуыста йæ*). Булкоголичкæ! Æхсæв дæр, дам, сæ
æвдæрзыс! Анаша кæмæй рауайы, ахæм макы гагатай сæм
дзæбæх фæкæсыс...

М и н к æ. Софæ дæ цалынмæ нæма базыдта, уæдмæ дæхи
ардыгæй дзæбæхæй айс... (*Ацæуы.*)

М и л æ. Дæлдзæх фæуинаг Слуси! Минкæйæн мæ рахъæр
кодта. Софæйæ кæй ахæссон, уыцы æхцатай йæм хъуамæ «Га-
зелы» аргъ ахауа. Сосæн мæхи рахъæр кæнон æмæ иумæ ар-
хайæм. (*Цæхæрадонмæ ауади. Хæдзарæй рацыди Сос.*)

С о с. Уыцы лæппу цы фæци?

Ц æ х æ р а д о н æ й х ъ æ л æ с. Сос, кæдæй-уæдæй ма дын
дæ ныхас хъусын!

С о с. Райкæ?!

Х ъ æ л æ с. О, Райкæ!

С о с. Кæм дæ?

Цæхæрадонæй рацыд æлвыдсæр Милæ.

С о с. Ды Райкæ?

Р а й к æ (*булкæ йын дæтты*). Ацы булкæтæ бирæ чи уарзы,
уый ныртæккæ ам уыди. Чи дæн, цалынмæ уый базыдта, уæдмæ
нæ ныуагъта. Фелхъывдтытæ мæ кодта.

С о с. Милæ? Фæлæуу, мæ чемы æрцæуон. Софæйæн цыдæр
чи бавæййы?..

М и л æ. Софæйы хойы чызджы цармы чи бацæуа, ахæм нæ
агуырдайт?

С о с. Софæйы хо Натъалойы чызг Милæхан! Софæ йæ бы-
лыцъæрттæ кæй уындмæ хордта?.. Æмæ Слуси та ам кæцæй
фегуырда?

Р а й к æ. Нæ чындзæхсæв куынæ сырæза, уымæй тынг
фæтарстæн дæ ацыды фæстæ. Æмæ мæ бахъуыди Слусийы сæр.
Фæлæ, æнхæлдæн, йæ къæппæджы смидæг дæн. Ныр ма мын
Софæ чындзæхсæв кæны.

С о с. Мах нæ чындзæхсæв хъæды æрдузы дæр скæндзыстæм.

Цары — фиу, нæ амонд — иу. Фæлæ ницы фехъуыстай? Слуси æгъатыр низы амæддаг куы бацц.

Р а й к æ. Рынчыны æууæлтæй йæм цыма мисхал дæр ницы ис.

С о с. Уæдæ дын æй рахъæр кæнон, рак — низты тæккæ æгъатырдæр æй æрцахста.

Р а й к æ. Уый та дзы кæцы у?

С о с. Æхцайы ракæй нал фервæздзæни.

Р а й к æ. Тыхджын диагностæ æварæг дæ., æвæдза.

С о с. Мæ мад Софæ дæр дзы ныр кæдæй сæйы.

ÆРТЫККАГ АРХАЙД

Слусийы кусæн уат. Йе стъолы ныхмæ даргъ стъол æвард. Къуолрæбын — диван, йæ фæйнафарс — дыууæ къæлæтджыны. Рудзынджы фæйнафарсты стыр дурынты сагъд бæлас — дидинджытæ. Слуси диваныл уæлгоммæ хуыссы. Чырæ телефон йæ хъусыл æвард.

С л у с и (æлланггæнаг хъæлæсæй худы). Гæбуци, слуси. Мæнæн зæронд анекдоттæ дзæм-дзæмы донау адджын сты. Кæтегариски рæдийыс! Хæтиабы уызыны анекдот. Нæ фехъуыстай? Хъус. Арс, бирæгъ, рувас æмæ уызын къепи кæнынц. Кæддæр ма сæм, комдзаг цы акæной, уый баззад, нозт æртах дæр нал. Иу авджыдзаг ма чи хъуамæ æрбахæсса? Тыхджынтæ алы æфсæнттæ фæкодтой, æмæ уызынæн авджыдзаг хæссынмæ цæугæ æрцыди. Дзурынц анекдоттæ, æмбисæндтæ хæссынц, фæлæ уызын зынæг нæй. Уыйырдам фесты, æмæ йæ цы не схуыдтой. Дуар байгом, æмæ уызын афтæ зæгъы: «Мады куы 'лгъитат, уæд иу къахдзæф дæр нæ акæндзынæн».

Дуарæй æрбакасти Софæ.

С о ф æ. Æмбæлы дæм?

С л у с и. Гæбуци, мæнæ мæм хуынимæ фæзындысты. (Софæмæ.) Хорз хабар хæссæг фæу!

С о ф æ. Куыд бынтыдзог дæ, куыд хитъри!

С л у с и. Уымæн æмæ бирæ уарзын джитри. Зæгъ æй, æрбагæрах мæ кæн.

С о ф æ. Дæ шофыр Тъепа мæм цы размæзæвæтджыны æрбаласта, уый мæ ныкъкъуыввитт ластва!

С л у с и. Дæ хойы чызг?

С о ф æ. Уыдон сыгъдæгæй дæр дæ дæлимоны зондæй арæст митæ сты.

С л у с и. Дæ хойы чызг дын исты знаггад?..

С о ф æ (*кæуы*). Иу хатт мын мæ капечытæ къазна аны хъуырда. Ныр та мæ дæ ардыд дæлимон ныккъуыывитт ласта...

С л у с и. Де 'хцатæ? Дæ сызгъæринтæ?

С о ф æ. Дæ цæсгомы нуæрттæй иу уæддæр куы фезмæлид!

С л у с и. Чи дын баххуыс кæна, ахæм пъагонджынмæ дын бадзурдзынæн. Къæрных цалынмæ Ирыстоны арæнæй нæма ахызти. Дзур, цы знаггад дын...

С о ф æ. Кæд мыл мисхалы бæрц дæ зæрдæ риссы, уæд мын æй бацамон: чи бабырыд мæ хойы чызджы цармы? Сосы чындзæхсæв ма цæмæй скæндзынæн? Мæскуымæ дохтыртæм цæуинаг уыдтæн... (*Кæуы*.) Кæй ахаста, уыцы æхцаты æмбис дæу уыдзæн. Гæххæтт саразæм.

С л у с и. Цынæ ваййы, кæд дæ дæ хойы чызг къахгæ кæны?

С о ф æ. Цымæ дæм цæмæн æрбацыдтæн? Мæнæ искæй рис куыд никæмæуал хъары. Мæнæ иууылдæр артистытæ!

С л у с и. Раст дæ, Софæ: театр цард у æви цард æгасæй дæр театр сси. (*Фæхъуыдыхуыз*.) Цыдæр сæрбихъуырайттæ, бæндæныл кафæджы дæснийад. Мæнæ дæм ацы тæккæ уысм фæкомкоммæ дæн: куыд тасаг у дæ зонд! Дæ фырт Сос мын мæ сæгуытау рæсугъд «Газель» æрбауæй ласта æмæ мын æй ныр æмбарын кæныс: ныккъуыывитт мæ кодтой æмæ мæм мацæмæ æнхъæлмæ кæс. Æмæ кæд дæ хойы чызг дæхи зондæй æрбадæлдзæх, уæд та?

С о ф æ (*йæ къух йæ риуыл æвары*). Ныр ды чердыгон?.. Ды кæм æрлæууай, уым... Мæнæ мын уæлдæф нал фаг кæны...

С л у с и. Дæуыл дæлимонты тæккæ бынтыдзог ахафта йæ къæдзил... Пæлиномæ цалдæр азы чи зылди, рынчыны фатер кæуыл хъуамæ скодтаис...

С о ф æ. Дæлдзæх фæу! (*Феддæдуар*.)

С л у с и (*рауай-бауай кæны*). Райкæ, Райкæ — балалайкæ. Нагъ, ацы чызг балалайкæ нæу, фæлæ æнæхъæн оркестр, джаз. Гамхуд куы 'ркæна. (*Телефонæй дзуры*.) Дзиу, машинæ кæм ис? Рæвдз æй ардæм рарвит.

Дуар æрбайгом, къæсæрыл æрлæууыд Минкæ.

Рахиз мидæмæ. Цыма дæ кæцæйдæр зонын?

М и н к æ. Сос дæ æхца æфстау райста, йæ бон сæ бафидын нæ уыди...

С л у с и. Ёмæ йын ды хæрзгæнæг фæдæ... Афтæ кæмæн загътон: «Булочкæйы хуызæн пумпусы чызг!» Дæ пакетæй булкæ фелвæстай... Мæнæ, дам, ахæм булочкæйы хуызæн?

М и н к æ. Сос кæм ис?

С л у с и. Сос йеныртæккæ кæмдæриддæр ис, уыцы тæккæ ран æй агур.

М и н к æ. Афтæ æрыхъуыстон: дæ «Газель» дын адафта æмæ йæ кæмдæр къарцы дарыс. Заложник.

С л у с и. Нымай, нымай, цытæ ма дзурынц?

М и н к æ. Сос кæм ис, цалынмæ уый базонон, уæдмæ...

С л у с и. Йæхи мæм не 'вдисы...

М и н к æ. Хуыцаубоны йæ чындзæхсæв.

С л у с и. Ёнæ йæхи чындзæхсæв кæнынц? Гъа-ма, кæй хæссы? Йæ бæгæны, йæ къаматтаг анхъызтысты?

М и н к æ (кæуы). Рæбыныхъæуккаг чызг Райкæйы.

С л у с и. Райкæйы?! Райкæ, Райкæ балалайкæ. Оркестр, джаз...

М и н к æ (хъæрæй ныккуыдта). Зæгъ мын, кæм ис Сос. (Рудзынджы цурмæ бацыди.) Слуси йын йæ гуырыкондыл йæ цæст æрхаста. Йæ арм йæ гуыбыныл æрсæрфы, ома, сывæрджын у.

С л у с и. Ды афтæ зæгъыс, ома Райкæ нагъ, фæлæ йæм æз хъуамæ ацыдаин чындзы?

Минкæ йæ сæры змæлдæй бамбарын кодта: «О».

Дæ зæрдæйæ йæ сæрдуд. Мæ бинойнаджы фæдде кæндзынæн æмæ, табуафси...

М и н к æ. Баххуыс мын кæн, йемæ аныхас кæнон.

С л у с и. Сосæн уыдæттæ ныббардзынæ?

М и н к æ. Гъо-о-о (Кæуы.)

С л у с и (телефонæй дзуры). Дзиу, слуси, Сос æмæ, дам, Райкæ фемæрдæ сты? Исты фехъуыстай? Сæ чындзæхсæв хуыцаубоны? Хорз, æнхæлмæ мæм кæс. (Минкæмæ.) Уæдæ афтæ: ацы хъуыддагæн йæ рахæцæнкъæдз чысыл куы фездæхæм, уæд Сосы хæдзары къæсæрæй бахиздæн Райкæ нагъ, фæлæ Минкæ...

М и н к æ (кæуы). Уымæн куыд саразæн ис?

С л у с и. Ды уал зæгъ: уыцы проектл разы дæ?

М и н к æ. Гъо-о-о...

С л у с и. Уæдæ уæд размæ. (Телефоны æлхъивæнтыл æрхæстытæ кодта.) Дзубæир, хуыцаубон Хуыцау цæмæн радта?

Сызгъæрин фест: улæфынæн. Æрмæст йæ коймæ дæр комыдæттæ уайынц, ахæм физонæггаг ис. Гъер, физонджытимæ дæ айфыццаджы нозытæй фæйнæ къорд ботълайы. Гъеуый дын лæджы ныхас! (Дзуры та телефонæй.) Гогæ, куыд дæ, слуси? Æз мæхæдæг? Раствор бар, кирпич йохъ. Хæчу сиду, хæчу куру. (Минкæмæ.) Строитель у. Гогæ, ацы хуыцаубон хъуамæ иумæ арвитæм. Дзубæиры виннотекæйы нозытæй дæхи дæр най, уыйбæрц ныл дзы раскъæрдзæн... Дæуæй та — физонæггаг. Уыцы хъуыддаг дæр уым алыг кæндзыстæм. Дæ банчы фидонтæй дæ ацы аз сæнæмæт кæндзынæн. Уæдæ размæ, Æфсатийы хорзæх дæ уæд. (Дзуры та.) Тузик, слуси, къусбар кæнын! Хуыцаубоны бакувæм. Физонæггагæй, зæгъай, нозтæй рæвдзстæм. Гъер ма Сапинкайы тæнцъар уæливыхтæ, уæд зæххы бикъы комы дæгъæл нæ къухы. Инæлар ысу! (Минкæмæ.) Фехъуыстай, нæртон фынг дзы уыдзæн. Кувæндоны дын бакувдзыстæм. Дзубæир кæмæн скувы, уый арфæйаг фæвæйы. Уырдыгæй дæ афæндараст кæндзыстæм Сосы хæдзармæ.

М и н к æ. Райкæимæ кæрæдзи сæрыхъуынтæ хъуамæ ныттонæм?

С л у с и. Райкæ кæмдæр талынгтæрæтты фæсвæды æнæ машинайæ аззайдзæни. Нал фæхæццæ уыдзæн Софæйы хæдзармæ.

М и н к æ. Базыртæ мыл асагътай. Стæхдзынæн æмæ бæрзондæй æрхаудзынæн.

С л у с и. Æмæ Сосы хъæбысы смидæг уыдзынæ. (Амоны йын уæрæх къабама.) Дæумæ цыма пропуск дæр ис уыцы хæдзармæ.

ЦЫППÆРÆМ АРХАЙД

Софæйы хæдзары кæрты змæлынц сылгоймаг лæггадгæнджытæ. чи къусимæ уайы, кæмæ канчыри, кæмæ цæхæрайы сыфты бæстытæ, уынджы хæдзары раз æрлæууыд машина.

Ф ы ц ц а г л æ г г а д г æ н æ г. Чындз æрбахæццæ!

Уынгæй æрбайхъуысти зарын: «Ой, нана, дæ сылыйæхаст чызджы дын куы фæтеу-теу кæнæм!»

Д ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Уый та чердыгон зарæг у? Софæ чызг куынæ æрвиты.

Æ р т ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Акæсæм сæм. (Дуар гом кæны.)

*Кæртмæ æрбахызтысты чындз æмæ къухылхæцæг, ныццуды,
чындз æй уромы.*

Ф ы ц ц а г л æ г г а д г æ н æ г. Мæгуыры бонтæ, нæ
къухылхæцæгæн йæхицæн къухылхæцæг куы хъæуы!

К ь у х ы л х æ ц æ г. Ой, нана, дæ райсомæй раджы фестæг
чызджы уындмæ дæ былыцъæрттæ...

Д ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Дæ 'мбал чындзхæсджыты
кæм ныууагътай?

К ь у х ы л х æ ц æ г (*йæ риу хойы*). А лæппу æгъдауыл мард
у æмæ чындзы бынатыл сæмбæлын кодта. Пъриниматт æй скæнут.

*Сылгоймæгтæ къухылхæцæджы сарайы бандонмæ бакод-
той, йæхи уæлгоммæ ауагъта.*

Ф ы ц ц а г л æ г г а д г æ н æ г. Алæ-ма, чындзы фенон.
Адон ардæм кæд дзæгъæл æрбаисты, уæд та. (*Чындзы цæсгом
байгом кодта æмæ ныппыррыкк кодта.*)

Иннæ лæггадгæнджытæ йæм бауадысты.

Д ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Мæ цæстытæ мæ кæд нæ
сайынц, уæд сыгъдæгæй дæр — «Минкæ».

Ч ы н д з. Баууæнд дæ цæстытыл — Минкæ дæн, Минкæ.

Æ р т ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Цы сæрæн дæ, мæ сыхат!
Дæхицæй чындз цы хорз ацаразтай! Цыдæр дæсныйы амынд
дын фæахъаз. Цыдæр импæртни дæснытæ, дам, куы фæзынди.

М и н к æ. Базонгæ дæ кæндзынæн иу космоэнергетикимæ.
Ракетæйы уæлæрвтæм атахы, уым курсыты вайы, дæ тъант,
дæ тъунг дæр дын уыны...

Ф ы ц ц а г л æ г г а д г æ н æ г. Уæхицæй дæ кæй нæ
рахастой, уый дæр уыцы дæсныйы амынд у?

М и н к æ. Амонджын стут — мæ руаджы йæ базондзыстут.

Д ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Минкæ, цы буц митæ дын
акæнæм?

М и н к æ. Сыдæй мæлын.

Æ р т ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Булкæ нæ ахæрис?

М и н к æ. Булычкæ æмæ Софæйы бæгæныйæ иу фужер.
(*Сонтæй.*) Уæртæ æрбацæуы! Ма мæм æй æрбаудзут!

С о ф æ. Ам цытæ цæуы? Чындзхæсджытæ кæм сты? Алæ-
ма, мæ кæртмæ чи æрбадзæгъæл, уый фенон.

Æ р т ы к к а г л æ г г а д г æ н æ г. Дæхимæ йæ куы раргом
кæнай, уæд-иу къамтæ дæр иумæ исут. (*Иуварс ыл ахæцы.*)

Софæ ацæуы.

Фыццаг л æ г г а д г æ н æ г (*мынæг хъæлæсæй*). Циркмæ кæсын мæ фæнды, нæхи айсæм. Софæйы та ныртæккæ ардæм хъæуы. (*Ацæуынц æртæйæ дæр.*)

М и н к æ. Мæ уатмæ хонинаг мæ не сты? Слуси Софæмæ мацы фæхабар кæнæд. Кувæндонæ чидæриддæр уыди — сæ цыппæртыл бырыдысты, афтæ сæ скодтой. Кувæн хæдзары иу дæлбазыр мæ «Газель» æрлæууыд, иннæ дæлбазыр Райкæйы «Газель». Дзуарылæг Райкæйæн куы куывта, уыцы рæстæг мæн уый машинæйы авардтой. (*Къухылхæцæгмæ амонь.*) Уæртæ мæ уый фыццаг фæкодтой.

Сæрдыгон хæдзарæй рауади Софæ.

Æрбатындзы мæм. Хъæддых фæлæуу мæнæйуый.

С о ф æ. Хæйрæджыты æхсæв кæд нæу, уæд мæ хæдзары цытæ цæуы? (*Минкæмæ.*) Æнæзæгъинагтæй ма разын?

М и н к æ (*йæ цæсгом байгом кодта*). Ма фæтæрс, ме 'фсин. Бауырнæд дæ: æз битъына нæ дæн, ды калм нæ дæ.

С о ф æ. Мæнæ царциаты цирчытæ! Ардæм згъорут! Иблис мæм Минкæйы хуызы фæзынди!

М и н к æ. Дæхи фæфидар кæн, мæ Сатана-æфсин...

С о ф æ. Дæхи къахæй ацы къæсæрæй цы цæсгомæй?..

М и н к æ. Ацы кæртæй фарн ма фæсурæм, Софæ, ме 'фсин, мæ дыккаг мад. Зæгъ сын æмæ мæ уаты къуымы æрлæууын кæной.

С о ф æ. Чызджытæ, цы фестут? Йæ хæдзармæ йæ схæццæ кæнут.

М и н к æ. Ацы хæдзарыл фидар тæгтæй баст кæй æрцыдтæн, уый куы базонай...

С о ф æ. Ме 'нæуынон дæ хай!

Машинæ æрлæууыд уынджы. Райхъуысти фæндыры цагъд, зарæг.

Хуыцауæн табу, кæмæ æнхъæлмæ кæсын, мæ уыцы чындз фæзынди!

М и н к æ. Мæнæ йæ базонай, æз дæм уый разы зæды хуызæн фæкæсдзынæн.

Кæртмæ æрбахызти дыккаг чындз, чындзхæсджытæ.

Фæндырдзæгъдæг цæуы сæ разæй. Фæндыры цагъд æваст фæхъус.

Ф æ н д ы р д з æ г ь д æ г (*Минкæмæ кæсы*.) Ай кæдæм æрбарæдыдystæм? (*Софæмæ фæкомкоммæ.*) Софæ, куыд кæсын, афтæмæй чындзытæй хъазынвæнд скодтай!

С о ф æ. Чысылæй чындзытæй хъазынаей нæ бафсæстæн.

Ф æ н д ы р д з æ г ь д æ г. Фæсивæд, куыд кæсын, афтæмæй нæ дыууæ чындзæхсæвæн балæггад кæнын хъæудзæн. Чындзæхсæвы бон райсом у æмæ баулæфæм. (Ацыдысты.)

Уынгæй æрбацыди Сос, сагъдауæй аззæди.

С о с. Софæ дæсны у, ахæм чындзæхсæджытæ æрвитын хъæуы хæдзарæй.

С о ф æ (Сосæн) Адонæй чи кæцы у, уый зоныс?

С о с. Сæ иу — цъæхдзаст, иннæ — скъуыдчыл.

С о ф æ. Адон цытæ сты дын зæгъын? Цы гæнгæ у мæнæн?

С о с. Лыстæг сасирæй сæ фæлуар, дæ домæнты аккаг чи разына...

С о ф æ. Адон цытæ сты? Æви нæ хæдзары конкурс крæсæта аразæм?

С о с. Загътай йæ — зæронд устытæй къамис ацараз æмæ дын дзы равзардзысты.

С о ф æ (амоны Райкæмæ). Амæ арвыстам æмæ нæ хæдзарыл сæмбæлди. (Амоны Минкæмæ.) Лæппу, кæд ныхасгонд нæ уыдыстут, уæд мæнæ уый ам цы ми кæны? Арвит æй.

М и н к æ. Æз ардыгæй никæдæм фæцæуинаг дæн.

С о ф æ. Исчи ма йын йæ хæдзармæ суайæд, рацæут æмæ, зæгъ, уæ иблисы диссæгтæ уæхи цæстæй фенут.

М и н к æ. Цæстæй хорз чи у, уый мæ æмбары: а хæдзарыл нымад дæн...

С о ф æ. Сос, дæ дзых цы ныххуыдтай?

С о с. Нæ фæлæ сæхæдæг бафидауæнт.

Р а й к æ. Ацæуин, фæлæ мæм ме 'фсин иу узал дзагъул дæр куынама фæласта...

С о ф æ (Минкæмæ) Дæхи бынтон ма схæрхæраг кæн, кæд ма дыл иу сдзурæг фæуид.

М и н к æ. Æз... Æз... Æнæ дзургæ мæ нæ уадзут! Сывæллонмæ æнхъæлмæ кæсын, уæ туг уе стæг... (Йæ æрмттæ йæ гуыбыныл æрхаста.)

Æрбауади Тъепа.

Т ь е п а (кæл-кæлхудтæй басур). Мæнæн та иу скъуыдчыл Сапинка-картинка ссарын дæр мæ бон нæу. Маладец, Сос. Кæм дын акуывтой, æз дæр рæхджы дæ хал куы ахæрин!

Æрбацыди Докка. Йæ тухгæ сынтæг кулдуары цур æрæвæрдта.

Д о к к а (*йæ къухтæ кæрæдзиуыл æрцавта*). Дыууæ чындзы иу кæрты! Пырæкатæй сæ рахастат? Уæвгæ Софæ сæрæн у. (*Софæйы ауыдта.*) Софæ, дæ иу фырты кой-иу куы кодтай, ницы хъуыддаг кæны, зæгъгæ.

С о ф æ. Ныртæккæ æртыккаджы дæр ардæм хъæуы.

Д о к к а (*сынтæгмæ амонь*). Ардыгæй ацæуинаг нал уыдтæн. Гъер дæ хорз зæрдæйыл дæ æмæ кæрæдзийы бамбарæм. Ме 'фсымæры чызг Райкæ лæтæре æхцатæ рамбылдта, радта мын сæ, фæлæ мын æднаæкомнæтнæйы аргъы æмбис дæр не 'ййа-фынц. Пæлиняйы фатер мын мæ фарсы тæнæгæй атыдтай æмæ уый кой нал кæнын. Райкæйы æхцатыл мын бафтау...

М и н к æ. Хорз ус, Райкæ æхцатæ рамбылдта, уый дæ ба-уырныдта?

Д о к к а. Цы къæйных чындз дæ, дæ дзых макуы бамыр уа! Райкæйы тæккæ абон чындзы арвыстам, амонджын бынат ын фæуæд!

М и н к æ. Æмæ уæ ног хæстæджытæ чи сты?

Д о к к а. Охх, ацы Скыла Розæ. Мæрдырох мыл бахæцыд.

М и н к æ. Мæнæ дын дæ Райкæ! (*Йæ худ ын аппæрста, йæ æлвыд сæр гомæй аздад.*)

Д о к к а. Ацы кæрты-иу фæдтон ацы æлвыдсæры. Куы-иу чызг уыди, куы лæппу.

С о ф æ (*аджих*). Милæ? Мæ хойы чызджы цармы чи бабы-рыд?.. Ныр та мæм чындзы æрцыдтæ?!

Р а й к æ. О, дæ фырты номыл, æгъдауæй.

С о ф æ (*фæцæуы Райкæмæ*). Ды мæ ныкъкъуыувитт ластай.

Р а й к æ (*амонь Доккамæ*). Мæ фыдыхойы маст дæ райс-тон. Дæ 'варæнты Пæлиняйы фатеры аргъы æмбис дæр нæ ра-зынди.

Т ь е п а. Уыцы æхцатæй Слуси хъуамæ йæ дзыппы сæвардта-ид, Сосы цурæй цыдæр чи æрбаци, уыцы «Газелы» аргъ...

Р а й к æ. Цыдæр æрбаци цы хоныс? Давгæ йæ нæ акодтой?

Т ь е п а. Слусийы æрдхорд Сосы нозтыл фынаы хос акод-та æмæ (*Сосмæ амонь*) цырадзым афынаы.

Р а й к æ. Уæдæ «Газель» нæ фесæфти?

Т ь е п а. Дæу дзы æрбаластой.

ТОТРАТЫ РУСЛАН: 70 АЗЫ

Йæ бинойнаг Оля чысыл Русланимæ.

Дыууæ Русланы — фыд æмæ фырт.

Гибизты Руслан, Тотраты Руслан, Тедеты Георги.

Тезиаты Олегимæ.

ТОТРАТЫ Руслан

ТУТИ АЕМÆ АРВДЗÆСТ

Радзырд

Мæхи диваныл æруагътон æмæ радио скусын кодтон. Æнæбары цыма архайын, уыйау ын йæ уылæнтæ агурæн аздыхтытæ кодтон, йæ фатгонд сдыууæрдæм, æмæ дын мæ приемник, бырæттæм аппараинаг хæлддзаг, куы скусид, куы дын ныхсидтытæ кæнид, æнахуыр мыртæ, хъогъ-хъогъ, цыдæр сыбар-сыбур дын куы райхъуысид. Мæ уынгæг къуымы — ихсид кърандас пеналы тыхтыст куыд уа, — æлхъывдæй бадын, цармæ кæсын, тар стъæлфмæ дзы нымдзаст дæн, чысыл бæрæг дары, нæ дзы исын мæ цæстытæ, кæсын æмæ йæм кæсын æдылыдзæф дзагъырæй. Мæ хатæн нæ уарзтон, стæй йæ уарзын дæр куыд хъуамæ загътаид зæрдæ: йæ иунæг рудзынг цæгатварсмæ кæсы, ныллæг цар, алы æнæхъуаджы дзаумæттæ, рыгæйдзаг, фæныкдон раст, мæрзай йæ, ма йæ мæрзай — уæлдай нæу, æфснайд ыл нæ фæзындзæн, ноджы ма йæ дуар дæр комкоммæ уынгмæ у.

Мæ къæхтæ мæ кæдæм хæссой, уырдаæм фæлидз, мардзæ, дунейыл дæ къух ауигъ, æппæт дæр мæрдырох фæкæн, уæлдайдæр та, зымæг зымæджы дæргъы мæн æнтъæрд рувасау бонæй-бонмæ, къуырийæ-къуыримæ егар куыдзау цы мæт айста йæ разæй, уый. Мæт дæр нæу, мæт, фæлæ куыдфæндыйы цæстæнгас цардмæ, зæрдæсаст уавæр —

кад ма æрцахста пъæззыау — магъа. Ницæмайуал ради зæрдæ, ма туджы ахъардта уыцы низ, тæфсæг — ницуал ма æндæвта. Æмæ, цыма ма уæлмæрды къæй у, уыйау ма фыссæн стъолы уæлæ фæлдæхтæй лæууы сыгъдæг сыф, фæбурдзæф, исты йыл кад ныфффысдзынæн, уымæ æнхъæлмæкæстæйæ.

Тынг, ахæм тынг ма фæндыд, цы стъæлфмæ ныздзагъыр дæн, ууыл сту кæнын, акъуырын æй ма туйæ, æнæмæнг ай сæргъæвын, фæлæ йыл не сту кодтон æмæ та дисы бацыдтæн, цы тых ма уæрдта, бæндибæстытау ма цы хъомыс скодта, цы ма æрцыбыртæ кодта, ууыл. Дунейы мидæг æз уыдтæн зыбыты иунæг, дæн уæлæуыл, нæ дæн, уый ничи зыдта, растдæр зæгъгæйæ та, цы уавæры дæн, куыд æнæбонæй адæргъ ис ма буар, фырвфæлладæй дзы уæнг уæнгыл куыд нал хæцы, уый ничи зыдта, никæй æфтыдта уый мæты.

Æмæ уæд фæзынд Тути: приемнычы цæст, цыма исты æмбары дунейы скондæн, уыйау æрныкъуылдта, фæцъынддзæстау, йæ кæрдæгцъæх гагуы ныйирд, цъæх сой цæхæр скалдта.

— Æз — Тути, æз — Тути! — загъта радио. — Куыд уæм хъуысын? Чидæриддæр ма уылæныл ис, сеппæтæн дæр æхсидгæ салам. Уæлдай арфæтæ кæнын Цъырцъырагæн. Хъусын уæм!

Уынут, мæнæ та дзы иу фæтæггонд фæзынд — ахæмтæй уызæн, дуне фæхуыздæр кæнын кæй зæрды ис, уыдонæй — æмæ фæхуыздæр уызæн дуне, æрмæст адæм уый коммæ бакæсæнт, уый хъуыдытæ райсæнт. Иу хъуыддаг уал ын бантыст: нырыккон фæрæз ссардта адæммæ йæ идейæтæ фæхæццæ кæнынæн — приемникæй передатчик сарæзта (уый та, æз æй цас зонын, уымæй афтæ зын нæу, радиосхемæтæ æвзарынмæ куы арæхсай æмæ æндадзын куы зонай, уæд) æмæ уал æртæккæ бонахасты тыххæй исты зæгъдзæн, адæм цы сты, уый сын сæхицæн бацамондзæн, цæвиттон, истытæ уал лæхурдзæн. Нæ йæ зоны, райгонд уызæн йæхицæй, æви куыд — мæнæ æз мæхæдæг афтæ ницы хуызы дзурин, æбæрæг кæдæмдæр, æбæрæг кæмæндæр микрофоны гуыбынмæ, суанг ма, дæ хъæлæсы азæлд фехъусдзынæ, уымæй дæ ныфс ма уæд. Уæвгæ та йын, æвæццæгæн æмæ, Цъырцъыраг дзуапп ратдзæн, рагацау дзырдгонд уыдаиккой радиойы фæрцы аныхас кæныныл, науæд нæ фембæлдзысты эфиры, уый мингай хъæлæсты æхсæнты сæ кæрæдзимæ нæ бафтдзысты.

— Æз Тути, — загъта та. — Кæй ма хъуысыс, уый мын зæгъ. Цы фæдæ, Цъырцъыраг?

Дзырдта зæллангæнаг хъалæсæй, хъæлдзæгæй, разæнгардæй, хъалæсон мыртæ дæргъæтинкæнгæйæ, æнæрон тыгъдады æрбадæлдзæхуæвæг Цъырцъырадджы агуырда, йемæ бастдзинæдæ саразыныл архайдта, æмæ ма цæстытыл ауад, раст цыма ма тæккæ цур ис, афтæ йæ уыдтон, стъолы уæлхъус бадгæйæ: дæргъæй-дæргъмæ гуыр ын, йæ уæлæ чырынтæ хæдон, йæ рæмбыныкхæдзтæй хъавгæ æрæнцæд стъолы фæйнагыл æндадзæн, къалайы æртæхтæ, цырæгътæ, триодты æхсæн, цыдæргæххæттыты æхсæн, цы сты, уый ма бон равзарын нæу; йæ дынджыр, фæтæн къухты микрофон, уый дæр хиконд у, йæ хæдоны дыстæ мидæмæ æрдæгтылд, йæ буар дæрзæг, сырхбын.

— Æз Тути, — загъта ногæй. — Дыккаг хатт арфæ кæнын уе 'ппæтæн дæр. Цъырцъыраг, бæдæйнаг хæлиудзых, афонмæ та исты сæмтæры кодтай, хъуамæ алыхатт дæр исты фæкхъуыхцы уа, ныссуйтæ, æмæ йæ ныр æз та нæ зонын, хъусут ма æви ма нæ хъусут, уый. Æрмæст ма аххосæй ницы 'рцæудзæн, æз алцыдæр, куыд хуыздæр у, афтæ скодтон, æмæ сахатау кусынц æппæт дæр. Æмæ уæдæ райдыдтон, соло дзурдзынæн, ома иунæгæй уал кусдзынæн. Ныртæккæ уын магнитофон скусын кæндзынæн, мæнæн мæхицæн ма зæрдæмæ цы музыкæ цæуы, уымæ байхъусдзыстут. Æцæг уый цыдæр твист-шейкæтæ нæу, фæлæ æцæг джаз. Кæй нæ фæнды хъусын, уый æндæр истæмæ хъусæд, æцæг-иу фæсмон ма кæнæд уый фæстæ.

Æдзух куыд вæййы, афтæ уыд ныр дæр, Тути ницæмæй хицæн кодта иннæ радио пираттæй, æз-иу кæмæ хъуыстон, уыдонæй, æмæ ма приемник ахуыссын кæнынмæ хъавыдтæн, фæлтау бафынæй кæнон, зæгъгæ, фæлæ ма фæнд аивтон, музыкæмæ байхъусын ма бафæндыд.

Цы цæгъддзæн, уый рагацау нæ хъусын кодта, магнитофоны лентæ цыма йæхигъдауæй зылди æмæ джаз блюзы ритмы цагъта; уадынзтæ æмæ саксофонтæ æрхæндæг зæрдæйæ мысыдысты сæрибары рох цард, Замбези æмæ Конгойы бæстæ, зарыдысты дæргъæй-дæргъмæ ехсыты къæрццытæм, æнæнымæц фосгæсты хъæртæм. Мæхи бынтон æвзæр хатын райдыдтон — мæнæ дын зæрдæтæ куы авæрой, сабыртæ дæ куы кæной, дæ зæрдæрыстæй дын кæрдих хай куы исой, уæд куыд вæййы, афтæ мæхи цыдæр æнахъинон дынджырæй æнкъардтон, адаргъ дæн цыма куыддæр фыдуынд хуызы, ныддымстæн, пъл æмæ цары 'хсæн цыма цадаггай ратæх-батæх кæнын, сындаггай сæ иуæй

дәр æмæ сæ иннæмæй дәр мæхи рассонын, мæ фæрстæй та цыма кьултæ ацахсын. Удаистæй фегом кодтон мæ цæстытæ — ницы ахæмæй æрцыд, æппæт дәр ис йæ бынаты, гæххæтты сыф дәр, æрмæст фæталынгдæр, изæрдалынгмæ мæ къуыммæ æрбахъуызыдысты, сæ аууæттæй схъулæттæ кодтой уынгтæ æмæ хæдзæртты кьултæ рудзынджы æдде. Мæ рухс ссыгътон — хур, йæ уæлæ рыг зæрстæй. Музыкаæ фæсабыр, фæхъус. Уый та ногæй дзурын райдыдта — изæры хуыдуггонд уынгты йæ хъæлæс уыцы зæллангæнгæ зæрдæхъæлдзæгæй хъуыст:

— Æз Тути! — загъта уый. — Уæ зæрдæмæ куыд фæцыд? Цъырцъыраг, нæма æрчъицыдтай? Хъусын дæм.

— Æз Æрвдзæст дæн, — дзуапп радта радио. — Хорз дæ хъусын, Тути, тынг хорз, сыгъдæгæй. Хъусын дæм!

— Уый та ма дзы цавæр Æрвдзæст у? Хъусын.

Æз мæ хъустыл не 'ууæндыдтæн. Фæгæпп ластон, сæнтдæфау ныджджих дæн приемникмæ, исты мæ куы аирвæза сæ ныхæстæй, уымæй тæрсгæйæ, стæй сæ мæхæдæг дәр исты хуызы куы бахъыгдарон, уымæй дәр æдас нæ уыдтæн. Дæлимонтæ скуыстой, хъуыды кодтон æз, æндæр уæдæ милуангай æнæнхъæлæджы æрцæугæ хабæртгæй иу мæ цæстыты цур куыд æнхъызы, дун-дунетæ фембæлдысты сæ кæрæдзийыл, космосон фембæлд басгуыхт, уæлдæф кæм нæй, уым тезгъо кæнынау рауад. Банхъæлмæ йæм кæс, дæ къух æм бадаргъ кæн, Æрвдзæст, салам ын зæгъ. Цæут зæрдæрухсæй бæзджын аууæттæ æппарæг сыфтæрджын антеннæты бульвартыл, хъусут эфиры абухынмæ, кæл-кæлæй худут, арф улæфут, æнкъарут зæххы къорийы магнитон полюстæ.

— Кæцæй, цы бæстæй фæдæ, Æрвдзæст?

— Никæцæй. Æз дæм фæхъуыстон æмæ æнхъæлмæ кастæн, уæдæ, зæгъын, йæхæдæг та кæд райдайдзæн хъусын.

— Чызджытæ дәр ацы куыст кæнынц, уый нæ зыдтон.

— Куыд уыныс, афтæмæй кæнынц. Æцæг æз абон æрмæст дыккаг хатт рацыдтæн эфирмæ.

— Музыка дæ зæрдæмæ фæцыд?

— Фæцыд. Фæлæ æгæр æнкъард у. Æз хъæлдзæгдæр уарзын.

— Æмæ мæм ахæм дәр ис. Фæнды дæ байхъусын?

— Фæнды. Стæй дын уæд æз дәр ацæгъддзынæн. Хорз пластинкæтæ нæм ис.

— Цæмæ дæ фæнды ныр та байхъусын?

— Нæ зонын. Дæхæдæг исты равзар.

- Хорз, ныртæккæ æз фендзынæн, æцæг ды мацы фæу.
 — Никадæм ницы фæуыдзынæн. Банхæлмæ дæм кæсдзынæн.

Цу.

Æз æй уыдтон, къуымы лæууæг тарахуырст скъапмæ куыд базгъордта уаты астæуты, уый. Æргуыбыр кодта, фæтæн лагъз раласта, магнитофоны лентытæ иугай-дыгай æвзары. Стыхсти йæхимидæг, зæронд журналтæ пълмæ калы, нæ йæ зыдта, чызджы зæрдæмæ цы цæуы, цавæр музыка, уый æмæ куы иумæ фæлæбуры, куы иннæмæ лентытæй, йæ цæст сæ искацыйыл æрæвæрын йæ бон нæу; æвæццæгæн, дыууæйæ дæр тарстыстæм, чызг куы нал бахъæца, куы сфæлмæца, æмæ схъуырмæ стæм фыркатайæ.

Мæнæ кæдæй-уæдæй равзæрста, кассетæ магнитофоны сæвæрдта, раздæр уал æм йæхæдæг байхъуыста, æз та сахатмæ скодтон мæ каст, банхæлмæ йæм кæсдзæн чызг æви нæ, зæгъгæ, тæрхæттæ кодтон, хъахъхъæдтон минуттæ амонæг фаты тахт цъыкк-цъыккæй; циферблаты цæст хурæй тынгдæр цæхæр калдта — фæкуырм мæ кодта, мæ цæсгом мæ къухтæй амбæрзтон.

Æппынфæстагмæ срæвдз, æппæт дæр сцæттæ, магнитофоны амонæныл ма æрхæцын хъуыд.

— Æрвдзæст, хъусыс мæ?

— Хъусын.

— Ныртæккæ уæдæ.

— Цæй.

Йæхæдæг цы музыка уарзта, уый сæвæрдта — Луи Армстронг, «Цард зæрæхсиды рухсмæ». Сæрæнгуырды у, ахъуыды кодтон æз, мæхæдæг дæр йæ бынаты уый равзæрстаин.

Не 'хсæн уынгтæ, афтæмæй талынджы ныгъуылд стыр горæты алы кæрæтты æртæйæ иу зарæгмæ хъусæм, æмæ нæ дыууæйы зæрдæмæ дæр цæуы, æртыккаг та цы хъуыды кæны, цы зондыл хæст у, уый мах нæ зонæм. Æрмæст дæр ма нын æнæсыбырттæй æнхæлмæ кæсын баззад, мæнæн æмæ Тутийæн, æмæ нæ дыууæ дæр нæ хатæнты бадæм, æнæзонгæ чызджы тыххæй хъуыдыты аныгъуылгæйæ — комкоммæ уымæн зарыд Луи Армстронг, æмæ йын уыцы зарæгæй тарстыстæм, цыма йын исты кæндзæн, уыйау. Стæй, музыка куы нал хъуыст, цагъд куы фæцис, мах æнæфезмæлгæйæ бадтыстæм, магнитофон та ривæдæй зылди, æмæ нын нæ хатæнтæ дзаг кодта ленты хус сыбар-сыбурæй.

— Ёрвдзæст, хъусыс мæ?

Ницы дзырдта.

— Ёрвдзæст, цы фæдæ? Хъусыс мæ? Исты зæгъ!

Дзуапп нæ лæвардта.

Дзырдта йæм, дзырдта, агуырда йæ, хъæр æм кодта, микрофоны сау хъусæй сур æрмтты нылхъывта, куы йæ йæ дзыхмаæ схæстгæйæ, куы та йæ йæхицæй адардгæнгæйæ, æмæ мæн дæр фæндыд мæ хъæлæсы дзагæй хъæр кæнын, зæрдæрисгæйæ, фырадæргæйæ ма цы акæнон, уый нал зонгæйæ хъæр кæнын чызгмæ, агурын æй, зымæгон хурау арвæй ферттивæджы æмæ æрбадæлдзæхуæвæджы. Аныгуылд цыма... Æз дæр скатай дæн, йæ фæдыл «Ёрвдзæст, Ёрвдзæст, Ёрвдзæстгæнгæ», мæхи диваныл бакъул кодтон, мæ ирвæзынгæнæг цыма уыд, уыйау, приемник та æнцой нал зыдта, хъæрзыд, йæ уд иста Тутийы фæдисхъæрма.

Стæй бæстæ ныхъхъус, æмæ æз дæр, мæхи сабыртæгæнгæйæ, æнæнхъæлæджы ныххудтæн — æдылытæ кæд не стæм, уæд цы агурæм æвæлтæрд чызгæй, нырма дыккаг хатт йеддæмæ чи нæ рацыд эфирмæ, уымæй! Цыдæр фехæлд, басыгъд йæ аппараты, асаст дзы, æндæр уæдæ куыд фесæфт, куыд бафæсвæд кодта йæхи, кæд музыкæ йæ зæрдæмæ нæ фæцыд, уæддæр. Исты амалæй та йæ барæвдзытæ кæндзæн, сцалцæг кæндзæн йæ агрегат, æмæ та йæ райсом фехъусдзыстæм ногæй. Æнхъæлмæ та йæм изæрæй хъæудзæн Ёрвдзæстмæ кæсын, тæккæ уыцы афон, загътон æз мæхицæн, фæлæ фесхъиудтон: æмæ уыдоны сæры ахæм хъуыды куы нæ бацæуа, уæд та? Уый сын иунæг шанс у фембæлдæн, иунæг мадзал, æндæр уæдæ куыдæй ссардзысты кæрæдзи эфиры мырты арвистоны, дзолгъо-молгъойы, мингай станцæты раныхас-баныхасы, алы хъæр, æхсидт, раллоты зæйрацыды, электрон гыбар-гыбуры...

Мæ хуыссæны рафт-бафт кодтон, мæ бон бафынæй кæнын нæ уыд, мæ пырх мæ базыл калдтон — æууæрстон æй, рафæлдах-бафæлдах æй кодтон, раив-баив йæ бынатæй, алы æвзæр хабæрттæ мæ цæстытыл уадысты, уыдонимæ тохгæнгæйæ, мæхицæй сæ сургæйæ, стæй мæ тыхсын кодта уынгæй мидæмæ рудзынгыл лæдæрсæг фонарты рухс; фæхты хостауæй райхъал дæн æмæ æнæхъæн бон мæхицæн бынат нæ ардтон, æнхъæлмæ кæсынæй мæ зæрдæ бафæллад, изгардау сфæлмæцыдтæн æнхъæлмæгастæй, уæдæ куыд æмæ цы уыдзæн, зæгъгæ.

Уыдон кæрæдзимæ хæстæг цардысты, иу уынгтыл цыдысты, æрмæст сæ ма бон ссарын нæ уыд, базонын, бамбарын кæнын хъуыддаг, фембæлды тыххæй семæ баныхас кæнын. Бон æнахуыр нытътъанг, кæрон ын нал æмæ нал уыд, æмæ уыйау, рæстæгау, уыцы уæзбынæй арвæй миты гæлæбутæ хаудысты, тротуартæ æмæ хæдзæртты сæртæ æрттиваг хъæццулæй æмбæрзтой. Уæдмæ зæххы къори йæ сæмæны алыварс æрзылд, æз ма приемник скусын кодтон æмæ йæ разы сбæдтæн, æмæ йын йæ кæрдæгцъæх гагуымæ ныккомкоммæ дæн.

— Æз — Тути, — дардæй æрбайхъуыст. — Æз — Тути дæн. Æрвдæст, хъусыс ма? Дæумæ хъусын.

— Æз — Æрвдæст, — загъта радио. — Æз дæ хъусын, Тути. Хъусын дæм.

— Дысон цы 'рбадæ?

— Æз хъуыстон музыкамæ, фæцыд ма зæрдæмæ, стæй ма мад æрбацыд нæхимæ, æмæ дын нал раттон дзуапп, загъды бын ма фæкодтаид.

— Уый сусæгæй фæкусыс?

— Уæдæ? Хуыцау ма зæгъæд, æмæ исты базона...

— Цал азы дыл цæуы, цал?

— Æхсæрдæс.

— Ахуыр ма кæныс?

— О, фарæстæмты. Ды та?

— Æз ныззæронд хæррæгъ дæн — мæныл нудæс азы сæххæст. Гаражы слесырæй кусын.

Кæс-ма уымæ! Ныззæронд мын, ныххæррæгъ мын! Рафыхтæн æм мæстæй. Мæн тыххæй та уæд, цымæ, цы зæгъид, йе змис кæмæн кæлы, уыцы авд æмæ ссæдзаздзыд æмбыд къодахæй, хъуынавардæй, йæ цоты цоты дæр ма чи бафснайдта, уымæй!

— Дæ изæртæ куыд фервитыс, Æрвдæст?

— Мæ уроктæ фæцæттæ кæнын, уызыны балцы ацæуын... Стæй мæнæ ма приемникимæ фæцархайын.

— Æмæ къахдзонагътыл бырынмæ та куыд дæ?

— Хатгай фæлварын. Æвзæр зонын бырын, мæхионтæ мæм нæй, ракурын ме 'мбал чызджыты къахдзонагътæ. Ды та?

— Æз дæр куы фæбырын, куы нæ: ваййы афтæ, æмæ ма мæ сæр схыл кæнынмæ дæр нæ февдæлы, куы та, мæхи цы фæкæнон, уый нæ фæзанын. Уый дын æмæ сæрдыгон — футболæй хъазын, хурмæ мæхи судзын, лæппутимæ алы хиирхæфсæнтæ æрхъуыды кæнæм.

— Сæрды мамаймæ денджызы был уыдыстæм. Æз чысыл сахуыр дæн ленккæнын, науæд фæрæт дæр ленкгæнæг æмæ æз дæр ахæм дæсны... Цалдæр хатты фæцæйдæлдон кодтон, хорз, æмæ мæ-иу исчи фервæзын кодта.

— Æз та ныронг денджыз уынгæ дæр нæма фæкодтон. Цы хуызæн у, цы, денджыз? И, Æрвдзæст?

— Куыд дын æй зæгъон... Цъæх-цъæхид у, хъæрмуст, йæ уæл-цъарыл æнæрынцойæ уылæнтæ кæрæдзи сурынц... Æз иу хохы-цъупмæ ссыдтæн, уырдыгæй йæм бирæ фæлгæсыдтæн æмæ, зоны, цы хуызæн мæм фæкаст, уый — денджыз кæд æмæ у сæтæлæджы стыр хъуызджы хуызæн: йæ иу базыг — дон, иннæ — арв...

— Денджыз мæ зæрдæмæ дæр фæцæуид, фæлæ йæ æз ныр рæхджы нал фендзынæн. Уалдзæджы мæм æфсадмæ сидынц.

— Фендзынæ ма йæ. Чи зоны, æмæ сморьяк уай.

— Мæгъа, мæгъа. Бæргæ хорз уайд. Алы бæстæтæ фенын та кæй нæ фæнды...

— Мæн дæр, мæн! Дæ цæстытыл ма ауайæд: кæмдæр зæххыл ис горæт Касабланкæ...

— Стæй, куы базæронд уай, уæд кæрæдзи фæрс: «Хъуыды ма йæ кæныс, далæ Кæрдæгхуыз сакъадахы цурты куы фæцæйленк кодтам, уæд...»

— Æмæ денджыз абухта, ахæм шторм уыд, æмæ йæ уылæнтæ арвыл æндзæвыдысты...

— Нæ рахизырдыгæй, иу авд милы фалдæр, зæрæхсид арв схъулон кодта. Уый сыгъд океаны ленкгæнæг нау «Лиссабон»...

— Нæ, уый «Дзæгъæлдзу голландийаг» сыгъдис... Йе 'ндæргтæй чидæр йæ тамако нæ ахуыссын кодта, афтæмæй йæ бæндæнты 'хсæнмæ баппæрста...

— Æндæргтæ лулæтæ фæдымынц.

— Уый та дын чи загъта? Уыдон, сæ къухы цы бафта, уый дымынц... Уау, мама æрбаздæхт! Райсоммæ уал.

Айдагъ нæхæдæг базадыстæм. Тути йæ передатчик ахуыссын кодта, æз дæр æй хуыссын кодтон æмæ мæ хатæны сдыу-уæрдæм дæн стъол æмæ диваны æхсæн — пыл саваннæ йæ къæхты бын куыд ссæнды, уый хъуыст. Æнæмæнг сæ фембæлын хъæуы, хъуыды кодтон æз, чи зоны, фæстæдæр сын фаг уыдзысты радиойæ ныхæстæ, æрмæст ныр та уый æгъгъæд нæу. Цы нæ вæййы, куыд нæ вæййы, æмæ сæ бафæлварын хъæуы уый дæр та; кæмдæр Тути тыннывæндæн кодта иу къулаей

иннæмæ, кæнæ та æнцæд бадтис, йæ сæр йæ къухтæм æруадзгæйæ, æнхъæлмæгæсæг уыд Æрвдзæст дæр.

Мæ пбалтомæ фæлæбурдтон, фæцавтон мæ къухтæ йæ дысты æмæ, цæугæ-цæуыны мæ цæппузыртæ æвæргæйæ, уынгмæ ратындзыдтон. Трамвай мæ фелвæста æмæ мæ, йæ дзыгбал-мыгбул ссыд, афтæмæй аскъæфта иннæтимæ иумæ, æдзæмæй бадæг салд адæмимæ, горæты сæрты мæйдармæ, горæтгæронмæ, мæ хæлары хæдзармæ, æппæтзонæджы — куыдфæнды куы фæуа, уæддæр бирæтæ афтæ нымæдтой. Æз асинтыл хæрдмæ сызгъордтон, мæ разæй уазалы бæзджын мигъ тæргæйæ, хæстулæфтгæнгæйæ дуарыл бахæцыдтæн æмæ фæмидæг дæн — мæ хæлар бадтис егъау фыссæн стьолы уæлхъус æмæ сухаритимæ цай цымдта, раздæр уал-иу балы вареннæйы фæцавта, стæй-иу æй уыцы лæмбынæг æууылдта, фазгонд стыр къусæй схуыпп-схуыппæнгæйæ цымдта цай. Вареннæйы банкæ, сæкæр æмæ стьолыл æвæргæ цырагъы æхсæн уыдис зæронд скъуыдтæ журнал. Йæ кæсын нæ уадзгæйæ мын мæ хæлар йæ сæрæй æркуывта, фыцгæ цайданмæ мын ацамыдта, стæй къусты тæрхæгмæ, бандонмæ — æз дæр мæхи æруагътон, мæ уæладарæс нæ раласгæйæ, йæ гæмæх сæры мынæг æрттывдмæ йын æдзынæг кæсын.

— Цы дыл амбæлд? — фæрсы мæ. — Æрхъуыды кодтай дæ перпетуум-мобиле?

— Нæма, — дзуапп ын раттон æз.

— Æмæ уæдæ исты æрцыд?

— Ницы 'рцыд, — загътон æз. — Байхъус-ма, исчи мæнæ передатчик куы скæна æмæ йæ цы фæнды, уыдон эфиры куы лæхура, уæд ын уый тыххæй цы кæндзысты?

— Уый, цытæ лæхура, уымæй аразгæ у, — йæ мидбылты схъæлхудт бакодта. — Циу, радиохулиган суæвын дæ фæнды?

— Нæ фæнды, — загътон æз. — Афтæ мæ æнæуи фæнды йæ зонын. Æнцон рацахсæн вæййынц, нæ?

— Ныртæккæ техникон уавæрты уайсахат дæр, — сразы мемæ.

— Æмæ сæ куыд бафхæрынц, куы сæ æрцахсынц, уæд? — æнæрхъæцæй та афарстон æз.

— Бæлвырд æй нæ зонын, — дзуапп мын лæвæрдта уый, — афтæ цыдæртæ æруад мæ хъустыл... Цыма сын сæ аппаратура байсынц æмæ сæ ивар фæкæнынц. Æмæ дæ уæддæр цæмæн фæнды йæ базонын?

— Хуыздæр цы кусон, уый мын нæй, — загътон æз. — Æмæ йед та... ивар стыр у?

— Иу фондз туманы, æвæццæгæн... Кæнæ та цъус фылдæр. Йе та уымæй дæр чысылдæр... Дæ цай цым!..

— Гъæй кæнæнт сæ иваримæ! — фæхъæр ластон æз æмæ фæддæдуар дæн.

— Эй! — рахъæр кодта мæ фæдыл, къæсæргæронмæ рауай-гæйæ. — Райсомæй дæхи узал донæй най!

— Ай, ай, ай! — сфæзмыдтой йын йæ хъæр уæладзгубтæ.

— Дæхæдæг фынай! — рахъæр æм кодтон фæстæмæ, æмæ та мæн дæр сфæзмыдта азæлд. — Нæй, нæй, æй! — ныр та уый бынай уæлæмæ сызгъордта.

Трамвайæн-иу йæ дæргъвæтин хъинцытæ ссыдысты фæзилæнты, салд рельсытæ-иу бахъынцъым кодтой.

— Æнæмæнгæй хъуамæ сæ ныфс бахæссой, — загътон æз хъæрæй, кæй мæ ничи фехъусдзæн, уый зонгæйæ, — сæхи адæмæн сæргом кæнын. Хъуамæ ратоней сæхи радиоуылæнты уацарæй, цæстæй сын хай уа... Кæд сын истæмæй тас у, уæддæр æй хъуамæ мацæмæ æрдарой æмæ кæрæдзимæ атындзой, æппæтæн дæр сæ фыццаг фембæлды рæстæг æмæ бынаты тыххæй фехъусынгæнгæйæ.

Дзедзырой кодтой, скъуырджой-иу сæ кæрæдзи фанартæ, телыхъæдты уæле зыр-зырæг бахæцыд иугай цырагътыл, дымгæ къуызытты кодта, асфальтыл йæ разæй марзта митдзæгъдæнтæ, æппындæр йæхицæн уаг нал зыдта; æмæ бонæй дæр зилгæ-дымгæ налатæй митрагътæ амадта, стæй та сæ-иу уæлдæфмæ систа, ныздыхта уылæнгай, къулрæбынтæм сæ скъæфта æмæ-иу сæ ам бабæстон кодта, хуыздæр сын куыд уа, æдасдæр, афтæ сæ æфснайдта, йе змæлæнтæ хъæлдзæгæй кодта, æхситгæнгæйæ, стæй изæрырдæм бастад, сæдых, фæлæ, цытæ бакуыста, уыдонæй йæхицæй разыйæ баззад.

Бæстæ хъусæй лæууыд, ахсджаг цæмæдæр цыма æнхъæлмæ каст, уыйау. Æмæ Тути бафарста:

— Цы хуызæн дæ, цы, Æрвдзæст?

— Адæймаджы хуызæн... Цы вæййы, ахæм..

— Æмæ дæ цæстытæ æцæгæй дæр æрвцъæх сты?

— О.

— Æз ныронг никуыма фæдтон, йæ цæстытæ æрвцъæх кæмæн сты, ахæм чызджыты.

— Уанцон нæу! Ныккæнæн дæр сын куы нæй. Кæд дæхæдæг цæстæй хорз нæ дæ?

— Уæдæмæ ма цæй æмæ фембæлæм, и, Æрвдзæст? Нæ дæ фæнды?

— Фæнды. Æмæ кæрæдзийы та куыдæй базондзыстæм?

— Ды цæугæ æрбакæ æмæ æнцæд лæуу, æндæр дæ æз базондзынæн.

— Æмæ мæ дзæвгар рæстæг бахъæудзæн лæууын?

— Универмаджы цурмæ æрбацу, уым æппæтæй хуыздæр у...

— Цæмæн уырдæм?

— Афтæ хъæуы. Уырдæм æрбацу æмæ уым лæуу, искуы мидæмæ бацæуæны иуварс. Æз дæ ссардзынæн.

Раст зæгъы, хорз у йæ фæнд, раппæлыдтæн дзы, уым æцæгæй дæр, иннæ рæттимæ абаргæйæ, æдасдæр у: адæм дыууæрдæм кæнынц, къордгæйттæй лæууынц, æмæ сæм се 'хсæн ничи фæкомкоммæ уыдзæн, адон та ам цы ми кæнынц, зæгъгæ.

— Цы афон бацæуон? — бафарста чызг. — Кæд фæзынон?

— Ау, дæхæдæг æй не 'мбарыс?

— Цыдæр къуымых дæн...

— Бæстон ма ахъуыды кæн.

— Агъа, цыдæр бамбæрстон.

— Уæдæ баныхас кодтам, нæ?

— О. Фæлæ мæ уæддæр куыд базондзынæ, куыд?

— Дæ цæстытæй.

— Æз æй афтæ дæр зыдтон! — æмæ ныххудт, нал урæдта йæ хъæлдзæг, амонджын худт...

Æз сæ разæй æрбацыдтæн Универмагмæ. Хъуыддагхуызæй арауай-бауай кодтон, цыма кæйдæр агурын, уыйау аракæс-бакæс кодтон, стæй иу витринайы цур дæргытæ хъуымацæй конд мæнг сарагонды бын мæхицæн хъахъхъæнæн бынатæн равзæрстон — авджы фалейæ мæм бахудт бурдзæсгом манекен, йæ уислæдзæгыл æнцайгæйæ.

Тути чысыл фæстæдæр фæзынд — рæтыд кæрдæгцъæх пълто йыл, йæ даргъ къæхтæ ноджы даргъдæрæй зындысты дæргытæ хæлафы, йæ цæхæркалгæ цыргъфындз туфлитæ сæхимæ цæстæнгас здæхтой. Дыууæ хатты мæ цурты ацыд, дыууæ хатты кæрæдзимæ бакастыстæм. Уалынджы фæзынд Æрвдзæст дæр. Уыдтам æй, уынджы сæрты куыд æрбазгъордта, уый — урс митыл сау цырыхъхъытæ. Тротуарыл махмæ æввахс фæлæуыд æмæ аивæй йæ алыварс йæ цæст ахаста.

Бацу йæм, бацу, бардзырд дæттæгау ын дзурын, уартæ ис,

фæзынд дæм, уыныс æй, мауал фæстиат кæн, де 'нхæлмæгаст ницæмæн уал у! Тути, йæ бынатæй не змæлы, афтæмæй мæм бынты æрбадзагъултæ кæны, знæт цæхæртæ мыл æрбакалы йæ цæстæнгас, стъæлфы мæ цæмæндæр, адæм та цæуынц æмæ цæуынц, ивгъуыйынц нæ иувæрсты, нæ цуры та лæугæйæ баззайынц æндæр æнхæлмæкæсджытæ. Тути мæнæй тæрсы, æнхæл у, æмæ æз йæ фæдыл зилæг дæн, ахъуыды кодтон æз æмæ æнæбары сырххъулон афæлдæхтæн, æмæ йæ фембæрстон, чызгмæ кæй ныддзагъыр дæн, мæ цæстытæ дзы кæй нал тонын, уынгæ та йын кæнын æрмæстдæр йæ тымбыл сырхуадул цæсгом, йæ сау дзыккутæ цъындабыд урс худы бын, йæ цъындабыд урс æфцæггот.

Азылдтæн иуварс, чысыл ма афæстиат дæн, æмбарын æй, хатын мæ фæсонтæй, йæ цæстытæ мæ куыд ныссагъта Тути, уый æмæ йæм, мæстæйфыцгæйæ, мæхи дарддæр айстон, уымæн æмæ, æз цалымæ уым уыдаин, уæдмæ йæм хæстæг нæ бацыдаид Æрвдзæстмæ. О, ацыдтæн иуварс æмæ мæхи байстон иу æнæзонгæ чызгмæ — æрдæбон мæнæй цъус фалдæр æрлæууыд.

— Дæ изæртæ хорз, — загътон æз, куыд къæйных дæн, ууыл мæхæдæг дæр дисæй мæлгæйæ. — Мæнмæ æнхæлмæ кæсыс?

— Æнхæлмæ кæсын, — загъта. — Æцæг дæумæ нæ.

Тути фыццаг санчъех акодта.

— Ау, куыд дæ ферох уыдаид, хуыздæр ма ахъуыды кæн, — нæ йæ уадзын æз. — Зонгæ стæм демæ, фембæлдтытæ ма кодтам...

— Ох-хына, — арф ныуулæфыд, — хуыздæр исты, ногдæр исты нæу дæ бон æрхъуыды кæнын?

Тути йæ мидбылты бахудт.

— Йарæби, куыд мын фæивддзаг уыдаис?! Кæд ма исты зоннын, уæд демæ базонгæ дæн уæд...

— Кæд уæд? — иннæрдæм кæсгæйæ мæ фæрсы. — Кæм?

Тути цыдæртæ дзуры.

— Мæрдырох мыл бахæцыд, — мæ къухтæ фæйнæрдæм æнæбон аппæрстон. — Бæлвырд æй нал хъуыды кæнын, фæлæ, цыма, цавæрдæр цытджын изæры уыд...

Кæцыдæр институты...

— Медицинон?

— Дæ хъуыддаг раст, — бацин кодтон. — Ды уым куы ахуыр кæныс, нæ?

— О, — йæ сæр разыйæ банкъуыста. — Æртыккаг курсы.

Тути æмæ Æрвдзæст сындæггай уынджы дæлæрдæм фæцæу-
ынц. Фæивгъуыйынц.

— Бахатыр кæн, — фæкодтон æз æмæ сæ фæдыл ныййарц
дæн.

— Æдылдызæф! — айхъуыстон ма мæ фæстæ.

Сæ фæдыл цыдтæн, сабитæ тротуарыл цы къахвæдтæ сцъенгæ
кодтой, уыдоныл цыгъуыттытæгæнгæйæ, лæмбынæг сæм ракæс-
бакæс кодтон чызг æмæ лæппумæ, цыма мæ дыууæ ахæмы
фесæфт, уыйау. Æхсызгон сын уыд дыууæйæ иумæ цæуын,
уыдысты уæнтрог, никæдæм тагъд кодтой... Стæй дын
æнæнхæлæджы мæ зæрдæ срæхуыста, цавæрдæр фæдисы
дзæнгæрджытæ айзæлдысты мæ мидæг. Æрлæууыдтæн, фæд-
фæдыл цалдæр хатты хъæрæй сулæфтытæ кодтон риуызæгæй...

Лæууыдтæн мæ мидбынаты æмæ сыгъдæг уæлдæф улæ-
фыдтæн. Уалдзæджы комытæф мæ былтыл уад... Кæмдæр цъи-
титæ фенкъуысыдысты, атадысты фыццаг митхæпæнтæ,
хæлдзæг хæлæба систой мæчъыдæттæ...

Уырыссаг æвзагæй Гусалты Барисы тæлмац

ÆРВГÆРОН

* * *

Арвмæ, æнгъæлдзауæй
Цæстæ ниссæццæ 'й.
Мегъæ хори ауæй
Бæсти фæссæтдзæй.

Фалæ бал дæхемæ
'Ркæсæ лæмбунæг:
На, нæ 'йан дуйнемæ
Раст æма сугъдæг.

Гъо, цæгъдæ дæ ругтæ,
Сковæ дзæбæхæй
Арви цæстисугтæ,
Мегъи æртæхæй.

Ард ду мабал хуæрæ,
Ард æй — дæ фæсмон!
Цади бонизæрмæ
Фехснæ дæ цæсгон.

Къохтæ дæ Хуцаумæ
Схатæ æвæрдæй,
Сковæ 'ймæ уæлйаумæ,
Сковæ дæ зæрдæй.

Сгъарæ 'ймæ, исгъарæ
Рист æма рæдуд.
Сдзорæ:» Ниммин барæ!» —
Уæд æцæг дæ дзурд!

Сковæ, — ци иуарән?!
 Сесæ тæрегъæд.
 Ку дин уа дзиуарæ, —
 Фес уодзæй ескæд...

Мегъæ хори ауæй
 Бæсти фæссæтдзæй.
 Арвмæ æнгъæлдзауæй
 Цæстæ ниссæццæ 'й...

* * *

Ниггæллеутæ 'й уесхъæдæ,
 Систитау æ сифтæ 'йбæл змæлунцæ,
 Цæуæггонæн фестадæй
 Къæхсæрфæн, — къубæрттæ 'йбæл сæлунцæ.

Зумæгон сор бæласæ
 Мети рагъбæл сæлуй, исуазал æй.
 Гъар бæстæмæ 'й фæлласæ,
 Ниййаразæ 'й уоми, — кæд райгъал уал..

Æд уедæгтæ 'й искъахæ,
 Уони сигит ма 'ркалæ зæнхæмæ.
 Дæ уормеги 'й истахæ,
 Мæгурæг, дæумæ кæсуй æнгъæлмæ.

Кæцæй зонис уой зæрдæ?
 Æнæнвæрсон ма уо: «Ци фудконд æй!»
 Ма йæй уадзæ унæргъгæ, —
 Дæ цæстæбæл гъаздзæй æнамондæй...

Ниггæллеутæ 'й уесхъæдæ,
 Дзæгъæл сифтæ бурдæни 'гъзæлунцæ.
 Мети буни 'й и гъæдæ,
 Еугай-дугай бæлæстæ сæлунцæ...

* * *

Маџи дзорæ æма гъос уодзæн, —
 Нæ мæ фæндуй дæу хæццæ æзморæ.
 Бæндзуггай мæ дзигготæ тондзæн,
 Маџи дзорæ, корун, маџи дзорæ...

Ду ма кæсæ æма фунæй дæн,
 Нæ кæрæдзей цъундæй хуæздæр уинæн.
 Ма мæ фæрсæ 'ма дæ лæдæрдзæн,
 Гъо, уарзун дæ, уарзун æнæхийнæй.

Ма уолæфæ æма æдзæм дæн,
 Дедендæф дæр мæнмæ нæбал гъаруй...
 Мабал никко æма фæккæудзæн, —
 Ниви цийни тæнуод нæ фæззаруй.

Ма ми ледзæ æма æрлæудзæн...
 Дæ уиндæй мæ никъкъуæрæ сау зæнхи.
 Мабал иско æма фæккæудзæн.
 Мæ рæсог уарзти суг — рохс фудæнхæ...

* * *

Æхсæвæн æ саути
 Фæлсугъдæй и бон.
 Фæцъцъæхæй, аргъаути
 Рæсугъд æй и ком.

Æй игон хуæнхбæсти
 Æмбæрзæн пæлæз.
 Сæумигон — тæмæсти
 Минмурон гъæлæс!

Ехх, гъæдæ, арауæ!
 Нæ рæхпуй и маргъ!
 Ехх, уадæ, æрдауæ
 И рæгътæн сæ рагъ!

Дунд кæнуй и таги
 Бауæри фунæй!
 Дон кæлуй адаги
 Сау мæри бунæй.

Фæззигон царцати
Талгъæр æй сифтæр!
Сæ сир-сир æхцати
Сир-сирæй хуæздæр.

Ехх, думгæ, æрфасæ
Фæсалæн æ сæр!
Рауæзуй бæласæ
Дæ батæй куддæр.

Иссеруй æ уасæ,
Разелуй æ сæр,
Ракеуй бæласæ,
Æгъзæлуй сифтæр.

Бакæнуй ирд цадæ
Бауæрау зир-зир.
Расайуй и уадæ
Науæри бизирт.

Ци нивæ 'й, ци хуасæ
Уоддзæфи æмбæлд?!
О, сифæ, ниуазæ! —
Къотæри æзмæлд...

Рагвæззæг царцати
Талгъæр æй сифтæр.
Азæлуй аргъаути
Сауæри унæр...

* * *

Хор зæнхæбæл уозæлуй,
Рæдзæхсуй æ тунтæ.
Цъæх зæлдагæ изæлуй
Игъæлдзæг — гъæдбунтæ.

Хори цори ци косуй
Фур рæсугъд еу кизгæ?!
Думги зармæ игъосуй,
Кæд соруй æ гъигæ?

Мегъти цъопп æй ку уозуй,
 Роxs кæнуй и бæстæ.
 И фæлдесонд ниббоз уй,
 Ирд кæсуй æ цæстæ.

Ци фæдес æй, ци дессаг! —
 Уод тундзуй уадсесмæ.
 Æ гъæбесмæ, уорс сесау,
 Атт, дæхе исесæ!

Хортæ-мæйтæ ку ходуй,
 Арв иссæй æ барæ!
 Дæ фур цийнæй, тæходуй,
 Ехх, гъæрæй низзарæ!..

— Мабал гъазæ мæ уодæй,
 Цæй, дæлæмæ 'рхезæ!
 Нивтæбæл дин ка уодуй,
 Уой уоми ма хезæ.

Дæу æресæ, тæходуй!
 Дæу хæрдмæ исесæ!
 Уæхæн кæмæ нихходуй, —
 Раст дæ уод исесæ!

Хор зæнхæбæл уозæлуй,
 Рæдзæхсуй æ тунтæ.
 Сурх зæлдагæ изæлуй
 Римæхсун мæ фунтæ...

* * *

Дæ идзулдæй мæ æвзари,
 Табедзæ 'й æви гириз?
 Æхгæд зæрдæ цæмæ дари,
 Игон зæрдæн ци кæнис?

Мæ цæститæ исуорс кодтай,
 Тог фембæлди ниллæууй.
 Кæд де 'рбацуд мæ амонд æй,
 Уæд дæ рандæ ци фæууй?!.

Кæд Амонд дæ, уæд цидæр дæ, —
 Ка фæггъгъазуй мæ мондæй.
 Кæд — нæдæр дæ, кæд — æндæр дæ,
 Кæд уæлдæр дæ Амондæй?!

УАРУНГАР

Бон æфхæлд. Арв кæнуй гъезæмарæ,
 Итинггъесæй æ уагæ лæууй.
 Ниллæмарæ кæнуй, ниллæмарæ,
 Маргъ е скондбæл пихсбунæй кæуй.

Уаддунгæн нæбал ес æринцайæн,
 Бони хæццæ и рохс фæццæуй.
 Уарунгари уарун нæ идайуй,
 Арв нæтуй, фал æ гъæр нæ цæуй.

Дондуппур арв нæрсуй фæлдад царау,
 Ауиндзæгæй зæнхæмæ уæзуй.
 Сæлфунæг лæдæрсуй, листæгуарæ,
 Æ хъурæй туххæй ласуй «пъæззуй»...

Лæмаруй мегъи губун æ цъарæ,
 Фур адæргæй раскъудæй æ гъес...
 Ракодта сау æрфитæй циргъ-уарæ,
 Ниффæрт ласта, ку 'ртудта сæхъес...

* * *

Райгъал дæн хори сахæй
 Æвзонг 'ма рæуæгæй.
 Айсоми рахес къахæй
 Фестаadtæн æцæгæй.

Ме 'уæнгтæ ниййивазтон,
 Суолæфтæн реуидзаг.
 Цъеути зарæй бафсастæн
 Игуæрдæни хиццаг.

Æртæхи 'нцæ æндзæртæ,
 Сауæр кæнуй сæх-сæх.
 Раргъувунцæ сæ сæртæ
 Деденгутæ дзæбæх.

— Ратонæ, мæн æртонæ! —
 Кæнунцæ, гъе, «мæн-мæн!»
 — Радтæ мæ дæ уарзонæн,
 Зæрдæ кæнун фæлмæн!

Сæ сæрмæ гæбæлотæ
 Тæхунцæ пæр-пæрæй.
 Изæрмæ «къæбæл уодтæн»
 Сæ цийнæ æгæр æй.

Æхсæртæ æгъзæлунцæ
 Зуртæмæ гæр-гæрæй.
 Бæлæсти æзмæлунцæ
 Сифтæртæ сæр-сæрæй.

Дуйнеййæн æ дæларми
 Гъар æсмæ ивулуй...
 Седзæрти хор уæларви
 Айзæри идзулуй...

* * *

Сау Даргътаги фæцъцъæх æй,
 Разиндтæй и цъизæ.
 Арви уат ма сæх-сæхæй
 Рохс кæнуй мæй-кизгæ...

Æрбасæумæ 'й, раирд æй,
 Къотæрбун райгъал æй.
 Муркъи цопалæ ирдгæй
 Зæу-зæуæй базмалдæй...

Æрзæ мин цæсти æваст.
 Ратадæнцæ арви.
 Æрмæст мæйæ, и хеваст
 Радзебæл æй тарфи.

Сæумон дунгæ рæуæг æй,
Фæддавуй и мегътæ.
Æрвон кизгæ бæгънæг æй,
Уой уинунцæ тегътæ.

Уарзон-думгæ 'й æмбæрзуй
Мегъи цъопп-гъæццолæй.
Мæйкъæлæтæн æ бæрзæй
Уорс базбæл ку 'ркъолæ 'й.

Мæйæ арви идуйуй,
Фæццæуй хуссунмæ.
Æрвгæронбæл æфтуйуй,
Фæдзæхсуй æ фунтæ...

ИС. АСИН ХУРМÆ ИС!

* * *

Цыдис...
Уалдзыгон
бæрзы сыфтæры
ацайдагъ
Галæгоны лæппын
æмæ хуры тæккыйы
фыццаг къуыбылецытæй
уынæр.

Донбыл уалдзæджы тæф цæуы.
Пысыратæ æууæрдзын
мæ къухтæй.
Иу мур, цымæ, нæ разындзæни Алондоны дуртæм цæхх?

* * *

Хурæмбур
мусы цур
къаппа-
къуппа
худы:

у базырджын
дидинæг
гæлæбу*.

* Фæстаг æртæ рæнхъы метафорæ у реминисценци (Автор.)

* * *

Расыг бэлэсты уэрәйдәтә
изәрсарәй байдыттой
бәзджын
фәззыгон бур
зәринтәй
Дзәуәджыхъәуы уынгтыл
абухын.

Ныффәсус,
бамәлләг и Алондон
Уастырджийән хъырнынәй.

* * *

Мәнән
цинхәссәг
зәрватыкк
фаронтәй кәцәйдәр
әрхаста цин.

Бәрзы сыфтәры буримә зырнәджытә
семә ахастой
мәнәй, әнәзонгә фидәнән, цин.

* * *

Хәйрәг
дысон
Алондоны сакъадахыл
йә сәгътән зымәгмә
хәрис,
уисой-быгъдәгау,
ныууыгъта.

Бонзонгә зәхкусәг бонәй
уәлвәзы над мәкъуыл
бәрцбарстәй гуыффәмә сагойә әвгәдта.

* * *

Мәйы сыкъа,
фæстаг цалдæр къуырийы
Алондоны ихгæрæттыл,
рахаф-бахафæй,
баихсид.

Стъалыты астæу
мæй
скифаг сагау стымбыл.

* * *

Мæныл
нæ зæххимæ
хурбон
ссырæфсæр
знæмты амæддаг
сабийы туг
тæдзы.

О Хуыцау, ратт мын, о Хуыцау,
тугтæ æхсынæн,
саутæ сисынæн тых.

* * *

Сыфтæрзгъæлæнты, уарынай
развæлгъауы талынджы,
йæ лæдзæджы къушп-къушпæ
нымадта
асфалтыл
йæ къахдзæфтæ
саугуырм.

Махæй алчи
чердæмдæр цыди:
уый куырмæй, æз куырмæджы.

* * *

Фидарæй
асдзыд
адæймаг
дзæвгар истæмæйты
бирæ цыдæр истытæ
фæзаны.

Æз хи бабуцы фаг дæр ницы зонын,
абабау,
мæ сæр цы фæкæнон, уый дæр нæ зонын.

* * *

Халæтты дзуг
заууат
нæудзарыл
хиталæгæй
хиталæгмæ
бæрцкъахдзæфæй
змæлыд.

Зоны Дзæуæджыхъæуы уымæл,
æгъуыз рæстæг
игæрыл сымæр сыфтæрау нындæдзын.

* * *

Зæххы къорийыл
фыцпаджы фыцпаг
Хуыцауы амындæй фарнхæссæг
æмæ фарнгæс
Сидамонти
Зороастр
фæдзæхста:
гъудиварнæй,
дзурдварнæй,
гъуддагварнæй
цæрун.

Фæрныг дзырд зонын.
Фæрныг хъуыддаг зонын.
Цавæр у,
омæ куыд зын у фæрныг хъуыдыйæ цæрын.

* * *

Бууат
ссардта хурмæ
бур дидинагыл
бургوماу
гæлæбу.

Мæ уд,
гæлæбуйы бузны райдæй
нал у иунæг.

* * *

Изæр кæны зæххыл.
Фæлæ мæ зæхгæс,
уыцы дзиба-зæрватыкк —
арвыл,
арвыл зилынæй
æрлæуд, фæллад,
иппæрд
нæ зоны.

Хæссы изæрмилты зæрватыкк
йæ иу базырыл
хуры тын,
хæссы йæ иннæ базырыл
мæйрухс.

НЫФС

Хаджийы мысгæйæ

Амардтæн.,
знагæн
амардтæн æз.
Ныфс,
фæрнæй ныффысс, —
уыдтæн
дæ ныфс.

Азар азылди
зæрдæйы
уæзæгыл.
Ныфс
фæрнæй
ныффысс.
Фыстæй нæ сæфы
ныфс.

Удыл
низ
ныззезелæг,
æвзоны йæ.
Ныфс
ныффысс.
Фыстæй нæ сæфы
ныфс.

Дзырд
цæуы
Хуыцауæй.
Цæринаг дзырд
Хуыцау у.
Дзырд ныффысс,
фæрнæй ныффысс,
фыстæй нæ сæфы
ныфс.

Дзырд
зæххыл
фыстæй
Хуыцауæмсæр
свæййы.
Дзырд фæрнæй
ныффысс.
Фыстæй нæ сæфы
ныфс.

Ды мын цæрай
 цæрæццæг —
 Хуыцауы ныфс
 зæххыл —
 ныфс
 фæрнæй
 ныффысс.
 Фыстæй нæ мæлы
 ныфс.

* * *

Тæхуды æмæ скæ,
 самай,
 сараз
 асин
 Хурмæ.

Лæууы мæ фыдæфсымæры ус Козианы къухæй
 мæнæн, сабийæн, конд,
 куыройы гуылыл хурмæ асин мæ зæрдыл.

* * *

Дзæуæджыхъæуæй
 авд хохы фæстæ
 Мигъдауæн
 хурсыгъдæй
 йæ сæр
 зына-нæзына
 фæрысти
 æмæ уыйадыл
 йæ сæнтты асæстæй
 махмæ Дзæуæджыхъæуы
 хур
 фæаууон.

Хурæмбуг
 рухс кæны зæрватыккæн йæ зæрдæ
 мæ рудзынджы къуымыл йæ зæйцæй.

ДЗЫРДУЗÆЛД

Узæлд...
Рæвдыд
мæ дзырдæй:
Денджызы дуртæ
иууыл
иумæ —
цыкуратæ.

Цады дуртæ
иууыл
иумæ —
цыкуратæ.

Цæугæдоны дуртæ
иууыл
иумæ —
цыкуратæ.

Цæндхохы дуртæ
иууыл
иумæ —
цыкуратæ.

Иууыл
иумæ,
ныр цыкуратæ,
домынц
узæлд,
рæвдыд мæнæй
цыкуратæ —
цыкуратæ...

* * *

Гæзæлты Зæлинæйы рухс номæн

1

Бавдæлди
урс акъаци
æмæ дидинæг,
дидинæг
раскъæрдта
урсдæфæй
Алондоны ивылдимæ
къуырийы дæргъы.

Акъацийы дидинаджы, зæу-зæутæй
ауыгъд, цупæлттæ хосау
зæрдæйæн дарынц рухс.

2

Галæгон,
бæлæсты зæриндзыгъуыр
дзыгъал-мыгъулон афæтты,
Алондоны фалдзус цæуылдæр
Хуры чызгимæ фæбыцæу,
фæтæргай;
æмæ йе 'ргомыл
иудзæвгар ахæцыд
уазал.

Бæрзы бынмæ æрвгъуыздзаст,
зæриндзыкку рæсугъды армæй
сырддонцæиу буррæгъæд гагата уыгъта.

* * *

Цæуы
дæлдойнаг дунейæ
цæфхады хъæр
дуримæ,
æмисдуг
знæт-змæст

Алондоны уылæныл
хурмæ ферттивы
урс барц.

Нæу
Донбеттыры бæхæн йæ фæд
Нарты Æрфæныонæй цауддæр.

* * *

Знон
дыууæизæрастæу
арвыл
Галæгоны лæшпу,
кæстæр,
зæрин уисæй
æртæ фысы
сындæг-сындæг
сабыргай
Сæнайырдæм
скъæрдта.

Абон райсом нæм лæшпуйы куывдмæ
дуар æрбахостой
хонджытæ.

ЗÆГЪ-ИУ ЗÆГЪ, ÆЦЦА...

Сæрд куы æрлæууа,
уæд-иу мын
ссар мæ ном
цавæрфæнды
хорзæхæй.

Зæгъ-иу:
Алондоны хæфсытæ
абон уасынц
дæ номыл;

Алондойнаг
урсгоппа
къаппа-къуппатæй
дæ номыл апырх и
тауинаг;

зæгъ-иу;
дæ номыл
Алондоны сæрмæ
æрвгъуызæн
зæрватыкк аныгъуылд
йæ арфы;

дæ номыл
дыууæ рæгъæй
Алондоны хæристæ
хонынц хуры
хонгæмæ
дæ номыл.

Дæ хорзæхæй,
сæрд куы æрлæууа,
уæд-иу мын
ссар мæ ном
цавæрфæнды
ахæм исты
хорзæхæй.

БОНХОРЗ

Бонхорз,
Прис-Хох,
Леуахи,
Рухс Моны Сахар,
бонхорз!

Бонхорз,
 æвзонгады хæрзгæнæг;
 бонхорз,
 æвзонгады хæрзиуæг;
 бонхорз,
 æвзонгады дзæнгæрæг!

Бонхорз...
 Фæззæг
 аст хохыл
 схæцыд
 дала-уаг ахорæнты змæстæй.

Бонхорз...
 Фæззæг
 бур зæлдагæй уафынмæ
 Хуры чызгмæ дзуры.

Бонхорз:
 фæззæг
 дзæджыхосæй
 бавдæлд
 тæгæр, хæрис, бæрзимæ
 æрдзавдгъуыз
 ахорæны дзæкъултæ
 сырх-бур рæмудзæнтæй
 рæмудзынмæ.

Бонхорз, райгуырæн Зæххарв!

ДЗУЛ

Новеллæ

Ацы хабарыл рацыд къорд азы. Уæд ма колхозтæ сæ тыхы уыдысты. Афтæ рауад, æмæ хъæуы астæу фæзы æртымбыл сты бæрнон бынæттæ иууылдæр: колхозы уынаффæдон, скъола, посты хайад, рынчын-дон, клуб æмæ дукани. Уыдæттæм цæуæг куыд нæ уыдаид, гъемæ дзы цыфæнды афон дæр адæм æмызмæлд кодтой.

Сеппæты дæр уыдта зæронд Хадзырæт. Бадтис йæ кулдуармæ йæхи конд фæхсбандоныл егъау пæлæхсар кæрдо бæласы бын. Кастис адæмы хъуыддæгтæм, сæ митæм, хъуыста сæм. Кæм-иу сæм смæсты, кæм-иу йæхинымæр бахудт, кæм-иу йæ хъуыдыты аныгъуылд. Хорз зыдтой Хадзырæты хъæуы цæрджытæ, бынтон æрыгæттæ, стæй ног æрлидзæг цæрджытæй фæстæмæ. Кадджын лæг уыди, бирæ фæкуыста æхсæнады, колхозы быдырты. Хæстæй сыздæхт цæфтæ æмæ хæрзиуджытимæ. Хъæуы хицауæй дæр цалдæр азы фæци. Нæ, ничи ацæудзæн Хадзырæты цурты æнæ салам ратгæ. Уый дæр-иу сын æхсызгонæй дзуап лæвæрдта. Мæнæ та ныр дæр сæ сыхаг зæронд ус Залихан салам-келамтæ куы акодта, уæд æй афарста, куыд стут, зæгъгæ.

— Бирæ цæр, Залихан, бирæ цæр! Хуыцауæй бузныг, нырма уал фæразæм.

Фæлæ диссаджы фын федтон, уæллæй. Æмæ, цы амоны, уый та мын ды зæгъ, ды дæсны вæййыс ахæмтæм.

— Цы та федтай, цыма? Хæрзаг та дæ лæппуйы бонтæ?

— Уæллæй, базыдтай йæ. Сылтаныхы быдыры фестадтæн. Ех, цæй рæсугъд вæййы зад мæнæуы хуым! Рог дымгæмæ-иу дзаг æфсиртæ иумæ куы базмæлыдысты, уæд цыма раст денджызы уылæнтæ фæйлауынц, афтæ мæм касти. Сæ сæртæ иуырдаем, стæй та иннæрдæм уыцы уæзданæй куы акъул кодтой, уæд мын цыма салам лæвæрдтой. Стæй та най кодтам. Сызгъæрин мæнæуы дынджыр кæритæ самадтам... Иуы дзы мæхи баппæрстон æмæ аныгъуылдтæн йæ хъарм хъæбысы. Уалынмæ дын мæнæуы алы нæмыг дæр куы фестид сызгъæрины къæртт.

— Нæ! Нæ мæ хъæуы сызгъæрин! Мæн дзул хъæуы, мæнæу! — ныхъхъæр кодтон мæ хъæлæсы дзаг, æмæ фехъал дæн. Цыма мын цæмæ расайдзæн?

— Ницæмæ. Æдзух уыдæтты кой кæнæм æмæ сæ фыны дæр уынаем.

— Æвæдза, уæддæр зæххыл куыстæй каджындæр æмæ арфæйагдæр куыст нæй. Мæхицæн дзырд радтон, хæсты фæстæ, зæгъын, кæд фервæзон, уæд æнæмæнг хъуамæ агроном сон. Сæххæст ис мæ бæллиц. Ацал-ауал азы кæм нæ бакуыстон... Ныр та мæнæ зæронд къодах... Ех-ех-ех... — арф ныуулафыд Хадзырæт.

Уыди сихормæ 'ввахс, афтæ дуканийæ дзаг хызынтимæ рацыд асæй рæстæмбис, бæзджынтæ арæзт хæрзхуыз сылгоймаг, йæ буармæ фæсарæйнаг дзаумайæ, йæ цæсгоммæ та — ахорæнтæй дзæбæх чи базылд, ахæм. Йæ хæдфæстæ ратылд нарст хыбылы хуызæн, йæ дæргъ æмæ йæ уæрх зын раиртасæн кæмæн уыдысты, ахæм тымбылгуыр лæппу. Цыдаид ыл 7–8 азы бæрц, йæ къухы урс дзулы буханкæ. Лæппу асинтыл куы 'рхызт, уæд æм базгъордта замманай рæсугъд къæбыла. Цинтæ йыл кæны, йæ къæдзил тилы, йæ уæрджытыл ын йæ сæр ахафы, цыдæртæ бахыллист-мыллит ласы. Лæппу йæм æргуыбыр кодта, аныхта йæ, æмæ къæбыс йæхи уæлгоммæ ауагъта. Лæппу дзуццæджы æрбадт йæ цуры æмæ йын дзул дæтты. Къæбыла йæм басмуды, фæлæ йæм не 'вналы.

— Гъа-гъа, ахæр ма дзы, цæй, замманай хъарм дзул, — лæгъстæ кæны лæппу, къæбылайы адау-адау кæнгæ. Сæ хъæлæбама лæппуйы мад фæзылд æмæ уыцы иу тгъелланг фæкодта:

— Уый та... Цал хатты дын загътон, къухæй ма ’внал уыцы æнæхайыры куыйтæ æмæ гæдытæм, зæгъгæ?! Æхсæнкъæй, низæй, алы хъылмайæ сæ тæккæ дзаг сты!

— Нæ-æ, ма! Тынг сыгъдæг куыдз у! Кæс-ма, куыд дзæбæх у! — Уыцы ныхæстимæ лæппу æнæрхъуыдыйæ дзулы кæронæй иу чысыл ратыдта, йæ дзыхы йæ баппæрста æмæ та къæбыламæ æргуыбыр кодта.

— Аппар æй зæгъын! Нырма уыцы дзул дзыхмæ схæссынæн бæззы?! — тарстæй йын йæ къухтæм фæлæбурдта мад.

— Ма! — лæгъстæгæнæгау æм бахатыд лæппу.

— Нæ хъусыс, æви? Аппар æй, загътон! Кæмæ дзурын æз?!

Залихан дисгæнгæ каст куы сæ иумæ, куы сæнæмæ, стæй бауайдзæф кодта мадæн:

— У-у, гормон, сывæллоны цæуылты ахуыр кæныс? Куыд ын æппарын кæныс дзул?

— Мæнæ афтæ! — уыцы ныхæстимæ лæппуы къухæй дзулы буханкæ стыдта æмæ йæ уынджы бæрæгастæумæ ныддывыт кодта.

— Хуыцауæй та куыд нæ тæрсыс, гормон?

— Цæй-ма, Залихан, ахуыргæнæг нал дæ, æз та де скъоладзау, æмæ дæ фæндаг дар! Ницы дæ хъуыддаг и!

Залихан исдуг ницыуал сдзырдта, стæй ма æрæджиау бафтыдта йæ ныхасыл:

— Чи зоны, раст зæгъыс, Гæдисгæ, ницы ма хъуыддг ис... дæ хуызæттимæ... Æрмæст, — цыдæр ма зæгъынмæ хъавыд, фæлæ нал сфæрæзта. Йæ зыр-зыргæнгæ къухæй цыдæр хос систа, йæ дзыхы йæ бакодта æмæ фырадæргæй фæхсбандоны кæроныл банцой кодта, зæронд лæджы фарсмæ æрбадын нæ бауæндыд.

— Æрмæст... тæригъæд у дзул æппарын, гормон. Уый нын Хуыцауы лæвар у æмæ йæ нæ фæтчы афтæ зыввыттытæ кæнын, — тыххæйты ма лæмæгъ хъалæсæй йæ ныхас ахæццæ кодта ус.

— Тæригъæд? — йæхи нал баурæдта Хадзырæт, — Нæ, уый æдзæсгом ми у, æнæныббаргæ ми! Худинаг!

— «Худинаг», йед — сфæзмыдта йæ ус, — æллæх, æллæх, ахæм ма дзы кæрдзынхъус лæг уа... Дæ-дæ-дæй, мæгуыр нæу, мæгуыр, ахæм зыд лæг кæй хæдзары цæры...

— Уый зыд нæу, фæлæ цæсгом, хуымæтæджы æгъдау! — Хадзырæт хъуамæ ныртæккæ ацы æнæджелбетт сылгоймагæн бамбарын кæна йæ рæдыд, фæлæ йæм уый фæраздæр:

— Гьема сымах цæрут уæ цæсгæмттима, мæнæн та æнæ сымах дæр уынаффæгæнæг уыдзæн, — хъæбæрдзыхæй, æнæрвæссонæй фæлыг кодта ус, йæ лæспуйы къухыл фæхæцыд æмæ йæ ахæр-хæр кодта. Хадзырæт йæ фæдыл кæсгæ баззад, стæй арф ныууафæды:

— Гъе, уæу-уæй, уæу-уæй, уынаффæгæнæг уын кæй нал и, уе сæфты къахыл дæр уымæн ныллæууыдыстут.

— Кæимæ та тох кæныс, Хадзырæт? — айхъуыста зонгæ хъæлæс. — Дæ бон хорз.

— А-а, Иван. Арфæгонд у. Мæнæ иу æдзæсгомимæ. Йахæмтæ халынц нæ кæстæрты дæр. Мæнгæн нæ акæнынц, æвзæрдзинад низ у, хæцгæ низ, зæгъгæ. Сывæллæттæ дын ахæм ми феной. Уæд уыдон дæр — зыввытт! Уартæ гъе! Сæ цæст дæр нæ фæны-къулынц, афтæмæй бырæттæм, фосы тæгæнæтæм... Уææ-уа, Залихан, лæугæ цæмæн кæныс? Æз дæр мæ масты фæдыл фæдæн æмæ... Æрбад, чысыл дæ фæллад суадз, стæй цæудзынæ. — Æрбадын æй кодта, стæй бадзырдта кæртмæ:

— Гъей, хæдзаронтæ, мæнæ ма Залиханæн дон радавут! Кæм дæ, кæм, Цæрай? Ничи дзы ис, æви?

— Ис, ис, фæцæуын, — райхъуыст кæйдæр хъæлæс, — ныртæккæ!

— Ды дæр уал абад, Иван, кæд никæдæм тагъд кæныс, уæд...

Хорз лæг уыд Иван. Хæларзæрдæ, æнæзивæг. Зын ссарæн уыд йæ лæггæдтæ, йе 'ххуысы хай кæмæн нæ бакодта, ахæм. Ноджы, уырыссаг уæвгæйæ, бынæттон æгъдæуттæ афтæ хорз зыдта æмæ — диссаг. Уыдæтты тыххæй йæ адæм уæлдай фылдæр уарзтой.

— Кæдæм ма тагъд кæнын, мæ пенси цæуы, — загъта Иван фæхсбандоныл бадгæйæ. — Уæдæ, зæгъыс, зыввытт, и?

— Уæллæй, зыввытт.

— Не 'мбарын, куыд ис дзул аппарæн? Уый нæ зоны стонг, нæ уыдис æххормаг. Ехх, хе-хе, æз цытæ бавзæрстон, уыдон мачиуал бавзарæд. Мæ амондæн ма ардæм сæфтыдтæн хæрз сывæллонæй.

— Кæцæй?

— Уæрæсейæ. Сыдæй мардыстæм. Нæ хъæуы нал баззад гæдытæ, куыйтæ.

Хордтам кæрдæджытæ, уидæгтæ, лыстæг карст хъæмп, хус сыфтæртæ, гагадыргътæ, картоф æмæ цæхæрайы уæлзæнг.

Гуыркъотæ фыцгæ доныл ныккал æмæ дын уый та нæ цай. Цыминаг фыхтам хуырхæг æмæ футæгæй... Сусхъæды сыфтæртæй иу хъæбынтæ дæр акодтам... Зайаг хал иу куы нæ фаг кодта, уæд-иу ыл афтыдтам æлыг, суанг ма лами дæр, ныххафтам-иу сыд картæфтæ, фыхтам сæ æд цъар. Фæстагмæ æппындæр ницыуал уыдис. Нæ мыггагæй æгас ничиуал баззад. Æз ма кæйдæртимæ ардæм сирвæзтæн. Фæлæ ам дæр... Уынгтæ байдзаг сты æрцауæг адæмæй. Рæсыдысты, мардысты, куыдтой, куырджой. Бынæттон адæм сын бæргæ æххуыс кодтой, сæ бон цæмæй уыд, уымæй, фæлæ сеппæтæн цы кодтаиккой... Иу изæр æрфæлдæхтæн æз дæр. Бамбæрстон æй, æрхæццæ ис мæ адзалы сахат. Мæ бон нæ уыд æххуысмæ сидын, хъæрзын... Хуыссыдтæн æнцæд, æнæзмæлгæйæ, æнхъæлмæ кастæн мæ удхæссæгмæ. Фæлæ мын Хуыцау фæтæригъæд кодта... Сæмбæлд мыл Зауырбег, рухсаг æрбауа. Аласта мæ сæхимæ, раздæхта мæ мæлæтæй. Уый фæстæ иу мын афтæ: æз, дам, нæ уыдтæн дæ ирвæзынгæнæг, фæлæ Уастырджи, табу йын уæд!

Залиханæн йæ зæрдæ суынгæг, йæ цæстысыгтæ нæ уыромы.

Хадзырæт тыхсы — уыцы хойраг уынджы бырæттимæ... Иваны ныхæсты фæстæ бынтондæр смæсты:

— О, Хуыцау дын æй ма ныббарал!

Цы чындæуа, куыд æй систæуа? Иу цæуæг дæр нал и, иу кæстæр зынæг. Иваны дæр куыд арвита, уæдæ, йæхи карæн лæджы. Бæргæ йæм базгъорид йæхæдæг, фæлæ йæ рынчын уæрджытæ, сыджыт сæ бахæра. Иу хæдтулгæ фæзынд, фæлæ йыл аиуварс кодта, дыккаг дæр афтæ. Хадзырæт мæстæй скъуыны.

Уалынмæ иу ноггомау «Жигули» фæзынд тигъæй, йæ хъандзалты хъыррызт фæцыди, æмæ дзыхълæуд æркодта. Зæронд сулæфыд, гъеныр дзул сисдзысты, зæгъгæ. Машинайæ рагæпп кодта хæрз æрыгон лæппу, райдиан къласы ахуырдау чи уыдаид, ахæм. Дуканийрдæм фæцæйзгъордта, фæлæ, дзул куы ауыдта, уæд æм бауад æмæ йæ пуртийау йæ къахæй ныпъпъортт ласта. Хадзырæт исдуг фæуыргъуыйау, адон сансала бахордтой, зæгъгæ, стæй дисгæнæгау афарста:

— Цы ми кæныс, æдзæсгом?!

Лæппу йæ хъазт нæ уадзы.

— Уæддæр ма йæм кæс! — мæсты кæны Иван дæр.

— Кæмæ дзурын æз? У-у, налат, уый дзул у, дзул!

— Æцæг? Æзынма пурти у, — ныккæлкæл кодта лæппу,

стæй фыдæнæнгæнæгау базарыд: «Каравай, каравай. Цасы аргъ у — банымай», æмæ та фæцæй згъордта йæ «пуртимæ», фæлæ йæ æвиппайды баурæдта æнæнхъæлæджы тых.

— Æгъгъæд!

Уый уыди Хадзырæты тызмæг хъæлæс. Кæрæдзимæ джихæй кастысты, йæ аххос кæронмæ чи не 'мбæрста, уыцы тарст саби æмæ, æнæгъдау кæстæрты тыххæй дзуапп чи агуры, уыцы зæронд лæг.

— Хæстæгдæр ма рацу, — сдзырдта йæм зæронд.

Лæппу не змæлы йæ бынатæй. Уый не 'мбæрста, цы 'рцыд, цы ракодта, йæ ныййарджытæ йын «ма кæ», зæгъгæ, цæмæй загътаиккой, ахæмæй...

— Па! — сдзырдта ма тыххæй.

Сæ хъæлæбамаæ адæм æмбырд кæнын райдыдтой. Уыцы раæнон хуызæй машинæйæ рагæпп кодта ныллæггомау, сырхцъар, лопъосæр лæг. Йæ нарæг цæстытæ фиуты бын фесты. Йæ ронбаст дзæвгар æрзæбул. Уæззау къахдзæфтæй бацыд, Хадзырæтмæ. Йæ масты дзæкъул атыппыр, цæстытæ сæ бынæттæй рацæйгæпп кодтой. Йæ цæст æрхаста зæрондыл, стæй нытътъæлланг кодта:

— Цы хабар у?!

Раст уыцы рæстæг байгом кæрты гыццыл дуар, æмæ дзы рахызт бæрзонд бæзæрхыг лæппу — Цæрай. Конд æмæ уындæй Хадзырæты халæмдих. Цыдаид ыл дыууиссæдз азмæ æввахс. Балæвæрдта доны къус Залиханмæ æмæ, хъуыддагæн ницы 'мбаргæйæ, каст адæммæ.

Цæрайы куы федта лопъосæр, уæд йæ хъæбæрдзых фæлæмæгъдæр ис, йæхи тыххæй уромгæйæ бафарста:

— Цæй-ма, сывæллонмæ цы ныккомкоммæ стут?

— Куыд цы, куыд? Нæ йæ уыныс, цы ми кæны, уый?

— Уадиссагæй йæ ницы кæнгæ уынын.

— Куырм бадæ, æви? Цæмæй хъазы, уымæ нæ кæсыс?

— Æмæ цы? Ницы 'мбарæгау сдзырдта лæг, — мæнæ уын йæ аргъ æмæ æрсабыр ут, хуыцауы хатырæй, — æмæ, мидбыл худгæ йæ дзыппмæ нывнæлдта.

— Йæ аргъ? Уымæн аргъ нæй! Уæвгæ дæумæ аслам кæсы, уымæн æмæ йыл сурхид нæ ныккалдтай. Фæлæ æз цæрæнбонты хоры куыст кæнын, æмæ йын æз зонын йæ аргъ. Ды та кæйдæр фæллойæ дæ хыттын бафсæстай æмæ дæхицæй ныббузныг дæ.

Дæуæн дæ бон у балхæнын, ныззыввытт æй кæнын, æмæ та балхæнын, дæ фыртæн дзы футбол саразын æмæ та балхæнын, уымæн æмæ ды... ды дæр ахæм æдзæсгом дæ, ды! Сæгъæй, дам, сæныкк гуыры, — йæ маст тыххæй уромы Хадзырæт.

— Æгæр нæ, æгæр нæ!.. Нæ дæ 'фхæрын, ма ма 'фхæр!

— Уæдæ дын арфæ ракаенон?

— Æмæ ма æфхæргæ та цæй тыххæй кæныс? Хуыцауæй бузныг, æххормаг аз нæу, мыййаг.

— Æмæ ды та цы 'мбарыс æххормаг азæн? Мæнæ мæнау мæрдтæй куы раздæхтаис, уæд æндæр зарæг кæнис, — сдзырдта Иван.

— Цæй, сдиссаг æй кæнут, цыма чи не 'рцыд, ахæм хъуыддаг у, — сдзырдта лопъосæр.

— Æцæг, æцæг, — схъæлæба кодтой æрбацæуджытæйдæр чидæртæ.

— Хъуамæ ма цæуа! — фæсыпп сæ кодта Хадзырæты хъæлæс.

— Уомæ сывæллæттæ сты, уыдон цы зонынц? — нæ сæтты лопъосæр.

— Хъуамæ йæ зоной, сæ авдæнтæй, сæ фыццаг къахдзæфтæй фæстæмæ дзул хъазæн гугу кæй нæу, фæлæ царды хос! Адæмыл исты стыр бæллæх æрцыди, зæгъгæ, уæд иу фыццаджыдæр сæ хоры мыггæгтæ ирвæзын кодтой.

Уый у æппæты райдиан, хæзнаты хæзна!

— «Хæзнаты хæзна», — сфæзмьдта йæ дуканигæс, — уый дæр хъæлæбамæ рацыд. — Далæ Ростовы областы иу хæлиудзых 9 путы дзул басыгъта... æмæ йын стæрхон кодтой 9 суарийы ивар бафидын.

— Æллæх, æллæх, амардтой йæ уæдæ.

— Иу путæн иу суари...

— Охх, охх, фашисттæ ныл Ленинграды куы 'рхъула сты, уæд ма... — сцæйдзырдта Залихан, фæлæ йæ лопъосæр нæ бауагъта...

— Цæй уыцы аргъæуттæ...

— Хъусгæ! Уеппæт дæр хъусут «уыцы аргъæуттæм!» — Хадзырæт афтæ карзæй загъта уыцы ныхæстæ, æмæ йæм ничиуал бауæндыд фæстæмæ сдзурын. Залихан æм бакаст, бамбæрста йын йæ хъуыды æмæ райдыдта йæ ныхас:

— Сыдæй фæцагъды сты адæм. Æххормагæй амард æхсæз сæдæ цыппор дыууæ минмæ 'ввахс — уый фæстæ йæ базыдтон.

Ирыстоны цæрджыты бæрц. Ирыстоны! Лæвæрдтой мамæлайы къæбæр — 125 граммы... цъататæ, цъæмæлтæ — фæлæ уæддæр 300 граммы куы сси, уæд адæм кæугæ кодтой сæ фыр цинай... Ме 'нахъом саби... уал азы рацыд, фæлæ мæ нæ рох кæнынц йæ фæстаг ныхæстæ: — Мамæ... мамæ, æццæй амæлдзыстæм?

— Нæ, нæ, мæ къона.

— Уæдæ Вася афтæ куы зæгъы, не 'ппæт дæр, дам, мæлгæ кæндзыстæм æххормагæй... Æццæй?

— Нæ, нæ, мæ гыццыл хур, мамæ дын йæ цонг æрбалыг кæндзæни, уæддæр дæ нæ ауадздзæн... стæй йæ бон дзурын нал уыд, фæлæ... уыцы тæригъæддаг, уыцы лæгъстæгæнæг цæстытæ... О, мæ бон куыд бакалд, мæхæдæг дæс марды цæуылнæ акодтон?.. Ныр дæр ма мæм уый цахъхъæн сывæллæтты уынар куы 'рбайхъуысы, уæд мæм афтæ фæкæсы, уый мæ хъæбулы хъæрзын у... Уынджы искæй сывæллон скуыдта, зæгъгæ, уæд мæ зæрдæйы тугтæ ныккæлынц...

Иу дзæвгар рæстæг ничиуал ницы сдзырдта. Стæй Хадзырæт загъта:

— Дзулы тыххæй æвирхъау митæ кодтой. Иу хъæуы сылгоймæгтæ æхсæв дзултæ фæкодтой, райсомæй сæ хъуамæ партизантæн аластаиккой. Фæлæ сæ немых базыдтой, иу хæдзары сæ æрæмбырд кодтой, дуæрттæ сыл сæхгæдтой æмæ сæ удæгасæй басыгътой.

— Раст мæнæ дæ фырты цахъхъæн лæппуйы уынджы æрбамардтой, сæ хæрæндонæй сын йæ рынчын хойæн, уартæ йахæм дзул кæй рахаста, уый тыххæй, — загъта Иван.

— Мах та дзы хуытæ хæссæм, — сдзырдта дуканигæс дæр.

— Цæй, кæд искуы иу дзул, — схъуыр-хъуыр кодта чидæр.

— Искуы иу дзул, зæгъыс? Фондз милуан тоннаыы афæдз! — фæбæлвырд кодта дуканигæс.

— Фосæн?

— Канд фосæн нæ. Дзæгъæл хæрдзтæ, æмтгæй райсгæйæ.

— Фосæн ма куы уайд, фæлæ зыввыттытæ, æппаргæ.

— Æппаргæ нæ, фæлæ хаугæ куы 'ркæна, уæддæр æй хъуамæ лæг сиса æмæ йæ бафснайа.

— Фехъуыстай? Хъуамæ йæ сиса æмæ йæ бафснайа, — йæ фыды ныхæстæ дыккаг хатт загъта лопъосæрæн Цæрай æмæ йæ сæрæй ацамыдта дзулмæ.

— Ма мыл хъæртæ кæн!

— Куы нæ. Исчи мæ исты фехъуыста ахæмай? Ничи, — кæстæ дæр æм нæ фæкодта, афтæмай загъта Цæрай.

— Мæ хæдзарыл, мæхæдæг æй æрбадавдзынæн, — заронд ус фæтарст, хыл куы рауайа, уымæй. Чидæртæ фæцæйуадысты дзулмæ.

— Фæлæуут! — Баурæдта сæ Хадзырæт. — Йæхæдæг! Хъуамæ йæ фена йæ байзæддаг. Стæй фыдгæнæг йæ митæ йæхæдæг куына сраст кæна, уæд сыл никуы æрфæсмон кæндзæни.

— Æ-гъа, уæдæ! Бынтондæр мæ фыдгæнæг аңразут, и?

— Фыдгæнæг дæхæдæг аразыс дæхицæй! Стæй далæ уыцы сабийæ, ныридæгæн дзулæй хынджылæг кæнын кæй ахуыр кæныс. Уый куыд не 'мбарыс, гормон, дзулæй афтæтæ кæнын кæй зæрдæ комы, уый йын йе скæнæгыл дæр нæ бацауæрддзæни, — загъта Залихан.

— Сис æй! — Зына-нæ зына фæхъæбæрдæр кодта йæ ныхас Хадзырæт, тыххæй ма уромы йæхи ацы къуыдипмæ. Йæ хуыз фæцыд. Йæ къухты тугдадзинтæ адæнгæл сты. Йæ дæндæгтæ кæрæдзиуыл андæгъдысты, суанг ма, йе 'фсæрты нуæрттæ куыд змæлыдысты, уый дæр бæрæг у. Йæ лæдзæг афтæ ныхъывта, æмæ йе 'нгуылдзтæ скъæс-къæс кодтой. Адæм ныхъхъус сты.

— Сис æй! — сдзырдта та Хадзырæт тыхулафт кæнгæйæ æмæ йæ рыст дæр ницæмæ даргæйæ, басанчъех кодта лопъосæрмæ. Адæм тарстысты, ныртæккæ цыдæр бæллæх æрцæудзæн, зæгъгæ, фæлæ ничи уæндыд се 'хсæн бацæуын. Мæстæй судзы Цæрай. Гъæй-джиди, бæргæ бамбарын кæнид ацы æнæзонгæ схъиуд ныхаскæнæгæн, сæ сыхаджы загъдау «почем фунт», фæлæ...

— Нæ йæ сисдзынæн! — цыма йæ ныхасæн нæ бамбарынæй тарст, уыйау, алы дзырд дæр бæлвырд æууилгæйæ, срацыгъта лопъосæр. Нæ йæ фæндыд йæ фырты раз йæхи æгуыдзæгæй равдисын. — Æмæ мыл ма хъæртæ кæн! — фæци йæ ныхас, цæхгæр фæзылд, ацæуон, зæгъгæ, æмæ куы бамбæрста, ничи йæ уромы, уый, уæд ма бафтыдта:

— Æз дæ хорз зонын... мах хъæуы дæр ахуыстай... Сахуыр стут æдзух уынаффæ кæнын æмæ ныр дæр уæ пъиритыл нæ хæцут... Ныхъхъус у, кænнод... куыдзы рæйд куы кæнай... — йæ ныхас нал фæци: Цæрай йæ уæлхъус февзæрди.

— Лæппу! — фæхъæр ма кодта Хадзырæт. Æгæр хорз зыдта йæ фырты. Фæлæ байрæджы.

— Куыдз дæр æмæ хæрæг дæр дæхæдæг куы дæ!

Иннае уысмы лӕг афӕлдӕхт, ныддаргъ. Адӕм схъомпал сты. Иутӕ сӕхи баппӕрстой Цӕраймӕ ӕмӕ йӕ иргӕвынц, иннатӕ бадын кӕнынц Хадзырӕты. Чидӕртӕ лопӕосӕры алыварс скаттай сты, дон ын дарынц, йӕ фындзы тугтӕ йын сӕрфынц. Ӕрӕджиау йӕ чемы 'рцыд, рабадт, алырдӕм акӕстытӕ кодта, йӕ былтӕ асӕрфта, стӕй цудтытӕгӕнгӕ сыстад ӕмӕ нырдиаг кодта:

— Ӕз дӕ... ӕз дын... — тӕрхондонмӕ! Ӕз дӕ ахӕстоны бамбийын кӕндзынӕн! Ӕз дӕ!..

— Акӕнут мӕ! Кӕд нӕхи дӕр ӕмӕ не 'гъдӕуттӕ дӕр хъазинаг кӕнӕм, уӕд! — загъта Хадзырӕт.

Иуварс рохуаты аздад ӕмӕ куыдта тарст сывӕллон, «пуртийы» хицау. Ничи йӕ базыдта, дзул кӕд ӕрбахаста, уый. Йӕ тарст къухтӕй йыл фидар ныддӕвдӕг. Залихан ӕм бацыд ӕмӕ йӕм рӕвдауӕгау йӕ мидбылты бахудт, йӕхи нанайау ын йӕ фӕлмӕн къухӕй йӕ рус ӕрдаудта:

— Ма тӕрс, мӕ къона, алцыдӕр хорз уыздӕн. Ӕрсабыр у, ма ку. Сабыргай дзул райста, бирӕ йӕм фӕкаст, йӕ зырызргӕнгӕ къухӕй йӕ адау-адау кодта, стӕй мӕллӕг хъӕлӕсӕй сдзырдта:

— Ацы дзул мӕ уӕд куы уыдаид... уӕд мӕ хъӕбул...

Октябрь, 2005 аз.

ÆРТÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

Автосурæт.

РАЙГУЫРÆН ХЪÆУЫ

Хур мæм худы, мæй мæм хъазы,
Хъарм дымгæ рæвдауы мæн,
Алы дидинтæ мæ разы
Калыңц стъалытау тæмæн.

Бæлæстæ мæм къухтæ тилинц,
Бахудын æз дæр фæлмæн,
Цины уылæнтæ мæ сисынц, —
Ногæй та мæ хъæуы дæн!

Уалцæг.

Æхсæрдзæн.

МАД

Мад у дунейыл зынаргъдæр,
Уый номæй сомы кæнæм.
Махæн нæ зæд у, цырагъдар,
Узæлы махыл фæлмæн.

Царды зынцæуæн фæндæгтыл
Бафтауы алкæй дæр мад,
Æмæ нæ зæрдæйы тæгтыл
Базайы уымæн йæ ад.

МÆ ФЫДЫХО ФЕНЯЙÆН

Дæ къухтæн п'га кæнын фæлмæн,
Дæ рыст зæрдæ дын тухын хъармы
Мæ мадау адджын дæ мæнæн,
Дæ цæрæнбонæн кувын алкуы.

Дæ фæллад уæнгтыл æз тыхсын,
Дæ маст æз бахæрин дæ бæсты.
Дæ разы зоныгыл кæнын,
Ды кадджын дæ мæнæн мæ цæсты...

Ды зон, æз тынг бауарзтон дæу,
Дæ бахудт, де сныхасæй тайын,
Тыхсыс, фæлæ-иу фидар лæуу.
Зын цард у ныр. Йæ хос — фæразын.

Æлборты Азæйы конд нывтæ.

КЪАДАТЫ УЎЙЫГ

Таурæгъ

Идыстæм Уæлладжыры комы, хохмæ... Уыдис уалдзæджы фæстаг бонтæй иу. Æрдз бæрæгбонхуыз фæлыстæй сывæллонау йæ мидбыл худти. Сæууон хур ыл йæ сызгъæрин цæхæртæ нæртон кæфойæ калæгау кодта. Зæрдæ йæхимидæг уæрыккау кафыди фырбуцæй. Уæлдай æхсызгондæр та нын уыди, комы хъæлæсы куы фæмидæг стæм, уæд. Алырдыгæй суадæтты хæл-хæл, æхсæрдзæнты сæх-сæх, Стырдоны æнæскъуыйгæ зарæг удыл æндзæвдысты. Хæххон сыгъдæг расыгæнаг уæлдæф æвдадзы хосау фæллад æмæ куыстæфхæрд уæнгты æвзæрын кодтой ног хъарутæ, ног тыхтæ.

Нæ машина æнæкъуылымпыйæ азгъордта æмлæгъз фæндагыл. Куы-иу аныгъуылдыстæм арф лæгæты хуызæн байбыны, куы та-иу рахызтыстæм фæндаджы зæнгмæ æмæ-иу æбулæй аздадыстæм донфыцæны сæрмæ. Куы-иу схызтыстæм бæрзонд сæрсæфæн былмæ, Стырдон-иу нæм суадоны йас йеддæмæ нал зынд. Куы та-иу фестæдыстæм йæ хæдбылгæрон æмæ-иу нæ хъустæ бакъуырма сты æрра доны хъæрахстæй...

Ацы хæххон фæндагыл-иу æз сывæллонай арæх цыдтæн мæ фыдыфсымæр Аччеимæ. Уæд хохæй быдырма, стæй быдырæй хохмæ фæндагæттæ цыдысты уæрдæтты, æмæ-иу æнæ бахсæвиуаттæнгæ нæ уыди.

Фæндаджы былтыл арæх æмбæлдысты алыхуызон цыртдзæвæнтæ. Зæронд лæг зыдта уыцы цыртдзæвæнты равзæрды хабæрттæ æмæ-иу мын сæ æхсызгонæй дзырдта...

1926 азы уыдаид, æвæццæгæн, мах, Ачче æмæ ма цалдæр галуæрдонджын бæлццонæй бахсæвиуат кодтам Тæмисчъы фæле, «Сыфтæрджын лæгæт» кæй хуыдтой, уым. Уæд æз фехъуыстон, ма цæрæнбонты кæй нал фæрох кодтон, ахæм диссаджы цау ма фыдыфсымарæй. Куырыхон зæронд лæг (уæд ыл цыдаид фондз æмæ цыппарыссæдз азы бæрц) дзырдта:

«Иуахæмы та ацы лæгæты онг куы 'рбахæццæ стæм, æртæ хорласæг галуæрдонджыны, уæд суагътам нæ фæллад галтæ. Арт скодтам æмæ куыддæр æхсæвæр хæрыныл æрбадтыстæм, афтæ кæсæм, æмæ лæгæтмæ мидæмæ æрбахызт иу æнахуыр адæймаг. Бæрзонд, стæвдтæ арæст, йæ буар арсау иууыддæр бæзджын хилæй æмбæрзт. Мæнæ раст аргъæутты уайыг... Стæй нын цыма «уе 'хсæв хорз» дæр загъта, афтæ нæм фæкаст, фæлæ йæм ацу æмæ сдзурын бауæнд... Æрбадти нæ цуры не 'мвынг, ахордта не 'хсæвæры къæбæртæй дæр...

Æхсæв-бонмæ кæд Стырдон йæ цæуынаы банцад, уæд мах дæр хуыссæджы хъæстæ фестæм. Иу дæр нæ йæ цæстытæ не 'рыхгæдта фырадæргæй...

Райсомы цъæхæй нæ уæрдæттæ куы срæвдз кодтам æмæ нæ галты сæрбостыл куы рахæцыдыстæм, уæд та уый дæр немæ фæраст. Æмæ нын хуымæтæджы æххуыстæ фæцис, уым уæлæмæ хæрды кæнæ Къасарайы уынгæджыты! Æвзæркъæдзæхы сæрсæфæн былыл-иу уæрдæттæ зæбулæй куы аздадысты, уæд-иу сын сæ рæтæнæгъдтыл фæсте фæхæцыд... Мæн-иу ма уд ма къæхты бынæй агæпп ласта фыртæссæй, ныртæккæ сæ калдзæн былæй, зæгъгæ. Фæлæ кæм! Уæрдонæй, галæй-иу сæ рог фелвæста æмæ-иу сæ рæбыны авæрдта. Уæд-иу нæм афтæ дæр каст, цыма-иу йæ мидбылты бахудти, гъе æгуыдзæгтæ, зæгъгæ. Уым фалæмæ фæцыдис æнæ исты сдзургæйæ.

Мыкалгабыры кувæндонны фæрсты цæугæйæ нæхиуыл дзуæрттæ куыннæ бафтыдтаиккам, фенцадыстæм нæ цæуынаы, æрлæууыд уый дæр, фæлæ уæлдай змæлд не скодта...

Зæрæмæджы хиды онг куы бахæццæ стæм, уæд фæзилæны цыдæр фæци, кæмдæр æрбадæлдзæх, цыма зæххы скъуыды аирвæзт. Уыйфæстæ кæсæм æмæ нæм Сырдоны фаллаг фарсæй йæ хъуынджын къух тилы, хъæр кæны, худы йæ дзыхыдзагæй, æмæ æнæхъæн ком нæры æрвнæрæгау йæ домбай хъæрахстæй.

Æз кæм нæ уыдтæн, кæмыты нæ ахаттæн нæхи Кавказы æмæ

Фæскавказы бæстæты! Куынноæ сæмбæлдтæн алыхуызон адæмыхаттытыл, фæлæ ахæм æмбисонды бæлццоныл мæ цæст никуы æрхæццæд æмæ фырдисæй мæрдтæн — чи уыд, цы уыд, кæцæй æрхаудта ардæм?

Не 'мбæлццæттæй иу, зæрæмæггаг, афтæ бакодта, уый дам, Къадаты уæйыг у, æвæццæгæн, æмæ нын фæдзырдта уæйыджы æмбисæндтæ. Къадаты хæдзарвæндаг, дам, кæддæр цардысты Уæллаг Зæрæмæджы, хицæн сыхæй, Адайы коммæ æввахс. Æртæ гуыппырсар æфсымæры кодтой цуан. Сæ алыварс цæрæг адæм дæр уыцы куыстæй цардысты, фæлæ дзы ахæм сæрæн, амалджын ничи уыди. Дзырдтой-иу, Къадаты æфсымæртæ, дам, цуанæй афтидæй сæ хæдзармæ никуы раздæхтысты. Стæй-иу сæ амæддæгтæй дæр сыхæгтæ æнæхай никуы уыдысты. Афтамæй та-иу сырды фыды фæхсынтæ царæй фæныкмæ тагъдысты. Хæдзарæй та дардмæ хъуысти Дзудты Къудзийы зарæг.

Иу зымæгон узал æхсæв æфсымæртæ физонджытæй хорз куы фæдтой сæхи æмæ сæ куыйты, афтамæй сæ хъарм лыстæнны æрхуыссыдысты, уæд хъусынц, æмæ æдде стынг ис куыйты райын. Раздæр сæ хъæр хъуысти хъæуы кæронæй, стæй кодта хæстæгæй-хæстæгдæр. Уый цы диссаг у, хъуыды кодтой æфсымæртæ. Кæд бирæгъ, сырд кæнæ æндæр истæуыл æйттæйтт кодтой куыйтæ, уæд уый хъæуæй æддæдæрмæ хъуамæ лидза, куыйты хъæрмæ гæсгæ та мидæгдæр куы лидзы. Уæдмæ æнахуыр хъыгдарæг æрбахæццæ цуанæтты цæрæнуæтты онг æмæ кæмдæр æрæмбæхст... Уæд куыйтæ дæр, сæ бон цыма базыдтой — банцадысты сæ райынæй. Æрмæст ма-иу карз тохы саст тæригæддаджы хъуыр-хъуыр бакодтой.

Æфсымæртæ ныууагътой сæ хъарм лыстæнтæ æмæ рауадысты кæртмæ. Хъызт тæнджытæ кодта. Ноджы Адайыкомæрдгыгæй дымдта, митфæлдзæгъдæн кодта, æмæ талынджы цæст ницы фенынхъом уыди. Тарст æфсымæртæ уæддæр сбæндæн сты æнахуыр хъыгдарæджы агурыныл. Зылдысты мусы алыварс, сарайы къуымты, къахтой холлагдоны хъæмпы æмæ зыгуымы рæдзæгъдтæ...

Æрæджиау кæмдæр, сарайы къулæй зыгуымы мæкъуылы астæу бафиппайдтой сырды хуызæн цæрæгой. Чи уыд, цы уыд, уый ничи равæрстайд уыцы хуыдалынджы. Фыццаг сæм афтæ дæр фæкасти, цыма сæ зонгæ тъæпкъах уыди.

Фæстæдæр фæлтæрд цуанæттæ рахатыдтой, цавæрдæр цæрæгойы мыггаг йæхи се 'вджид кæй бакодта, уый. Сагъæсы бацыдысты, фæрака-бакæ кодтой, фæлæ уыцы тыхдымгæ, уыцы хъызты ницы

фæндмæ æрцыдысты. Ай диссагæй диссагдæр хъуыддаг у, загътой, райсоммæ йæ уадзæм, бон ын кæд исты æрхъуыды кæниккам.

Райсомæй куы рабадтысты, уæдмæ дымгæ банцади, хъызт дæр фæсаст. Бабæрæг кодтой уазæджы. Уый, бецау, хуыссыд уыцы тыхст-хуызæй, цы къуындæджы ныххауд, уым, зыгуымы астæу, æнæхайыры лыстæны. Бæлвырд уыд, фырадæргæй йæхи адзалы бар кæй бакодта, цыфæндыуа-куыдфæндыуайы цæстæй кæй акаст дунемæ.

Æфсымæртæ банкъардтой, йæ хъысмæт сæ бар чи бакодта, уый æмбаргæ цæрагой кæй у, æмæ йын æвæстиатæй æххуыс кæй хъæуы, уый. Фæлæ цы хуызы? Йæхимæ бавналын нæ уадзы, уыдон дæр æдæрсгæ бавналын нæ уæндынц, æндæр æй хъармдæр, сыгъдæгдæр ранмæ ракæниккой...

Рахастой йын, сæ дысоны физонджыты кæрстытæй ма цы аздад, уыдон, фæлæ сæм нæ бавнæлдта. Радтой йын фыдызгъæлы хъарм басæй — нæй, нæ йæм ракаст.

Уæд ын æфсымæртæ йæхи номыл аргæвстой сæ нарддæр нæлгуистытæй иу. Рахастой йын дзы сивыры цалдæр карсты, лæвæрдтой йын, хатадысты йæм, ахæр, зæгъгæ. Нæ фæхъæстæ уымæй дæр.

Æрæджиау æрхъуыды кодтой, кæд сырды фыд хомæй бахæрид, зæгъгæ, æмæ йын, знон цы сырд амардтой, уый здидзайæ рахастой. Уæд уазæг уыцы æвзыгъдæй февнæлдта хæринагмæ æмæ дзы дзæвгар бахордта...

Афтæ бафтыд уæйыг Къадатæм. Царди, фæлæ искуы бинонтимæ сихорыл æрбада, бахæра, кæнæ исты бацархайа, исты куыстыл сахуыр уа адæймагау — ахæм хабар никуы уыд. Æрвыста йæ цард дзæгъæлхатæгæй. Кæд-иу стæм хатт фæзынди, фембæлд йæ фысымтыл, уæд кæнæ искуы хъæды суг ласгæйæ, кæнæ хуым кæрдгæйæ, кæнæ та уыгæрдæны хосы куыстытæ кæнгæйæ. Къадаты 'фсымæртæ-иу æй бафтыдтой хъæдæй суг хæссыныл, æмæ-иу æнæхъæн бæлæстæ æрæмпыхта. Хуымгæрдæны бонты куыристæй амадта мæкъуылтæ, хосгæрдæны кодта ссивыны куыстытæ. Фæлæ-иу семæ сихор хæрыны онг никуы бафæстиат. Æфсымæртæ дзы тыхстысты, сæ ныхас сын кæй не 'мбæрста, уымæй... Æрмæст зыдта, хорз цы у æмæ æвзæр цы у, уыдæттæ.

Уæйыг ма цуанон æфсымæрты хæдзарвæндагæй фæстæмæ стæм хатт æфтыди Куыдзæгтæм дæр. Уыцы хæдзарвæндаг дæр цардысты Адайы комы дымæгыл, Уæллаг Зæрæмæджы. Баззад ахæм æмбисонд: «Исты Къадаты уæйыг дæ, уый дæр Куыдзæгтæм æхсæвиуат кæнынмæ цыдис».

Уайыгæй бирæ æмбисæндтæ дзырдтой, адæмæн куыд бирæ хæрзты бацыд, куыд сын æххуыс кодта, уыдæтты тыххæй. Фæлæ дам зыдта йæ маст исын дæр...

Кæддæр та Къадаты 'фсымæртæ ацыдысты цуаны. Уыди рагвæззæджы асæст бонтæй иу. Бон-изæрмаæ фæрахау-бахау кодтой алы суангтыл гæрзарæхст æфсымæртæ, фæлæ иунæг дзагъырцæст хъусойыл дæр нæ сæмбæлдысты. Изæрырдæм бафтыдысты иу æнахайыры сырды фæдыл. Сырд, тæссаркъахы хуызæн. Тулды къутæртæй дзæбæх нæ зынд, ноджы йæхимæ æввахс нæ уагъта цуанæтты, æхстбæрц æм бахъуызæн нæ уыд, афтæ згъордта сæ разæй, сайдта сæ хъæды арфмæ. Дзæвгар æй фæсырдтой, стæй йæ зæрдиагæй фехстой топпæй. Афтамæй сæ басайдта тархъæды иу стыр лæгæтмæ. Цуанæттæ фæуыргъуыйау сты... Лæгæт кæд разынд уайыджы цæрæнуат, йæ бирæ амæддæгты, сырды мæрдты æфснайæн бынат. Бæргæ ма фæфæсмон кодтой, фæлæ... Фæстæмæ сæргуыбырæй æмæ уæнтæхылæй раздæхтысты.

Иу аз æфсымæртæ æрæгвæззæджы дуармæ рацыдысты сæ хосы мæкъуылтæ бæрæггæнæг. Кæсынц, æмæ уыгæрдæны — нæ мæкъуыл зынаг, нæ хос...

Æрмæст уæд бамбæрстой æфсымæртæ, æнахайыры уайыг æххуысгæнæг, æмцæдисон дæр кæй у æмæ тызмæг мастисæг дæр. Уыцы аз ахæм бæллæх баййæфтой Куыдзæгты хъæбæрхоры мæкъуылтæ дæр...

Уыцы хабæртты фæстæ уайыджы кой бирæ рæстæг нал райхъуысти. Хæххон адæм æй рох кæнын дæр райдыдтой, цыма уæвгæ дæр ницы уыди, мысгæ йæ æрчындæуыди таурæгъау, афтæ...»

«Кæддæр ма йыл Къасарагомы нарæджы иу хъызт боны мæ цæст æрхæцыди», — дзырдта уæлладжыры Битарты Битъыр, Садоны фыццаг дукани чи байгом кодта, уый.

Фæстаг хатт ма Къадаты уайыджы фæдтой Мамысоны чындзхæсджытæ: бæхуæрдон æмæ фарагаст барæгæй Цъæйы комæй Мамысонмæ цæугæйæ фембæлдысты æнахуыр бæлццоныл — Къасарайы Æвзæркъæдзæхы раз. Уайыг семæ фæцыд суанг Зæрæмæджы хидыхъусы онг æмæ фæзилæны æрбадæлдзæх. Стæй та фæзынди Стырдоны фаллаг фарс. Йæ хъуынджын къух сæм тилы Тлийы хъугомы фале, хъæр кæны, фæзмы сын сæ зарæг, æмæ æнахъæн ком нæры, азæлы арвы нæрынау уайыджы æнахуыр кæл-кæлæй.

ДЫУУÆ ЧЫСЫЛ РАДЗЫРДЫ

ЗАРÆДЖЫ ТЫХ

Кæ

аннæг саби уыдтæн, фæлæ иттæг хорз бахъуыды кодтон сыхаг саулагъз рæсугъд сылгоймаг Сæлимæты. Мæ мадимæ хæларæй цардысты, æмæ-иу нæм арæх æрбацыд бадынмæ, уæлдайдæр та даргъ зымæгон æхсæвты. Суанг-иу кærкуасæнтæм дæр бадтысты æмæ-иу, ныхæстæ кæнгæйæ, быдтой цъындатæ, кæнæ та-иу æлвыстой.

Сæлимæт-иу куы æрбацыд, уæд мын-иу алыхатт дæр йемæ исты адджинаг æнæ æрбахæстæ нæ фæцис. Мæ мад-иу ын худгæбылæй уайдзæф кодта: «Мака, Сæли, мæ лæппуйы мын æгæр буц ахуыр ма кæн, æндæра, адджинагыл куы фæцахуыр уа, уæд ын цæмæй æлхæндзыстæм».

Æмæ — æцæгдæр, цыбыркъух уыдысты нæ бинонтæ, мæ фыд сахъат лæг, мæ мад та чысыл сабитимæ. Æмæ, кæд хъуаг æййæфтам, уæддæр ирон æгъдау уыд нæ бинонты царды сæйрагдæр уаг.

Æрцыд мæ мады ныхас. Сæлимæт мæ фæцалх кодта адджинагыл. Æцæг, мæ цыбæл æргомай не 'вдыстон, фæлæ-иу нæ сыхы сабитæй исчи адджинаг куы хордта, уæд-иу æм хæлæгæй мардтæн. Изæрыгæтты та-иу æнхъæлмæ кастæн Сæлимæты фæзындмæ. Æмæ-иу тигъæй куы ракаст, уæд-иу йæ размæ тъæбæрттæй згъордтон. Уый мæ иу хъæбысмæ худгæйæ фелвæста

æмæ-иу мын мæ къухы къафеттæ, кæнæ адджын гуылтæ фæсагъта. Дæсны уыдис Сæлимæт зарынмæ. Æмæ-иу сæрдыгон хъызтизарты (уæд-иу арæх уыдысты) хъуыстис йæ цъæхснаг хъæлæс. Зарыдис мæнæн дæр йæ уарзон зарджытæ, мæ мад-иу мæ йæ бæрны куы фæуагъта, уæд.

Цыдис рæстæг. Æз бацыдтæн скъоламæ. Сæлимæт-иу арæх бæрæг кодта, куыд ахуыр кæнын, уый. Æмæ-иу мæ ахуыргæнæг куы раппæлыд, уæд-иу йæ цæсгомыл цины уылæнтæ хъазыдысты.

...Изæрмилтæ сæ цъæх æфсургътыл раджы рабалц кодтой хъæумæ, фæлæ Сæлимæт зынаг нæ уыдис. Стыр фæндагмæ дæр азгъордтон цалдæр хатты, фæлæ... Мæ мад мын æмбæрста мæ катый, фæлæ ницы дзырдта. Æрмæст, изæрæй нæ бинонтæ æхсæвæр хæрыныл куы 'рбадтысты, уæд мæ фыд бафарста Сæлимæты хабарæй мæ мады:

— Цы баисты? Йæ фæстæ ничи ацыд?

— Абон ма цы, фæлæ, æвæццæгæн, райсом ацæудзысты — загъта мæ мад æрхæндæгæй.

— Æна, чи ацæудзæн? Кæдæм ацæудзæн? Кæм ис нырмæ Сæли? — мæ кæуын тыххæй уромгæйæ, фарстон æз.

Уый мын йæ дæрзæг армæй мæ сæр рæвдаугæ æрлæгъзытæ кодта æмæ мын фæлмæн, сабыр хъæлæсæй загъта:

— Хъæбул, хъуыддаг уый мидæг ис, æмæ Сæлийы кæйдæр лæппу аскъæфта...

Мæнæн мæ зæрдæ фæдисон сгуыпп-гуыпп кодта, мæ цæссыгтæ мæ уадултыл æргæргæр кодтой. Хæкъуырцгæнгæ дуармæ азгъордтон.

Дзæвгар рæстæг рацыдис. Æз каст фæдæн астæуккаг скъола. Æмæ мæ ахуыр адарддæр кæныны тыххæй ацыдтæн Дзæуджы-хъæумæ. Сæлимæтæн райгуырдис фырыхъулы хуызæн лæппу Роберт. Фæлæ... Иу фæззыгон бон йæ сæрыхицау, сæ хæдзардарæг Валикъо бахауд фæндаггон фыдбылызы. Бинонтыл сау марой пъæззыйау ныббадтис. Сæлимæт йæ æртæаздзыд хъæбулимæ баззад. Йæ комыкомдзæгтæй йæ фæхаста. Роберт сси уарзон хæлар йе 'мгæрттæн, сыхбæстæн. Хъæумæ-иу куы æрбацыд, уæд-иу алы хъуыддаджы дæр уыдис лæггадгæнæг, кæстæриуæггæнæг. Скъолайы фæстæ ахуыр кæнынмæ бацыдис Мæскуыйы Университетмæ. Сæлимæт буц æмæ сæрыстыр куыд нæ уыдис йæ хъæбулæй!

Фæлæ та гуырзизæгтæ райдыдтой сæ сыхаг ирæттæм фыдæх цæстæй кæсын. Æмæ, сæ къонатæ уадзгæйæ, раздæры æфсымæрон

адæмы æнæуынондзинадæй дардмæ лыгъдысты ир. Æрбацыд Сæлимæт дæр йæ фыдæлты ардзæстмæ, нæ хъæуы. Æрмæст та ам дæр хæст йæ арт ссыгъта. Чидæртæ алырдæмты фæлыгъдысты, иннæтæ сæ райгуырæн зæхх бахъахъхъæныны охыл тох самадтой. Стыр хъæбатырæй фæмард Роберт. Ракалд Сæлимæты ныфсы мæсыг... Саударæг хæхтæ йын йæ хъыгыл хъыг кодтой. Мад йæхимæ ныхъхъуыста. Йæ тæригъæдæй-иу йæ цæссыгтæ æркалдта мæ мад дæр. Æрвыл изæрыгæтты дæр-иу Сæлимæт йæ зынгхуыст хъæбулы цырты раз бадымæ ацыд...

Аивгъуыдта йыл зымæг. Ралæууыд сæртæгцин уалдзæг. Зæрин хуры судзгæ цалх бахъарм кодта хæстæфхæрд адæмы зæрдæтæ. Куыстытæ цыдысты сæ тæмæны, фæлæ ма сæм кæй къух тасыд...

Иу бон хъæу фæфæдис сты: Сæлимæты хæдзарыл, дам, æнæбары зынг сирвæзт.

Фæдисонтæ судзгæ хæдзармæ куы 'рбазгъордтой, уæд сæ дисæн кæрон нал уыд: хæдзары алфамбылай, æнахуыр худтгæнгæ, бæгъæмвæдæй разгъор-базгъор кодта Сæлимæт. Йæ тар, игæрхуыз къаба уыдис æрдæгсыгъдтытæ. Фæстæдæр куыд дзырдтой, афтæмæй, дам, хæдзарыл зынг дæр Сæлимæт йæхæдæг бафтыдта, мæ хъæбулы марджыты цæстытæ, дам, дзы хъуамæ сфыцон...

Амæйразмæ рынчындонны бабæрæг кодтон Сæлимæты. Уый бадтис рудзынджы цур æмæ æнкъардæй кастис, фæззыгон бæлæстæй бур-бурид сыфтæртæ зилдугхæнгæ зæхмæ куыд хаудтой, уымæ. Æз æм бацыдтæн æмæ мæ уæрджытыл, кæм бадтис, уыцы бандоны раз æрлæууыдтæн. Уый мæм тарст цæстытæй кастис. Мæхи йын бацамыдтон, фæлæ мæ нæ базыдта. Мæ зæрдæ суынгæг. Мæ кæуын тыххæй уромгæйæ, ныллæг хъæлæсæй систон, кæддæр-иу мын Сæлимæт цы зарджытæ зарыдис, уыдонæй иу. Зæронд усы рыст цæстыты ахъазыд æхцондзинады уылæн, фестæлфæгау кодта, æмæ дын мемæ систа зарæг.

Мæ уадултыл мæ цæссыгтæ лæдæрсыдысты, куыдта Сæлимæт дæр, куыдтой нæ зарымæ иннæ рынчынтæ æмæ дохтыртæ дæр.

ХЪЫСМÆТ ÆМÆ УАРЗОНДЗИНАД

Зымæгон райсомы уазал дымгæ судзинтау ныхстис буары. Къæхты бын цъæхснаг хъыс-хъыс кодта мит. Фæлæ Арон ницы 'нкъардта, цыдис æд лæдзæг сабыр къахдзæфтагæнгæ. Йæ хъуыдытæ иууылдæр уыдысты къæбæр амалыл, æнæхъæн дыууæ боны иу комдзаг не скодта. Æмæ йæм æхца дæр нæ уыд, æхца. Йæ худы йын адæм цы капечытæ

нышпæрстой, уыдон ын ныр аходæны фаг рауадысты, æмæ уый дæр хъуыддаг у. Раздæр мæгуыргур йæ сæрма нæ хаста, фæлæ... Авд дæлæмæ ныххауæд хъысмæт, уый йæ раппар-баппар кодта уæлауæдзы æфсирау, ауагъта йæ царды æддæг-мидæгты.

Ахæм æрхæндæг хъуыдытимæ зæронд лæг æрлæууыд йæ зонгæ хæрæндоны размæ. Бахызт мидæмæ. Рады чи лæууыд, уыдон æм кæсынтыл фесты, чи — тæригъæдгæнгæ, чи та æнæрвæссонæй, сæ былтæ-иу инæрдæм акъуырдоу.

— Цæмæ та æрбасхъæл дæ, цал хатты дын загътон, мауал нам цу, загъгæ?! Ароны ауынгæйæ, стайтай кодта фынгтæ æфснайæг, боцкбайау тымбылтæ сылгоймаг.

— Бауадз мæ, Минæт, сыдæй малын... — Минæт æм ницуал сдзырдта, цыдæр æфсарм æй фæуæздан кодта.

Райста кас, цай, дзулы кæрстытæ æмæ ризгæ къухтæй йæ капечытæ балæвардта кассæгæс сæнт сырхахуырт былдджын чызгмæ. Уый сæм кæсгæ дæр не 'ркодта, афтæмæй сæ лагъзы бакалдта.

Хæрæндонæй куы рацыд, уæд Арон йæ ных сарæзта рагбонтæй фæстæмæ йæ уарзон паркмæ. Алы бæлас дæр ын ам зонгæ у. Мæнæ, Зæринайæн йæ зæрдæйы сусæгтæ кæм раргом кодта, уыцы кæрдæгцъæх бандон. Арон æрлæууыд, бандоны миттæ асæрфта æмæ йыл хъавгæ æрбадтис. Йæ хъæдыл ын рæвдаугæ æруагъта йæ дæрзæг къухтæ. Барызт йæхимидæг. Зæрдæ та кæддæрау йæхи риуы къултыл ныххоста æмæ аныгъуылд ивгъуыд мысинæгты малы... Амонджын, цардбæллон уыдис Арон уæд. Арæх-иу бадтысты Зæринаймæ ацы бандоныл, бирæ хорз ныхæстæ-иу фæкодтой, рæсугъд фæндтæ сæм-иу гуырдис. Зæрина-иу ын йæ лыстæг æнгуылдзтæй йæ сæрыхъуынтæ куы æрфаста, уæд-иу лæппуйы зæрдæ арвы милтыл йæхи асæрфта. Фæлæ... Уыцы æвæджиауы сæрдыгон бон Зæрина уыдис тынг æнкъард, раздæры худгæ цæсгомыл бадт мылазон мигъы сау æндæрг. Арон скатай, цы йыл амбæлд, загъгæ. Цæмæй йæ зыдта, фæстаг изæр ма кæй бады Зæринаймæ, уый. Чызг æрсад. Йæ буары æвирхъау низ бацыд... Нымад бонтæм йæ сырх уадултæ атадысты, ныффæлахс, æрмæст йæ сау цæстытæ æрттывтой дыууæ судзгæ зынгау. Фæлæ уыдон дæр нал тавтой сæ уындæй Ароны уарзтмонц зæрдæ. Нал сæрæн кодта чызг. Дохтыртæм æй кæдæм нæ акодтой йæ бинонтæ, фæлæ... Аронмæ райдзаст ирд бонтæ сау æмæ мылазон зындысты. Цард ын ад нал кодта. Дæргъæвтин рæстæг адæммæ йæхи нал æвдыста. Иунагæй, æвæкасæгæй арвыста йæ цард. Æрмæст-иу изæрмилтæ æврагътыл бæхбадт куы скодтой æмæ-иу сæ цъæх цæстытæй куы фæлгæсыдысты дунемæ, уæд-иу Арон та цыдис

горæты сæрмæ уæлмæрдтæм. Уым-иу Зæринаейы ингæны фарсмæ фæбадтис æхсæвы талынгтæм, стæй-иу сау æндæргæу фæстæмæ рараст. Йæ сыхæгтæ йæ схуыдтой æхсæвдзу, кодтой йыл алыхуызон дам-думтæ куырысдзау устытæ, дзæгъæлдзыхтæ, тæрсын кодтой сæ сабиты Аронæй, къулбадæг сабитæ йæ иу ауынгæйæ хъæр кодтой йæ фæстæ, «æхсæвдзу», зæгъгæ. Фæлæ сæм Арон нæ мæсты кодта. Уымæн æмæ æмбæрста, сæ ныййарджытæ сæ кæй ардауынц, уый, æмæ-иу æнæ дзургæйæ сæ фæрсты аивгъуыдта.

Арон хæрз чысылæй баззадис сидзæрæй. Йæ мад æмæ йæ фыд кæрæдзи фæстæ аивгъуыдтой, Ароны хъомыл кодта йæ фыды мад. Фæлæ уый дæр йæ фырт æмæ йæ чындзы фæстæ бирæ нал ахаста. Арон баззадис йæ хъысмæт æмæ хионты æвджид. Уыдон æй радтой сидзæрты хæдзармæ. Æстдæс азы куы фесты, уæд заводы кусын райдыдта, радтой йын дыууæ азы фæстæ иууатон фатер. Уалынджы йæхимæ раиртæста нывгæнæджы курдиат. Уæдæй фæстæмæ арæх æддæмæ нал цыд, куыста æмæ-иу куыста йæ нывтыл. Фæлæ сæ никæмæн æвдыста.

Бон йæ тæмæны бацыд. Мит къæхты бын дон кодта, зымæгон хуры дыдзы тынтæм стадысты бæлæсты къабузтыл миты тъыфылтæ æмæ æртахгай къалиутæй тагъдысты Ароны зæронд пълтойыл, йæ лагуын тæрхъусдзарм худыл, йæ æнæдаст цæсгомыл. Фæлæ æвзист æртахты Арон ницæмæ дардта. Мæнæ та кæддæрау бадынц Зæринаейæ. Чызг æм худы, хоны йæ кæдæмдæр. Йæ уæлæ урс дзаумæттæ. Арон æм цыма цæуы, фæлæ йæм хæццæ та нæ кæны..

Дыдзы хуры тынтæ атадысты зæрæхсиды сырх-сырхид гауызты бын. Парчы бæлæстыл митдоны æртахтæ фестæдысты зæбул ихтæ. Пæлæхсар, тæгæр бæласы бын бандоныл, йæ къухтæ йæ нывæрзæн бакæнгæйæ, хуыссыд зæронд лæг.

Изæрмилтæ æрхъуызыдысты æврæгътæй. Дыууæ милиционерæй иу фæкомкоммæ бандоныл хуыссæг лæгмæ.

— Нозджын цыдæр у, — загъта йе 'мбалæн æмæ, лæгмæ хæстæг бацæугæйæ, фæкодта хъæрæй:

— Хорз лæг, сист, науæд ныссæлдзынæ.

Фæлæ йæм лæг куы ницы сдзырдта, уæд æм æдзынæгдæр ныккаст, æргуыбыр æм кодта.

— Мард у, — æнкъардæй загъта.

Ароны зианмæ æрæмбырд сты йе 'рвадæлтæ, хæстæджытæ, сыхæгтæ. Фатеры къулæй адæммæ мидбылхудгæ каст æвзонг чызг. Уыцы ныв уыдис Зæринаейæ.

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

**Кадджыты иугонд текст сарæзта
Гуытѳиаты Хъазыбег**

Цыппæрæм чиныг¹

ТЫХДЖЫН БОРÆТÆ

Иу аз Нарты кæрдæг не 'рзад, æмæ сæ фос сыдæй мардысты. Сырдон цын бацамыдта: «Мукарайы зæххыл хорз кæрдæг». Афтамæй Нарты фæсивæд хæлттæ сæппæрстой, кæй хал ысхауа, уый цæ куыд атæра хизынмæ Мукарайы зæхмæ. Хæлттæ 'ппарыныл ысразы сты. Сырдон йæхи хæлттæппарæг фæкодта 'мæ барæй Уырымæджы фырт Сосланы хал ысхауынкодта. Сослан ын йæ хин ми базыдта, æхсаргард æм фелвæста. Сырдон алыгъд, мыст фестад, сисы хуынчѳы бабырыд. Сослан хуынчѳы дуармæ слæууыд æмæ йæм дзуры:

— Додой мын кæны дæ сæр, æз ардыгæй нал ацæудзынæн, дæу хъахъхъæндзынæн æмæ дæ 'ххормагæй гъеуым ныммардзынæн.

Сырдон ын лæгъстæ байдыдта:

— Усуарзаг куы дæ, ауадз мæ æмæ дын далæ дыууæ денджызы хуыдзыхы Хъызмыдæ-рæсугъды усæн дæ къухы бафтынкæнон.

Сослан ысразы, рауагъта йæ. Сырдон Сосланæн бафæдзæхста:

— Ды хъазт сараз, æз ацæудзынæн æмæ Хъызмыдæ-рæсугъды хъазтмæ 'рхондзынæн, æмæ хъуыддаг сараздыстæм.

Сослан ысразы ис. Сырдон йæ хорз бæхыл абадт æмæ чызгмæ ацыд. Йе 'рцыдмæ Сослан хорз хъазт куыннæ сарæзтаид!

Сырдон ацыд. Хъызмыдæ-рæсугъд галуаны авдхатæн æрхуы мæсыджы бадт. Йæ дондзау чызг донмæ рацæйцыд. Сырдон йæ бæхы ныцѳыцѳыччтæкодта. Бæх йæ мидбынаты чыллиппытæкæны, размæ нал цæуы. Сырдонæн йæ бæх дæр йæхи хуызæн хин уыдис.

Чызг дон ысхаста 'мæ Хъызмыдæ-рæсугъдæн радзырдта:

— Диссаг, нæ дуармæ иу лæг йæ бæх нæмы, æмæ бæх не 'нкъуысы.

Хъызмыдæ-рæсугъд æй арвыста:

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг — 8-æм номырты.

— Бафæрс-ма йæ, цы йæ хъæуы ‘мæ йæ бæхы цæмæн нæмы?
Чызг ацыд. Сырдоны фæрсы. Сырдон афтæ зæгъы:

— Нартыхъæумæ цæуын, мæ бæх нал цæуы ‘мæ йæ нæмын.

Чызг та хабар ысхаста. Хъызмыдæ-рæсугъд чыззы арвыста:

— Цу ‘мæ йын зæгъ, бæхæй куыд ахиза ‘мæ гъеуæд цæудзæн.

Чызг та Сырдонмæ ацыд æмæ йын Хъызмыдæ-рæсугъды ныхас радзырдта, æмæ Хъызмыдæ-рæсугъд кæсы.

Сырдон чызгмæ дзуры:

— Нартыхъæуы стыр æмæ хорз хъазт, æз уырдам тагъдкæнын æмæ уый куынæ фенон, уæд æз бæхæй цы кæнын?

Чызг та ‘ссыд æмæ Сырдоны ныхæстæ Хъызмыдæ-рæсугъдæн радзырдта. Хъызмыдæ-рæсугъд та чыззы рарвыста.

— Ацу уæдæ ‘мæ дзы кæд æцæг ахæм хъазт ис, уæд æз дæр цæуын.

Дæ бæх уал ысуадз, куы бафсæда, уæд цæудзæн, æмæ мах дæр нæхи ацæттæкæнæм æмæ иумæ цом.

Чызг та йын куы радзырдта, уæд Сырдон чызгæн загъта:

— Уæдæ цом æмæ мын Хъызмыдæ-рæсугъд йæхæдæг зæгъæд.

‘Ссыдысты ‘мæ йын йæхæдæг дæр афтæ радзырдта. Стæй гъеуæд Сырдон йæ бæхыл сахсæн бабаста, хорз æй фæхызта ‘мæ ‘нхъæлмæ каст. Уалынды Хъызмыдæ-рæсугъд хæдтулгæ уардоны абадт, Сырдоны йемæ раласта ‘мæ йæ фæрсы:

— Дæ чегъыре та чи уыздæн?

Хъызмыдæ-рæсугъд загъта:

— Æз дзы никæй зонын, æмæ ды фæу мæ чегъыре.

Сырдон ысхæддзæ разæй, Сослан æй афарста:

— Дæ Хъызмыдæ-рæсугъд кæм и?

Сырдон ын загъта:

— Æрбацæуы.

Хъызмыдæ-рæсугъд æрбахæддзæ. Сырдон æм ауад æмæ йæ симды Сослан æмæ йе ‘фсымæр Созырыхъойы ‘хсæн ныххæццæнкодта ‘мæ симын байдыдта.

Сау хохæй Сау уæйыг кæсы ‘мæ йæ мадæн загъта:

— Нарты хъазт ис, Хъызмыдæ-рæсугъд уым ис. Хъавынц æй сæхи бакæнынмæ, æз та рагæй уымæ ‘нхъæлмæ кæсын æмæ йæ уыдонæн н’ ауаддзынæн.

Мад уæйыджы нæ уагъта:

— Уыдонæй нырыуонг дæр фос ничи ма фæкодта, фæлтау дæхицæн бад.

Уæйыг дын ын афтæ:

— Ды цы зоныс, мәхи бар мә уадз.
Ацыд, хъазтмæ ныццыд. Хъазты Сосланæй чыззы астæу æрхæцыд. Сосланы зæрдæ хорз нал уыди, хæсдзæн мын æй Сау уæйыг зæгъгæ.

Батырадзмæ дзуры:

— Кæм дæ, мæнæ мын мә цин Сау уæйыг куы халы?

Батырадз æрбауад, Сосланæй Сау уæйыджы 'хсæн æрхæцыд. Симынц. Батырадз Сау уæйыгæн йæ къахыл фæлæууыд, 'сриуыгъта йæ. Уæйыгæн йæ син фелвæст æмæ, ауадзут мә, нал симын зæгъгæ йæхи суæгъд кæныныл архайдта, фæлæ йæ нал ауагъта, асим уал зæгъгæ Батырадз.

Симын хорз куы у, æнæбары симд та кодта, стæй та йын йæ мæкъуыстæг дæр ыстыдта Батырадз. Уæйыг йæ симд ныууагъта 'мæ йæ цонг йе 'ккой ыскодта 'мæ йæ мады размæ 'ссыди 'мæ йæ йæ цонгæй ыснадта, ды фыдæмбæлæг дæ зæгъгæ.

Хъазт фехæлд, Сослан Хъызмыдæ-рæсугъдимæ афидыдта, æрхаста йæ йæ хъуыргъандзуан чызгимæ.

НАРТЫ БАТЫРАДЗ

Батырадзæй фесæфти йе 'фсымæр. Агурын æй байдыдта фыддзаг дæлдзæхы, стæй та уæларвы. Уæларвæй куы 'рцæйцыди, уæд сæмбæлди иу зæронд лæгыл. Кæм уыдтæ зæгъгæ йæ бафарста Батырадз.

— Кæм циу! Мæ фырт фесæфти, цыппар боны цæуы, афтæ, — загъта зæронд лæг, — æмæ уый агурын.

Батырадзы 'фсымæр дæр фесæфти раст уыцы бон.

Зæронд лæг загъта:

— Уæларвон Найсын цæ бæргæ зонид.

Батырадз та 'ссыди уæларвмæ, бацыди Найсынмæ 'мæ йæ бафарста.

Найсын загъта:

— Де 'фсымæр æмæ зæронд лæджы лæппу, дæлæ Ахъденджыз æмæ Хъæраденджыз иу кæм бавæййынц, уым хæйрæджыты къухы сты.

Батырадз ныццыди уырдаем æмæ йын хæйрæджытæ нæ састысты. Стæй цæ уæддæр тыххæй ракодта. Батырадзы фсымæр-иу уыди баст, зæронд лæджы лæппу та уæгъд æмæ цæ 'ргæвдынмæ нардкодтой хæйрæджыты 'хсæвмæ.

НАРТЫ БАТЫРАДЗ АЕЛДАРМÆ ХÆЦЫНМÆ КУЫД АЦЫД

Батырадз балцы ацыди. Уыцы заманты-иу хъæздыг лæг Нартмæ рарвыста, бæх уæм лæвæрд ис дугъы уайынмæ зæгъгæ. Аннæмæй цæм-иу уыцы рæстæджы æлдарæй хабар ыссыд: «Уæ, Нарты хъалтæ, æрцæут мæм, æмæ уын уæ четæнхæдæттæ æмæ уæ цъæхтынæй цухъхъатæ хомæй раивон».

Уый уыди æфхæрæн гæххæтт.

Сагъæскæнын байдыдтой Нарт, уæдæ цы хуыздæр бакæнæм зæгъгæ.

— А, бæхæн ма Тутыры дугъон ракурдзыстæм, фæлæ æлдарæн та цы дзуапн раддзыстæм? Лæппутæ, акæсут уæртæ рагъæй, нæ фыдгуырн никæцæй зыны?

Лæппутæ хабар æрбахастой, Батырадзы йæхсы къæртцытæ хъуысын байдыдтой зæгъгæ. Дыггаг бон Батырадз сихорыл æрбахæддзæ. Кæсы 'мæ Нарт уарийы цагъд кæрчыты хуызæн лæууынц.

— Цы кодтат, цы уыл æрцыди? — фæрсы цæ Батырадз.

— Цы ма кæнæм? Бæх лæвæрд нæм ис, стæй нæм æлдарæй ахæм хабар ис зæгъгæ бамбарын кодтой Батырадзæн.

— Æ, уаих фæуат, æмæ уымæй цæмæй тæрсут? Цæугæут тагъд æмæ 'ркæнут Тутыры дугъоны, æлдармæ æз хабар арвит-дзынæн.

Батырадз æлдармæ арвыста:

— Мах дæ хомтæ æмæ мычъыртантыл куы 'рвæссиккам, уæд дын дæ бирæ мулк не 'ккойы схæссиккам.

Дугъы Нартæн сæ бæх фæразæй.

Уæд Батырадз зæгъы:

— Цæуын ныр æз æлдармæ хæцынмæ.

Йæ фыды бæхыл бабадти, æмæ арасти. Цæуынтæ байдыдта 'мæ цас рацыдаид, чи зоны, фæлæ æлдармæ ныххæддзæ ис. Кæрæдзийæн саламтæ радтой, стæй йын Батырадз загъта:

— Ды махмæ афтæ 'мæ афтæ рарвыстай, æмæ дæм ныр хæцынмæ 'рцыдтæн.

Æлдар ын йæ цæстæнгас куы федта, уæд бамбæрста, ай сæфтгуырн нæу, уый æмæ йæм дзуры:

— Лæппу, мæ хæцæнгæрзтæ цæттæ не сты, æмæ иу æртæ мæйы фæстæ 'рцу.

Батырадз рараст сәхимә. Ёлдар арвыста й' адәммә се 'гасмә дәр:

— Ахәм ләг мәм әртә мәйы фәстә хәцынмә 'рцәудзән, әмә уый чи амара, уымән ме 'ртә чызгәй — барәвзар, мә мулкән та — йе 'мбис.

Ёлдары дзырдмә 'рцыди фараст тыхгәнәг уәйыджы. Хәссын цә байдыта. Уалынмә хурыскәсәнырдыгәй иу тыхджын ләг әрбацыд, йә цәстытә сасиры чылты йәстә 'мә әлдармә дзуры:

— Уә, цытджын әлдар, цы кодтай, цы дыл әрцыди, мә сәр дә цәмән бахъуыди?

Уый йын загъта:

— Стыр тыхгәнәг әрбацәудзән, әмә кәд уый амарай, уәд дын ме 'ртә чызгәй — барәвзар, стәй мә мулкән — йе 'мбис.

Ёлдары дуармә цы хъәд уыд, уымә фәләбурдта 'мә йә йә дыууә къухы 'хсән әрбапырхкодта, әз ын афтә акәндзынән зәгъгә. Ёлдар уыцы ләджы авд уәладзыджы сәрмә скодта, уым әй әрбадынкодта йә чыззыты фарсмә 'мә йә хәссын байдыта.

Тохы бон әрхәццә, әмә Батырадз рараст сәхицәй. Ёмбис-фәндагыл әм йә бәх дзуры:

— Ләппу, цәуыс, фәлә куыд цәуыс, куыд, уый ма мын зәгъ.

— Ёмә әз цы зонын? Куыд мын уынаффәкәныс, уый мын бауынаффәкән.

— Ёлдар, уәйыг әмә домбай чи уыд, уыдон иууылдәр әрәмбырдкодта 'мә дын уыдон ницы кәндзысты, фәлә дзы иу домбай ләг ис, уый дә әртә хатты әргәвдәнмә баласдзән әмә дә әз фервәзынкәндзынән, әцәг хәцән бынат денджызы былмә ракур, уым иу арц әрсадз, уымәй әртә сардзыны дарддәр та иннә әмә уыуыл та мән бабәтт.

Ёрхәддзә нәртон Батырадз әлдары дуармә. Ауыдта уыцы домбай ләджы. Дыууә ләджы цәстытә дәр арвы ферттывдау цәхәртә акалдой.

Ёлдар й' адәмән фехъусынкодта:

— Райсом хъазт уыздән!

Дыггаг бон әрәмбырд ысты адәм иууылдәр.

Батырадз загъта:

— Хъазт денджызы былыл куыд уа, афтә бакәнут.

Уыдон бацинкодтой, уæдæ йын йæ мард, доны цæппар-дзыстæм зæгъгæ. Ацыдысты денджызы былмæ, æмæ Батырадз арцыл æрбаста йæ бæхы денджызы был. Дыггаг арц денджызы был æрæвæрдта 'мæ загъта:

— Иу иннæйы куы 'ргæвда, уæд æй ацы арцмæ куыд æрбаласа æмæ йæ уыуыл куыд аргæвда, афтæ.

Хæст райдыдта. Дыууæ лæджы кæрæдзийы æфсæн мацъистæй хойын байдыдтой. Адæм фæтарстысты 'мæ иууылдæр алыгъдысты, æрмæст ма денджызы был баззадысты дыууæ лæджы 'мæ бæх.

Иузаман куы уыд, уæд домбай лæг Батырадзы баласта æргæвдæнмæ. Бæх уый ку' ауыдта, уæд лæджы æрмадздзагæй ныццафта. Лæг уæлгоммæ ахауд. Батырадз денджызы багæплас-та. Сырхзынг æфсæйнаг доны куы цæппарай æмæ уый хъуыр-хъуыр куыд кæна, афтæ доны афардæг, æмæ иуцасдæры фæстæ дзыхъынногæй ысгæпласта. Ногæй та хæцын байдыдтой. Афтæ дыггаг хатт дæр. Æртыггаг хатт Батырадз донмæ куы ныггæп-ласта, уæд дынджыр лæг фæтарст æмæ æлдармæ ралыгъд æмæ йын дзуры:

— Йæхæдæг цы у, йæхæдæг, уымæй æртæ хатты домбайдæр йæ бæх у. Дæ кærты дуары дыууæ тарвазы астæу арф дзыхъхъ ыскъах, хъæуы кæронæй дæ хæдзармæ фæндагыл гауызтæ бай-тау, уома кад дын кæнæм зæгъгæ. Уыдоныл цæугæйæ, дзыхъ-хъы ныххаудзæн, æмæ йæ афтæмæй хъæдæй, дурæй куы нæ амарæм, уæд ын тыхгæнæг тых нал ыскæндзæн.

Æлдары кærты цы фараст тыхгæнæджы уыд, уыдон уай-тагъд акъахтой ыстыр уæрм. Батырадз æрцæуы гауызтыл. Уын-джы бæхбæттæныл йæ бæх бабаста 'мæ мидæмæ фæцæуы. Дуар-мæ куы бахæддзæ, уæд уæрмы ныххауд, уыцы фараст тыхгæ-нæджы йыл хъæдæй, дурæй бынмæ калын байдыдтой. Батырадз йæ кард ысласта, хæрдмæ йæ дары, хъæдтæ 'мæ дуртæ уыуыл уайынц æмæ йæ къæхты бынмæ лыстæг муртæй кæлынц. Иуза-ман куы уыд, уæд йæ карды кæрон ысзынд уæрмæй. Йæ цæстытæ сасиры йæстæ кæмæн уыдысты, уыцы лæг æвдæм уæладзыджы сæр æлдары чыззытимæ бадти, æмæ Батырадзы ку' ауыдта, уæд уырдыгæй рагæпкодта, фæлæ сисы сæрты куы рацæйгæпкодта, уæд æй Батырадз кардæй ныццафта. Сæр февгъуыдта, фæлæ йын йæ цонг æрдафта кард, æмæ лæг æнæ цонгæй афардæг.

Батырадз фæстæмæ фæзылд æмæ иннæ тыхгæнджыты къубалтæ

тихалджытау акъуырдытæкодта. Амардта æлдарæн йæхи дæр. Мулкæй йæм цы уыд, уыдон уæрдæтты сæвæрынкодта. Йе 'ртæ чыззы дæр семæ, афтæмæй цæ Нартмæ 'схæддзæкодта.

НАРТЫ УЫРЫЗМÆГ ÆМÆ СЫРДОН

Нартæ цыдысты хатæны. Хæстæгмæ цыдысты 'мæ иуыл фистæгæй ацыдысты. Иу доны былмæ ныххæддзæ сты. Сæ фæдисон, сæ мигæнæнтæ иууылдæр раластой. Уæд цæм Уырызмæг адзырдта:

— Æз зæронд лæг дæн, доны мæ ма ацæуынкæнут.

Фæсивæд æрбадзурынц:

— Сырдоны йæддæмæ дæ махæй ничи афæраздзæн.

Сырдон дын фездæхти:

— Рацу, Уырызмæг, ме 'ккой æрбабад.

Бацыди Уырызмæг æмæ йе 'ккой ысбадти. Донæн й' астæу-мæ куы бахæддзæ сты, уæд Уырызмæг Сырдонæн зæгъы:

— Цымæ къах-къух ныхтæ кæд чындæуы, Сырдон?

Сырдон ын зæгъы:

— Кæм цæ 'рымысай, уым.

— Уæдæ ма фæлæу, гъеныр цæ 'рымысыдтæн.

Сырдон ныллæууыди. Уырызмæг йæ дзабыртæ раласта. Ца-лынмæ йæ къахы ныхтæ фæкодта, стæй йæ къухты ныхтæм бав-нæлдта, уæдмæ Уырызмæг йе 'ккой фæбадти. Сырдон йæ мидзæр-дæйы загъта: «Агъай, ай дæр та мæнæй нæ ферох уыдзæн».

Донæй ахызтысты, афтæ сæ къæвда ныццафта. Фыддзаг зæгъ уарыд, стæй цыл мит уарын райдыдта. Нарты стæртæ баргъæвс-тысты 'мæ суынгæг ысты тыхджын. Куыддæриддæр уыди, хъæдмæ 'схæддзæ сты.

Арткæнын сæ бон нал уыди, се зныгътæ схуылыдз ысты, æмæ ма арт цæмæй ыскæной! Сырдон йе зныгъ йæ дæлармы дзыхъхъы бамбæхста 'мæ йын сурæй баззади. Арт æмæ схон фелвæста, йе зныгъ цыл сурæй авæрдта, арт ацагъта, æмæ йе зныгъ уайтагъд ыссыгъди. Бавнæлдта мæ стыр арт ыскодта. Сырдон цын зæгъы:

— Ацы артыл не 'гас куы стымбыл уæм, уæд не 'гас ихæнæй фæцагъды уыдзыстæм. Артмæ дæрдты баззайдзыстæм, æмæ нæ иу дæр не схъарм уыдзæн, фæлæ кæмæй цы уæнг сийы, уый йæм бадарæд.

Нартæ дæр уæлдай дзырд не 'скодтой, Нартæн кæмæн йæ к'бах сьд, кæмæн йæ к'бух æмæ куыд сьд, афтæмæй йæ дардтой. Се 'гас куы бадардтой, кæмæн цы сьд, уый, уæд Сырдон афтæ:

— Уæдæ мæнæн та мæ ц'иу фæхауы узалæй æмæ уый батавон.

Афтæмæй æхсæвбонмæ Нарт узалæй цагъды кодтой. Сырдон та х'армы лæууыди.

СЫРДОНЫ КАДÆГ

Нартæ хæтæны ацыдысты. Дард ацыдысты 'мæ иу бæстæм бахаудтой. Уыйбæрц дард фæцыдысты, æмæ цæм æрц'ыккæхсон дæр нал уыди.

Бафтыдысты иу ранмæ. Сыххормаг ысты. Зынг цæм нал ис, арт цæмæй ыскæной? Уæд акастысты, æмæ иу ранæй фæздæг цæуы. Уыдон сæ кæстæры арвыстой: «Бацу, зæгъ, зынг ракур æмæ физонæг ыскæнæм нæхицæн».

Сæ кæстæр чи уыди, уый ацыди, бах'æркодта 'мæ йæм ракастысты. Уый цын загъта:

— Дардæй æрыфтыдыстæм, æмæ нæм зынг нал и, æмæ нын зынг радтут.

Уыдон æй нал ныууагътой æмæ йæ мидæмæ бакодтой. Лæгтырдыгæй йын фæхсбандон авæрдтой, бурæмæдз ыл акодтой æмæ йæ уыуыл абадынкодтой. Лæг ысбадти 'мæ бандоныл баныхæст.

Æрæгмæ куы цыд, уæд йæ 'мбæлттæ иннæмæн загътой:

— Ацу-ма, æмæ йæ бабæрæгкæн, кæддæра цы фæцис уыцы лæг. Зынг рахæсс.

Арасти, бацыди, бах'æркодта мидæмæ. Ракастысты.

— Мидæмæ рацу, де 'мбал дæр мæнæ ис. Иумæ ацæудзыстут.

Бакодтой йæ мидæмæ 'мæ уымæн дæр йæ 'мбалы фарсмæ бурæмæдз акодтой, æмæ та уый дæр баныхæсти. Дыууæ бадьц, кæрæдзимæ ракасбакæскæнынц.

Афтæмæй радыгай фæцыдысты, æмæ-иу чи бацыд, уымæн йæ быны бурæмæдз акодтой, æмæ-иу ныннихæсти.

Уый раздæр фæфиппайдта Сырдон æмæ се 'гасы фæстæ бацыди. Нал ныууагътой уый дæр, мидæмæ йæ бакодтой. Уымæн дæр иннæты фарсмæ акодтой бандоныл бурæмæдз æмæ йын загътой:

— Сбад.

Уый цæм бакасти 'мæ загъта:

— Адон мæ уæздæттæ сты, æз — сæ дæлдæр. Мæнæн уыдон цур бадæн нæй, фæлæ мын æнæбын къæртайы фæнык акæнут æмæ уыуыл абаддзынæн.

Æнæбын къæрта йын авæрдтой, фæнык дзы акодтой æмæ дзы бурæмæдз ауагътой æмæ йын загътой:

— Сбад!

Сырдон ысбадти æнæбын къæртайыл. Бурæмæдз фæнычы мидæг афардæг. Сырдоныл дзы цы фæхæцыдаид!

Нартæ кæрæдзимæ ракасбакаескæнынц, сæ сæр уынгæджы фæци.

Уæд цæм Сырдон дзуры:

— Фервæзын та уæ кæнин, æмæ та уын цы бæсты бацаудзæни?

Нартæ йын зæгъынц:

— Фервæзын нæ кæн, уыйæддæмæ нæ цыдæриддæр курай, уый дын сæххæсткæндзыстæм.

Сырдон цын загъта:

— Ницы та сæххæсткæндзыстут, фæлæ та куы уарæм, уæд дзыхъхъытæ мæнæн дæтдзыстут, къуылдымтæ уæхицæн исдзыстут, галтæн сæ уæнгуытæ 'мæ сæ къуыбырсытæ мæнæн дæтдзыстут, сæ йегъаутæ æмæ сæ даргъсытæ уæхицæн исдзыстут. Ку' амæлон, уæд та мæ Ныхасы ныгæндзыстут.

Нартæ расомыкодтой, ард ын бахордтой:

— Куы уарæм, уæд хуымтæн сæ къуылдымтæ 'мæ галтæн сæ дынджыртæ, сæ сыкъаджынтæ дæуæн раддзыстæм. Ку' амæлай, уæд мæрдты 'хсæн хуыздæр ран кæм и, уыцы ран дæ баныгæндзыстæм.

Сырдон загъта:

— Уæдæ хорз.

Аг райста, донæй йæ байдзагкодта, уæларт æй сывæрдта 'мæ йæ сыхсыста. Куы сыхсысти, уæд цын æй бандоныл сæ быны ауагъта. Се 'рбадæнтæ басыгъдысты, афтæмæй тыххæй-фыдæй фервæзтысты бандонæй. Сыстадысты Нартæ 'мæ рацыдысты. Раздæхтысты фæстæмæ сæ хæдзæрттæм.

Иу ран æрынцадысты 'мæ загътой кæрæдзийæн: «А хæрæг та куы ныццауа, уæд та йæхицæй æппæлдзæн — фервæзын цæ кодтон фыдбылызæй Нарты фæсивæды. Исты йын саразæм, йæхæдæг худинагæй куыд ныццауа, афтæ».

Ахсæвы йын йæ бæхы былтæ бастыгътой, йæ дæндæгтæ зыхъхъырæй баззадысты. Сырдон цæ базыдта, йæ бæхæн ын йæ былтæ кæй бастыгътой, уый. Бахъуызыд ахсæвы 'мæ йе 'мбæлтты бæхтæн сæ къудитæ ралыгкодта, чысыл ма хæцыдысты.

Райсомы бæхтæ донмæ раласынц, æмæ иу бакæны, иннæ бакæны: «Гъе, Сырдон, дæ бæх цæуыл худы?» Сырдон йæ сæр батылы 'мæ бахуды. Уалынмæ бæхтæ сифтыгътой æмæ рацæуынц. Иу бацæуы, æмæ йæ бæхы къуди балхынцъкæны, раивазы йæ, æмæ къухы аззайы. Иннæ бацæуы, йæ бæхы къуди балхынцъкæны, раивазы йæ, æмæ йæ къухы аззайы.

Сырдон цæм кæсы, худы æмæ цæм дзуры:

— Сымах дысон, мæ бæх цæуыл худы, уыуыл худтыстут, фæлæ уый худинæгтæ уыдта, æмæ уыуыл худтис.

Цыма хъуамæ загътаиккой Нарты фæсивæд! Сæхимæ 'рцыдысты Нартæ.

Иукъорд азы фæстæ уарын æрымысыдысты. Уарын æрымысыдысты æмæ хуымтæ хайттæ кæнынц, æмæ загътой:

— Сырдон хуымтæн сæ лæнчытæй тарсти, æмæ йын уыдон ыхсайкæнут! Галтæн сæ уæнгуытæй тарсти, сæ къуыбырсытæй, æмæ йын уыдон радтут.

Цæрын байдыдтой. Сырдонæн йæ хуымтæ фырзадæй ныккæлынц, уыдонæн та — къуылдымтæ, хур цæ басудзы, ницы цæ 'рзайы. Сырдонæн йæ галтæ бонæй бон хуыздæр кæнынц, уыдонæн та сæ зæронд галтæ бонæй бонмæ мæллæгдæр кæнынц. Бамбæрстой йæ, Сырдон цыл хинæй кæй рацыдис, уый, фæлæ ма цы сæ бон уыди зæгъын!

Цалдæр азы рацыди, æмæ Сырдон амарди. Арымбырд ысты Нартæ 'мæ Сырдоны ныгæнынц. Тæрхон кæнынц: «Кæм æй баныгæнæм? — Мæрдты 'хсæнмæ уадзинаг нæу». Уæд загътой:

— Уæддæр Ныхасæй тарсти, æмæ йæ уæртæ Ныхасы нынныгæнут.

Сырдоны Ныхасы баныгæдтой. Уырдыгæй фæстæмæ Нартæ Ныхасы бадынц, æмæ дыууæйы 'хсæн дзырд куы 'рцæуы, уæд фæзæгъынц: «Уæдæ мæнг чи дзуры, уый уæртæ Сырдонæн бæх уæд».

Афтæмæй Нарты фæсивæдæй иу нал баззади. Сырдонæн дæс хатты фæлдысты чи нæ фæци.

Уæд æрхъуыдыкодтой, Сырдон цыл хинæй кæй рацыди 'мæ загътой:

— Ацы хæрæгæн нын йæ удæгас уый нæ ракодта, йæ мард нын цы ракодта! Сисут, æмæ йæ скъахут æмæ йæ искуы фаджысы нынныгæнут.

Систой æмæ йæ скъахтой æмæ йæ фаджысы баныгæдтой.

СЫРДОНЫ ФОСЫКОНД

Иу хатт Нарт ацыдысты хæтæны, æмæ цæм зынг нал уыдис. Уæд барвыстой зынгагур уæйыгмæ Нарты фæсивæдæй иуы, æмæ æгæр æрæгмæ куы кодта, уæд та барвыстой æндæры. Уый дæр та 'ддæмæ нал цыд, афтæмæй Нарт цыдысты уæйыджы хæдзармæ æмæ-иу цын сæ бадæнты ауагътой бурæмæдз. Мыдадз-иу цæ бадæнмæ баныхæста æмæ-иу бадгæйæ баззадысты. Уæд фæстагмæ бацыд Сырдон æмæ йæ бадын кодтой уый дæр. Фæлæ бадын нæ бакуымдта, æз кæстæр дæн зæгъгæ. Уæд Сырдон сыстад æмæ Нарты бынмæ тæвд дон уадзын байдыдта 'мæ ныллæгуын ысты. Тыхтæй ма раирвæзтысты.

Уæд цын Сырдон загъта:

— Ма та-иу басæттут, кæй уæ раирвæзынкодтон, уыуыл!

Уæд Нарт Сырдонмæ маestyкæнын байдыдтой. Æртасын кодтой ыстыр бæласы къабуз æмæ йæ уыуыл бабастой, афтæмæй йæ хæрдмæ суагътой, æмæ Сырдон бæласы цъуппыл февзæрд.

Уыцы рæстæджы иу фыййау йæ фос æрбацæйыскъæрдта бæласы бынты. Кæсы, æмæ Сырдон бæласы цъуппыл йæ рихитæй ауыгъд, афтæмæй лæууы. Бафарста фыййау Сырдоны:

— Цы ми кæныс уым, Сырдон?

Уæд Сырдон загъта:

— Хуыцау дын æй ма ныббарæд, бахъыг мæ дардтай, мæнæ уæларвмæ хъуыстон ног хабæрттæм. Æртасынкæн, мæнæ цы бæласы къабузыл ауыгъд дæн, уый, æмæ ды дæр исты бамбарай.

Фыййау хъаруджын уыд, æвæддзæгæн. Æртасынкодта бæлас. Суæгъдкодта Сырдоны, æмæ йын Сырдон та йæхи бабаста бæласыл. Фыййау бæласыл ауыгъдæй баззад. Сырдон фос йæ фыдзаг ыскодта мæ 'рцыд. Нарт дискодтой, ай та нæм фосимæ куы 'рцыди зæгъгæ.

Афтæ уыд Сырдоны фосыконд.

СЫРДОН АЕМÆ НАРТ

Нарт Сырдонмæ рагæй хъавыдысты нæмынмæ, фæлæ сæ къухы не 'фтыд. Сырдон-иу цыл хинæй рацыд æмæ та-иу цæ амбылдта. Уæд дын иу хатт куы уыд, уæд Нарт фидиуæг ар-выстой, зæгъгæ Нарты фæсивæд райсом хъуамæ Хъазæнфæзмæ æрæмбырд уой æйчытæ 'фтауынмæ. Рацыдысты 'мæ алчи дæр йæ айк йемæ рахаста. Тымбыл бадт æркодтой æмæ куы сыста-дысты, уæд алчи й' айк йæ дзыппæй систа 'мæ дзуры, æриут цæ зæгъгæ. Уæд æрæджиау Сырдон дæр æрбахæддзæ, къуыппмæ фæгæпкодта 'мæ уырдыгæй уасæджы уаст ныккодта.

Уæд æй Нарт бафарстой:

— Сырдон, д' айк та кæм ис?

Уæд цæм Сырдон дзуры:

— Ау, æмæ атæппæт кæрчытæн иу уасæг куы уа, уæд цас диссаг у!

Нарт хуыныл фесты, æмæ Сырдон надæй фервæзти.

СЫРДОНЫ ФОСЫКÆНДТÆ

Хъомгæс-иу Нартыхъæуæй хъом ку' аскъæрдта, уæд Сыр-дони иунæг хъуг кæддæриддæр цыди сæ разæй, сеппæтæй хæрзхастдæр уыд æмæ уымæн, æвæддзæгæн. Изæрæй дæр афтæ. Нæртон адæммæ уый хорзау нæ каст. Арæх-иу дзырдтой: «Тыхæй, хъаруйæ фæстæмæ ныл 'ппæтæй дæр уæлахизкæны, ныр та йæ хъуг байдыдта нæ фосыл уæлахизкæнын».

Нæртон адæм уый фыддæрадæн Сырдоны хъугæн сусæгæй йæ былтæ ралыгкодтой. Уыцы хъуыддаг Сырдонмæ фæхабар-чындæуыд æмæ хизæнуатмæ ацыди. Уым Нæртон адæмы хъомæн сеппæтæн дæр сæ къæдзилтæ сæ рæбынтыл ралыгкодта.

Изæрæй Нарты адæм Ныхасы бадынц, Сырдон дæр уым. Ныхасы фæрсты хъом æрцæуынц, Сырдоны хъуг та сæ разæй, йæ дæндæгтæ зыхъырай хæссы. Нæртон адæм Ныхасы гуы-бындихтæ кæнынц æмæ Сырдонмæ дзурынц:

— Сырдон, дæ хъуг цæуыл худы?

Сырдон цын дзуапп радта:

— Мæ хъуг дзæгъæлы нæ худдзæн, йæ фæстæ худинагтæ уыны, æвæддзæгæн.

Уалынмæ хъом æривгъуыдтой, æмæ Нæртон адæмы хъомæй

иуыл дæр къæдзил нал. Нæртон адæмæн уый фæхъыг æмæ тæрхон байдыдтой, Сырдон цын сæ хъомæн цы бакодта, уыуыл. Стæрхон ын кодтой: Сырдонæн йæ хъуджы аргæвдæм æмæ йæ 'хсæны бахæрæм.

Сырдон дæр сразы и, æрмæст афтæмæй, æмæ йын йе 'стджытæ фæстæмæ куыд радтой йæхицæн.

Хъуджы аргæвстой, сфыхтой йæ 'мæ хæрын куы байдыдтой, уæд Сырдонмæ алырдыгæй йæ хъуджы стджытæ лæвæрдтой пыррыччытæкæнгæйæ, гъа, Сырдон дæ хъуджы стæг зæгъгæ.

Нæртон адæм тынг дискодтой, уæдæ цæй æдылы у зæгъгæ, йæ хъуджы стджытæй та ма цы кæны?

Сырдон йæ хъуджы 'стджытæ куы 'рымбырдкодта, уæд сæ голладжы иу хъæумæ ахаста. Уыцы хъæуы кæй зыдта, иу ахæм хъæздыг лæджы дуармæ сбадти, цæмæй йæ сæхимæ фысыммæ бауадза.

Хъæздыг лæг Сырдоны бахуыдта. Сырдон ницы уал загъта 'мæ æд ыстджытæ мидæмæ хæдзармæ бацыд.

Уазæгдоны йын бауаткодтой.

Æрхуыссыны размæ цæ хатыр ракуырдат:

— Мæ голладжы бирæ хæзнатæ ис æмæ цæм исчи куыддæр бавнала, афтæ стджытæ фестдзысты. Курын уæ æмæ мæ мачи бабынкæнæд.

Хъæздыг лæджы бинонтæ 'нцæд ысхуыссыдысты, Сырдоны хæзнаты мæт цæ нæ уыд, фæлæ Сырдон йæхæдæг æнæмæт нæ уыд. Æмбисæхсæв куы фæци, уæд рахызт йæ хуыссæнæй, байгомкодта йе 'стджыты голлаг, йæхæдæг фæстæмæ сусæгæй ысхуыссыд.

Бонырæм Сырдон йæ хуыссæны рабадт æмæ йæ уæрджытæ хойы, хъæркæны, бабын дæн, зæгъгæ, мæ хæзнатæ стджытæ festaдысты!

Хъæздыг лæг æмæ йæ бинонтæ хъæрмæ сæ хуыссæнтæй festaдысты. Сырдон богътæкæны 'мæ лæгмæ дзуры:

— Цы ма кæнон, дысон уын уый фæдзæхстон: мæ голлагмæ мын уæ мачи бавналад. Ныр голладжы ком байгомкодтат, æмæ мæ хæзнатæ 'стджытæ festaдысты!

Хъæздыг лæг, хæдзары хицау, Сырдоны сабыркæны, нæ хабар нын адæмыл ма айхъуысынкæн, цы дæ хъæуы, уый дын бафиддзыстæм зæгъгæ.

Сырдоны ма 'ндæр цы хъуыд, уыцы ныхасмæ уыд йе 'нхъæлмæкаст æмæ дзуры:

— Уæдæ мын мæ хæзнатæ хæзнатæй нал бафиддзынæ, фæлæ мын се 'муæз æхца бафид.

Хæдзары хицауæн гæнæн нал уыд æмæ Сырдонæн æхца ранымадта ыстджыты æмуæз.

Сырдон худæнбылæй æд æхцатæ сæ хъæуы балæууыд. Ныхасы рæзты ссæуы, æмæ йæ фæрсынц:

— Сырдон, уый цы хæссыс?

— Хуыцау ма мын куы радтаид ноджыдæр ыстджытæ, уæд дунейы 'хцайæ байдзаг уыдаин.

Ныхасы адæмæн рахабаркодта, зæгъгæ дам хъуджы 'стджытæй æхца байвæн ис. Нæртон адæм хъуыг нал ныууагътой, ыстджытæ голджыты 'вгæнынц æмæ хъæууынгты хъæргæнгæ зылынц. 'Стджытæ 'хцайæ байвæг нæ фæци.

Базыдтой та Сырдоны хин. Нæртон адæм фембырд ысты. Тæрхон байдзидтой йæ фесафыныл.

— Нæ хъом нын ныццагъдынкодтай, æмæ дын гъеныр æнæ фесафгæ нал ис, — дзурынц Сырдонмæ.

Сырдон йæхæдæг тæрхонгæнæг фæци. Нæртон адæм æм байхъуыстой. Сырдон дзурын байдзидта:

— Саразут мын чырын, писийæ хорз сæрст куыд уа, цæмæй йæм дон ма хъара. Уым мæ нывæрут æмæ мæ фурды баппарут. Уымæй тæрхон дæр ма мын цы ис!

Нарты адæм ысразы сты 'мæ афтæ бакодтой. Цæвæрдтой йæ чырыны, писийæ йæ байсæрстой, дон æм куыд нæ бахъара, æмæ йæ фурды баппæрстой. Фурд æй ласын байдзидта. Иуцасдæр æй фæласта, стæй сакъадахыл банцади. Хур æм куы 'ркасти, уæд йæ писи дардмæ 'рттивта. Фурдæн та йæ иннæ фарс фыййæуттæ фос дардтой. Уыдонæн сæ фосæй бирæ фæцагъди фаднизæй. Агуырджы ахæм лæг, æмæ цын сæ фос чи фервæзынкодтаид. Фыййæуттæ цæмæй зыдтой, уыцы чырыны лæг ис, уый. Дисы бацыдысты, уый цы 'рттивы зæгъгæ 'мæ йæм баленккодтой. Фыййау йе 'рчъикъогъодзийы фындзæй чырын ыскъуырда, ай та цы у, цы диссаг у зæгъгæ.

Уæд цæм Сырдон дзуры:

— Уæ фæндаг дарут, цæмæн мæ хъыгдарут?

Уыдон фæджих ысты 'мæ йæ бафарстой:

— Цы дæ, цавæр дæ, цы ми кæныс ам?

— Æз дæн фосы Фæлвæра, сымахæн цæуынæн бар ис, мæн ам уадзут.

— Мах уæдæ рагæй ку' агурæм дæу, нæ фос фаднизæй цагъды фесты.

— Уæдæ мæ тынг дæр не 'вдæлы, фæлæ мæ аласут уæ фосы размæ.

Баластой йæ сæ фосы размæ. Байгом æй кодтой.

Сырдон цын загъта:

— Уæ фосæн сæ тæккæ нарддæры аргæвдут.

Хорз æй федтой, бирæ гæды ныхæстæ цын фæкодта. Сырдонæн райсомраджды лæвæрттæкæнын байдыдтой сæ фосы хуыздæртæй. Сæ фосæй йын сæдæ балæваркодтой.

Сырдон фосыл рахъæркодта 'мæ Нарты хъæуы уынгты — Ныхасы фæрсты — йæ фос сыскъæрдта. Адæм та дистæкæнын байдыдтой: ай цы хабар у, мах æй фурды куы баппæрстам, фурд æй ку' аласта, æмæ та æд фос фæстæмæ куы 'рбаздæхт.

Фæрсынц æй:

— Куыд æгъдауæй дæ къухы бафтыдысты ацы фос?

Сырдон уæд йæхи мæстыхуыз ыскодта 'мæ цæм дзурь:

— Уаих æрбауат, Нарты хъал адæм, кæд магуыр лæгæн уæ цæст нæ уарзы, уæд, — гытцыл ма мæ фурды фалдæр куы баппæрстаиккат, уæд мæ къухы фылдæр фос бафтыдаид. Фæлæ уын мæ бон цы у, магуыр лæг дæн, æмæ мын уæ цæст уый нæ бауарзта. Гъеныр уæ фос кæй хъæуы, уый йæхи фурды баппæрад, чи уæ фалдæр бахауа, уый фылдæр фос фæкæндзæн. «Æррæй» зæгъгæ-иу фæхъæркæнут доны, æмæ уæд фос уæ разæй ызгъордзысты.

Адæм сæхи фурды 'ппарын байдыдтой, лæджы мыггаг цæ нал баззади. Уæд сæ устытæ Сырдонмæ хъилтимæ бырсын байдыдтой, нæ лæгты нын фесæфтай зæгъгæ. Сырдон та цæ хатыр ракуырдат, цæмæй йын бар радтой йæхицæн тæрхон ыскæнынæн. Сылгоймæгтæ йæм байхъуыстой. Сырдон с' астæу лæууы æмæ цæм дзурь:

— Голладжы мæ нывæрут, йæ ком ын бабæттут æмæ мæ афтæ фæндаджы астæу цæвæрут. Фæссихор-иу мæм уырæм ацæут хъилтимæ æмæ мæ уым амарут.

Ахастой йæ голладжы мидæг æмæ йæ æртæ фæндаджы астæу нывæрдтой. Устытæ куы раздæхтысты, уæд уыцы фæндагыл иу хъал барæг хъызгæ 'рцæйцыд. Барæг голлагмæ куы 'рхæддзæ, уæд йæ бæх хуыррыттытæкæнын байдыдта. Йæ бæхæй рахызти 'мæ голладжы размæ бацыд. Йæ къахæй голлаг ыскъуырдат — ай та цы у зæгъгæ.

Уæд æм Сырдон дзуры:

— Дæ фæндаг дар, хорз барæг, цæмæн мæ хъыгдарыс?

Барæг æй бафарста:

— Цы дæ, цавæр дæ, ам цы ми кæныс æртæ фæндаджы астæу?

— Æз дыргъуарзаг лæг дæн, æмæ ме 'мбæлттимæ рацыдыстæм дыргътæм. Ардæм куы 'рхæддзæ стæм, уæд мæ ам ныууагътой, мæнæ куыд уыныс, афтæмæй, ды дам хæлæфкæндзынæ зæгъгæ. Мах дам дын нæ дыргъты 'мбис раддыстæм, уæддæр ам лæуу. Æз дæр уæд ысразы дæн æмæ цæм ныр æнхæлмæ кæсын. Фæссихор цæ ардæм хъæуы. Барæг та рынчыны тыххæй дыргътæ стыр æхсызгонæй чи агуырда, ахæм уыд. Сырдонæн табуафситæ байдыдта, курын дæ, æмæ голладжы мæн цæвæр, дыргътæ мæ рынчыны тыххæй тынг æхсызгон хъæуы, дæ хорзæхæй, уазæджы хатыр мын бакæн, хорз лæг.

Сырдон уазæгæн фæндаг радта, цыма та йæ нæ фæндыди, уыйау. Нывæрдта йæ голладжы, йæ ком ын фидар бабаста 'мæ йæ уым ныууагъта. Сырдон уазæджы нымæт йæ уæлæ 'ркодта, сбадти бæхыл, йæхс йæ къухы райста 'мæ рафардæг. Нæртон адæмы устытæ фæссихор хъилтимæ ралæбурдтой æмæ Сырдоны 'нхæл уазæджы ныщъцæлкодтой. Сылгоймæгтæ кæрæдзийæн дзурынц: «Гъеныр Сырдонæй æрынцадыстæм». Иучысыл рæстæг рацыди уыуыл, афтæ дын Сырдон уынгты бæхыл бадгæ хъазгæ 'мæ худгæ ссæуы. Дистæ та йыл байдыдтой, ай цавæр хабар у, йæ туг ын ку' акалдтам æмæ змæлгæ дæр куынæ уал кодта.

Æмбырдтæ та йыл байдыдтой. Фæрсынц æй. Уæд цын Сырдон загъта:

— Мæ сывзæрынай абонмæ сымах мæн фесафыныл архайут, фæлæ мæн мæ хуыцауы хай нæ сафы. Ноджы ма уын æз куы фесæфон, уæд Нæртон адæмæй бынтондæр ызмæлæг нал баззайдзæн. Фæлтау цæрæм иумæ, кæд уын лæгæн бæzzин æмæ нæ цот рацæуид.

Ницыуал загътой Нæртон адæмы сылгоймæгтæ 'мæ сразы сты Сырдоны фæндоныл.

СЫРДОН ТА НАРТЫ АСАЙДТА

Иу бон Нарт ацыдысты хætæны, Сырдоны дæр ахуыдтой семæ. Ницы бафтыд сæ къухы 'мæ раздæхтысты фæстæмæ. Уæд Нартæ зыдтой æнæбын цад тар хъæды астæу æмæ загътой:

«Уыцы цад Сырдон нæ зоны, уыуылты йæ арвитæм æмæ дзы кæд фесæфид». Цадыл мæнгконд пыхсытæ 'ркодтой æмæ йæ арвыстой цады комкоммæ фæндагыл. Нæ базыдта Сырдон, уым цад ис, уый æмæ дзы аирвæзт.

Былгæрон ма бæласы уидæгтыл фæхæст æмæ цæмайдæрты ралæст цадæй. Хус къæцæлтæй арт акодта, ахускодта йæ дзауматæ 'мæ Нарты размæ азгъордта. Нартæ Сырдонæн фесæфынæнхæл уыдысты, фæлæ цæм уый хъæркæны:

— Фæлæуут ма, нæртон хæтæг адæм, диссаг уын радзурон.

Нартæ дисауæй амардысты, уый Сырдоны хъæр куы у, уæд кæцæй фæзынди зæгъгæ.

Сырдон цын зæгъы:

— Мæ чысылæй нырмæ ахæм диссаг никуы федтон, стæй тæрсгæ дæр никуы фæкодтон.

Нарт æм дзурынц:

— Бæтæджы фырт, цы диссаг федтай, ма та нæ фæсай!

Сырдон цын загъта:

— Уæртæ уым иу цад ис, æмæ дзы федтон диссаджы сырдатæ, пыхсмæ ралыгъдысты. Фæтарстæн цæ æмæ ма фыртæссæй ардæм æрхæддзæ дæн.

Сырдоны хус дзаумæтты куы федтой, уæд ыл Нарт баууæндыдысты.

Сырдон хъуыдыкодта ноджы фыддæр ми Нартæн æмæ цын сынзджын къохмæ амыдта:

— Кæд тыхкæнынмæ цæут, уæд хуыздæр ранмæ нал фæцæудзыстут, уæртæ уыцы сынзд къохмæ балыгъдысты 'мæ цæм уырдаæм бацæут. Æз цæм нал бауæнддзынæн, фæлæ къохы алыфарс зилдзынæн. Æмæ уын, чердаæм цæуой, уый амондзынæн.

Бацыдысты Нартæ сынзд-къохмæ. Сынзд æмæхгæддæр кæм уыд, Сырдон цын уырдаæм амыдта. Афтамæй æхсæв бонмæ Нарты сындзытæн ныттонынкодта. Бæхæй, лæгæй сæ туг калгæ райсомæй сынзд къохæй рацыдысты. «Сæрæй та ныл сайдæй рацыдатæ» зæгъгæ загътой Нартæ Сырдонæн.

Нæ цæм бауæндыдыстут, Нартæ, сындзы бамбæхстыстут, уый адæмæн куы радзурон, уæд фидиссаг кæнут зæгъгæ загъта Сырдон.

Нартæ фæтарстысты: худинаг нæ кæндзæн, æмæ йæм дзурын нал бауæндыдысты.

СЫРДОН АЕМАЕ НАРТЫ УАЭЗДÆТТЫ ТАУРÆГЪ

Созырыхъо, Уырымæг, Хæмыц æмæ ма 'ндæр чидæртæ фара-
растæй иумæ сфæндкодтой цуаны цæуын, Сырдоны та сæ сау
лæг хуыдтой æмæ йæм барвыстой, немæ куыд рацæуай, афтæ.
Уый загъта, æз уæ фæдыл фистæгæй нæ бафæраздынæн зæгъгæ.

Дыггаг хатт æм Уырымæг бацыди 'мæ загъта Сырдонæн,
рацу немæ зæгъгæ. Сырдон загъта:

— Бæх мын нæй æмæ ницы рацæудзынæн.

Бæх дын мах раддзыстæм зæгъгæ загъта Уырымæг.

— Нæ, иннæ хаттыты сайд мын фæкæндзыстут.

Уырымæг ын басомыкодта:

— Куы-иу ды — фистæгæй, мах — бæхтыл, куы мах —
бæхтыл, ды — фистæгæй.

Ацы сомы Сырдон кæм бамбæрста мæ семæ ацыди. Иу
дзæвгар ку' ауадысты, уæд иу фурды кæронмæ бахæддзæ сты.
Уым Сырдон Уырымæгмæ дзуры:

— Арæбын, Уырымæг, бæх мын куы загътай, уæд мæ цæмæн
фæсайдтай?

Уырымæг загъта:

— Æз дын басомыкодтон, куы мах — бæхтыл, ды —
фистæгæй, куы ды — фистæгæй, мах та — бæхтыл.

Гъе, хуыцау уын ма бакома зæгъгæ Уырымæджы бæхы
къæдзилыл ныххæцыди, æмæ доны бацыдысты.

Созырыхъо дзуры Сырдонмæ, къухы ныхтæ 'мæ къахы ныхтæ
та кæм чындæуы зæгъгæ.

Уый йын загъта:

— Кæм цæ рымысай, уым.

Уыцы фарсмæ ку' ахызтысты, уæд æрхызтысты бæхтæй, нæ
фæллад ысуадзæм зæгъгæ. Афынæй сты. Сырдон дæр йæхи
фынæйæфсон ыскодта, æмæ цалынмæ Нарты фæсивæд хъал
кодтаиккой, уалынмæ цын се схонтæ, зныгътæ 'мæ æртытæ
фæдафта. Нарты уæздæттæ куы райхъал ысты, уæд иу саг амард-
той, æмæ сæ зæрды уыд физонджытæ скæнын, æмæ алчи йæ
зынджыдзаума агурын байдыдта.

Уæд Уырымæг дзуры йе 'мбæлттæм:

— Дæ разы ма мæ бæхыл саргъ æмæ базы астæу ме зныгъ
æмæ схон фенут!

Федтой, æмæ дзы цы ссардтаиккой, стæй кæрæдзимæ дзурынц:

— Уæртæ иу ранæй зынг æрттивы, æмæ уырдаем чи бацæудзæн?

Уым та царди авд уæйыджы. Афтæмæй та Сырдоны 'рвитыныл сысты.

Уый цын загъта:

— Мæн уадзут, мæнæн зынг ничи раддзæн, фæлтау уæхицæй исчи ацæуæд. Уæддæр та уæздан адæм ыстут æмæ сымахæй тынгдæр фæфсæрмы уыздысты.

Сырдон зыдта, уым уæйгуытæ кæй царди, уый, фæлæ йæ иннæтæн нæ хъæркодта.

Сырдон цын куынæ акуымдта, уæд кæстæрæй цæуын байдтой уæйгуыты хæдзармæ. Уæйгуытæ цæ-иу бахуыдтой мидæмæ, æрбадын цæ-иу кодтой даргъ бандоныл æмæ-иу ын йæ быны бурæмæдз ауагътой зынггурæн æмæ та иу афтæмæй сæ бадæнтæ бандоныл аныхæстысты. Афтæмæй иуæндæс лæджы Нарты æвзаргæтæй рæгъ-рæгъы даргъ бандоныл баззадысты. Сырдон чи уыди, уый дын йæхицæн арт ыскодта, саджы фыдæй физонæг ыскодта 'мæ йæхи дзæбæх бафсæста, йæхæдæг йæ даргъ рихитæ баздыхта, бабаста цыл фæйнæ æхсырфæмбалы, æмæ дын афтæмæй нæ Сырдон уæйгуыты дуармæ балæууыди йæ худæнбылæй йæ уæздæтты уынынмæ. Уæйгуытæ Сырдоны мидæмæ бахуыдтой æмæ йæ бандоныл бадынкодтой, фæлæ цын Сырдон загъта:

— Æз ме 'лдæртты цур никуы фæбадын. Фæлæ, уæ хорзæхæй, мæнæ мын къонайы дæле æнæбын къæрта авæрут, фæнык мын дзы ныккæнут æмæ уыуыл ысбаддзынæн.

Уæйгуытæ æрхастой æнæбын къæрта, ныккодтой дзы фæнык, ауагътой дзы бурæмæдз. Бурæмæдз фæнычы афардæг, æмæ Сырдон цы баныхæстайд! Æмæ йыл æрбадынкодтой Сырдоны, сæхæдæг уæйгуытæ нардай æвзарын райдыдтой уазджыты 'мæ фыддзаджы Хæмыцы фынгмæ æргæвдынмæ рахастой, æмæ Хæмыцæн фыртæссæй йæ цъыртт акалди.

Уæд æм Сырдон дзуры:

— Цы кæныс, Хæмыц? Афтæ куы 'ппæлыдтæ дæхицæй, тас никуызонын загъгæ, æмæ ныр фыр тæссæй дæ хæлафы дæ цъыртт ку' акалдтай.

Уый йæм цы сдзырдтаид, æмæ афтæ:

— Сырдон, кæд ма нын ды исты баххуыскæнай ирвæзынæн, уæд нæхи куыд дарæм, дæу дæр афтæ буц дардзыстæм.

Афтæмæй Хæмыцы фынгыл æрæвæрынмæ куыд хъавыдысты, афтæ уæйгуытæм дзуры:

— Дис мæм кæсы, сыхах кæрæдзийæн хистæры бар кæй нæ дæдтут, уый. Авд ыстут æмæ хистæр-кæстæр куынæ зонут.

Афтæмæй дын уæйгуытыл хыл нæ рацайдагъ, нæ! Хистæр иннæтæн дзуры... Уæйгуытæ авд дæр уыдысты куырдатæ...

— Æз хъæсдарæг куы дæн, æфсæйнагтæ мын мæ бæрзæйыл куы хойы.

Дыггаг загъта:

— Æз мæ дзыхæй тæвд æфсæйнаг куы раласын.

Æртыггаг загъта, уæдæ æз дзæбуг куы дæн зæгъгæ.

Афтæмæй цын загъд бацайдагъ æмæ дзæбугæй кæрæдзиуыл ралæууыдысты. Йæ дзæбуг кæмæн ахауы, уымæн та йæ Сырдон фелвасы 'мæ йын æй йæ къухы фæсадзы, æллæх, куы дæ амардта зæгъгæ. Афтæмæй авд уæйыджы кæрæдзийы ныццæгътой.

Сырдон, цæмæй йе 'мбæлтты фервæзынкодтаид, уыуыл хъуыдыкодта. Афтæмæй дæрддзæфгомау къуымæй хъæрзын цыди. Сырдон бацыди уырæм, æмæ дзы кæд хуыссыди уæйгуыты мад. Сырдон æм дзуры:

— Зæронд хæрæг, тагъд мын бацамон бурæмæдз цæмæй суæгъд уыздæн!

Зæронд ус æм дзуры:

— Ацу тагъд, кæннод куыддæр мæ фырттæ 'рбацæуой, афтæ дæ хæрдзысты!

Сырдон куы иуы сæр раканы уæйгуытæй æмæ йæ батулы усы цурмæ, куы иннæйы. Афтæмæй-иу мæгуыр зæронд ус ныббогътакодта. Сырдон æй йæ къахы бырынкъæй басхойы, тагъд бацамон мын, кæннод дæ марын зæгъгæ. Уд адджын кæм нæу, æмæ мæгуыр зæронд ус загъта:

— Уым фæсдуар цуайнаг, дæ дыууæ кæстæр къухæй йыл ысхæц, скъæтмæ йæ ныххæсс. Уым сау хъуг баст, æрдуц æй, артыл æй сæвæр, æмæ куы рафыца, уæд цын æй сæ быны ауадз æмæ суæгъд уыздысты.

Сырдон афтæ бакодта 'мæ йе мбæлттæн сæ быны 'хсидгæ 'хсыр ауагъта. Нарты уæздæттæй куы иу ныхъхъæркæны, куы иннæ: «Дæдæй, мæ сыдзы фæрстæ куы басыгъдысты!»

Æмæ та фервæзынкодта Сырдон Нарты, сæ сыдзтыл бадын нал фæрæзтой, фæлæ.

Нарт баздæхтысты, афтæмæй уæйгуытæм цыдæриддæр хæзна æмæ фос уыди, уыдон раскъæрдтой, æмæ уæд Сырдонæн бæх радтой.

Цæуын байдытой, афтæмæй иу доны былмæ бахæццæ сты. Уым æрхызтысты, Сырдоны 'рцахстой, ай нæ 'рцахсынкодта, нæ зынгдзаума нын адавта, фæлæ нæ ирвæзын дæр фæкодта, æмæ маргæ нæ, фæлæ даргъ бæласы тала 'ртасынкодтой æмæ йæ йæ рихитæй бабастой, сæхæдæг тала суагътой, æмæ Сырдон бæласы сæрмæ стæпласта. Йæ бæхæн ын йæ уæллаг был алыгкодтой, æмæ бæхы бынæй бæласыл бабастой. Нарт сæ фос аскъæрдтой, æмæ та иу дзæвгар ауадысты, æмæ нæ фæллад ауадзæм зæгъгæ, афтæ 'рфынæйтæ сты.

Сырдон бæласы сæрæй хъæркæнын байдыдта, нæ цæуын дзæнæтмæ, нæ цæуын дзæнæтмæ, мæ бар мæхи нæу, нæ уынын дунейы хорздзинæдтæ зæгъгæ. Афтæмæй фыййау фехъуыста Сырдоны хъæртæ. Йæ фос раскъæрдта, æмæ куы 'рбахæддзæ бæласы бынмæ, уæд дзуры хæрдмæ Сырдонмæ, цавæр дæ зæгъгæ.

— Зæдтæ мæ ардæм сыргъæвтой æмæ мæ дзæнæтмæ кæнынц, дунейы хорздзинæдтæ 'мæ мын хæзнатæ уынын кæнынц, æмæ цын æз нæ комын, мæ бар мæхи у, нæ цæуын дзæнæтмæ!

Афтæмæй йæм фыййау бахæлæгкодта, æз цæм ыссæудзынæн зæгъгæ.

Сырдон æм дзуры:

— Уæлæ бæласы тала 'ртасынкæн æмæ мæ райс тыххæй, кæннод мæ бабастой.

Фыййау тала 'ртасынкодта, Сырдоны сыхæлдта 'мæ йын загъта, ныр та мæн сыргъæв зæгъгæ.

Сырдон фыййауы тынг фидар бабаста бæласыл, æмæ фыййау ысфардæг, уæдæ цы кодтаид, бæласы сæрмæ. Сырдон ысбадти йæ бæхыл, фыййауы фос йæ разæй аскъæрдта 'мæ фæцæуы.

Фыййау æм дæлæмæ дзуры, цы ми кæныс, мæ фос мын кæдæм ыскъæрыс зæгъгæ. Сырдон æм дзуры, ды уал уым алырдæм фæлгæс дзæнæты къуымтæм, æз та ацы фос мæхицæн аскъæрон зæгъгæ. Афардæг и 'мæ Нарты фынайæ баййæфта, баздæхт æмæ цын сæ бæхты къудитæ ныллыгтæкодта æмæ цын цæ сæ сыдзты батъыста, йæхæдæг ныхтхъæр кодта, фæдис зæгъгæ.

Нарты уæздан фæсивæд фестадысты, сæ фос сæ разæй аскъæрдтой æмæ фæцæуынц. Уæд иу Нартæй фæрсы Сырдоны, куыд рахызтæ зæгъгæ. Уый йын загъта, фыййауы куыд фæсайдта, уый.

Уæд æм иннæ дзуры:

— Æмæ уæдæ дæ бæх та цæуыл худы?

Сырдон бахудти ‘мæ загъта:

— Худинаг уыны мæ бæх æмæ худы. Уæдæ цы кæна!

Цавæр худинаг уыны зæгъгæ йæ фæрсынц Нарт. Сырдон цæ фæстæмæ фæкæсын кодта, æмæ хорзау нал фесты, ай та нæхицæн куы сфыдбылызкодтам зæгъгæ ‘мæ афардæг ысты сæ хъæумæ.

СЫРДОН ЙÆ МАДЫРВАДЫ КУЫД ФÆСАЙДТА

Нарты адæмæн æнæ Сырдон фæндаг никуы уыди сæ царды. Сырдон та, зæгъы, ахæм адæймаг уыди, æмæ-иу Нарты адæм йæ сусæгæй уынаффæ куы кодтой, уæд цæ уый суанг йæ мидфынæймæ дæр æмбæрста. Уæд, зæгъы, иуахæмы Нарты хистæртæ бауынаффæкодтой балцы фæцæуын. Сæ балцы хабар Сырдонæн не схъæркодтой. Райсомæй Нарты хистæртæ сæ бæхтыл сæргътæ сæвæрдтой æмæ, зæгъы, сæ фæндаг Сырдоныл акодтой.

— Цом, Сырдон, хætæны ныффардæг уæм.

— Сымах бæхтыл, æз та фистæгæй. Куыд бафæраздзынæн афтæмæй уемæ хætæны ахæтын?

Куынае уал æй уагътой, уæд ысразы. Араст ысты, уæдæ цы уыдаид. Цæуынц, цæуынц, æмæ иу заман куы уыди, уæд Уырызмæг йе ‘мбæлттæм дзуры:

— Уыгæрдæнтыл цомут, кæд Сырдонæн ног карст уыгæрдæны йæ къæхты пырх акæлид.

Ацыдысты доны былты. Сырдонæн йæ бæгъæввад къæхты пырх акалд карст уыгæрдæны. Мæгуыр Сырдонæн йæ бон цæуын нал уыди ‘мæ цæм дзуры:

— Кæд ма уын Хуыцау ис, уæд, мæ цæуыл марут, Нарты каджын хистæртæ?

Уæд æй Сослан йæ фæсарц сæвæрдта. Сырдон бамбæрста, сæ размæ сæргæгъау кæй фæуыздæн, уый æмæ Сосланы арт æрбалыгкодта. Барджытæ йæ радыгай хастой æмæ сеппæтæн

дәр се 'ртытæ ралыгкодта. Уæд, дын Хуыцау хорз ракæна, амардтой саг. Уæдмæ сыл талынг дәр æрци.

Физонджытæ кæныныл ныллæууыдысты, фæлæ цæ иумæ дәр арт нæй.

— Сырдон, дæумæ дәр нæй зынг? — бафарста йæ Уырымæг.

— Уæ зæрдæтæ уæ устыты фарсмæ ныууагътат, мæнæй та зынг курут, Нарты каджын хистæртæ!

Уæд Сырдон кæсы, æмæ мæйдары дардæй рухс кæлы.

Мæ къæхтæ риссынц зæгъгæ загъта æмæ цын бацамыдта рухс. Нарты хистæртæ радыгай фæцыдысты, рухс кæцæй калд, уырдаæм, фæлæ цæ фæстæмæ змæлæг нæй. Уæд Сырдон дәр арт ыскодта, физонджытæй йæхи хорз фæдта. Иу ахæм æхсырф-æмбал йæ иу рихийыл бабаста, иннæ та иннæ рихийыл æмæ арасти йæ хистæрты фæд-фæд. Бацыд, рухс кæцæй калди, уырдаæм æмæ кæсы: йе 'мбæлттæ бадынц.

— Сбад, уазæг, зæгъгæ йæм ысдзырдта уæйгуытæй иу.

— Æз мæ хицæутты раз нæ фæбадын, фæлтау мын æнæбын хуыскъаджы фæнык акæнут æмæ уым ысбаддзынæн, — дзуапп радта Сырдон дәр.

Æцæг дәр ын афтæ бакодтой æмæ æнæбын хуыскъаджы фæныкыл æрбадти. Уæларт фыхти стыр цуайнаг, æмæ йæ уæйгуытæй иу ыстыдта. Уæд, зæгъы, Сырдон кæсы 'мæ йæ сæры иу хъуыды фæвзæрди.

— Бахатыркæнут, — загъта Сырдон, — фæлæ æртæ 'фсымæры йеддæмæ куы не стут, уæд кæрæдзийæн æгъдау цæуылнæ дæдтут?

— Цæй тыххæй зæгъыс, хæххон дзигло? — бафарста йæ хистæр уæйыг.

Сырдон дзуапп нæ радта, æрмæст йæ хъуырмаæ ацамыдта йæ къухæй, уома мæ хъуыры цыдæр фæбадти зæгъгæ.

Хистæр уæйыг æм хæстæг æрбацыд, æмæ йын Сырдон аивæй йæ хъусы бадзырдта:

— Дæ кад дын сафы дæ кæстæр æфсымæр. Де 'вастæй уæртæ æнæхъæн кусæрттаг хæрд фæци.

Уæйыг айтæ-уыйтæ нал фæкодта, фæлæ йæ кæстæр æфсымæрыл ралæууыд. Кæрæдзийы туджы смæцыдысты уæйгуытæ.

Æртæ уæйыгæн баззад иунæг зæронд мад. Сырдон иронвæндаггæнгæ бацыд зæронд усмæ. Ус ратукодта. Сырдон йæхи фæсайдта, æмæ ту цæджындзы ахызти.

Усæн йæ сæрыхъуынтыл фыцгæ дон ауагъта Сырдон æмæ дæ балгъитæг дæр афтæ — йæ дзыггута зæхмæ 'ркалдысты. Амарди зæронд ус.

Рацыд Сырдон Нарты хистæрты цурмæ 'мæ цæм, зæгъы, дзуры:

— Гъы, Нарт, куыд уæ фæнды? Куыд-иу зæгъон Нартыхъæуы?

— Дæ хорзæхæй, Сырдон, нæ удтæ де уазæг, — загътой Нарты хистæртæ лæгъстæгæнгæ.

— Уæхицæй та 'ппæлдзыстут Нарты Ныхасы, фæлтау мын бар радтут Уырымæджы рагъæй гæрзытæ рауадзынæн.

Дыууæ нал загътой. Уæйгуытæй цы фæллой ракодтой, уыдонæй Сырдон йæ хай райста. Хъуддзытæн сæ цыбыр къæхтæ, галтæн сæ хъæлзæнгтæ, бæхтæн сæ байрæгтæ 'мæ 'рцыдысты Нарты хъæумæ.

Уæд бонтæ цыдысты, æмæ Сырдонæн царды бар нал лæвардтой, сæ маст сисынмæ йæм къухбакæнæнтæ агуырджой.

Нал, зæгъы, уыди мæгуыр Сырдоны бон Нарты хъалтимæ. Сырдон та, зæгъы, ахæм лæг уыди 'мæ зыдта, бæстыл æвзаджы мыггагæй цы уыд, уыдон сеппæт дæр. Йæ мадырвадæлтæ та хайрæджытæ уыдысты. Фæцыд сæм иуахæмы 'мæ йæ мадыфсымæртимæ хуым бакодта. Иу гутонæй, зæгъы, дыууæрдæм афæлдæхтой сæ хуым. Байуæрстой сæ хуымы хай. Уæд Сырдон æхсæвы хайрæджы сусæгæй йæ хуым байтыдта. Райсомæй гытцыл мыггаг йæ къухты айста 'мæ хайрæгыл йæ фæндаг акодта. Хайрæг дæр Сырдонмæ гæстæ гытцыл мыггаг ахаста. Сырдонæн ма йæ хуыммæ йæ зæрдæ кæм æхсайдта, уымыты йæ айтыдта.

Уæд хосгæрдæн афон æрлæууыди. Сæ хосгæрст ныккарстой.

Мæкъуылтæ йæ самадтой. Уыгæрдæн та таугæрдæг равæрдта ногæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, хайрæджы хуымы ницы 'рзаци. Сырдон йæ къæбицтæ хорæй байдзагкодта.

Уæд иу бон сæ хостæ уарынмæ ацыдысты. Сырдон зыдта, хайрæгмæ сæгътæ кæй ис, уый, æмæ хæлæггæнæгау загъта хайрæгæн:

— Йех, тæхуды ныр сæгътæ кæмæ ис! Зымæг-zymæджы дæргъы дæ сæгътæ ацы таугæрдæгыл фæхиз, уæд галы йæстæ бæргæ ныууаиккой!

— Дæ хорзæхæй, Сырдон, мæ хуыздæр хæстæг, таугæрдæг мæнæн уадз, науæд мæ сæгътæ хъæбæр хосæй цагъды фæуыдзысты азымæджы, — загъта хайрæг.

Сырдоны ма 'ндæр цы хъуыди. Сразы. Зымæг ралæууыд, æмæ хайрæджы бинонтæ сыдæй мардысты, йæ фос та скъæты ниудтой æххормагæй.

Уæд иу бон хæйрæг Сырдонæн загъта:

— Ме стыр хæстæг, сыдæй мæлæм — бинонтæй, фосæй, æмæ нæ сæфын ма бауадз.

— Дæ цъæх тын мын æфстау радт ардыгæй æнæном сабатмæ æмæ дæм фæкæсдзынæн.

Хæйрæгæн æнæ сразыгæнгæ цы уыди. Сырдон хæйрæджы цъæх тынæй цухъхъа бахуыйынкодта 'мæ дзы Нарты адæмы мæстæй мардта. Уæд хæйрæг нымайы, æмæ æнæном сабат нæй æмæ нæй. Æгæр ын фæбарстон зæгъгæ загъта йæхицæн æмæ ацыд Сырдонмæ. Сырдон базыдта, хæйрæг æм мæстыйæ кæй ыссæуы, уый æмæ йæ усæн загъта:

— Хæйрæг мæ ку' агура, уæд-иу æй хъæуы сæрмæ сардау.

Сырдон йемæ къахæн айста æмæ ацыд хъæуы сæрмæ. Уым, зæгъы, къанау къахыныл балæууыд. Уæд иу афон куы уыд, уæд йæ уæлхъус æрбалæууыд хæйрæг.

— Уæд та нæ искæй куйтæ æргæвдынц, уæд нæхи цæмæй хъахъхъæндзыстæм.

Уæд Сырдон айтæ-уйтæ нал фæкодта, фæлæ дзы хæйрæгыл хорз æрцыди. Амардта хæйрæджы мæ æнæмæтæй цæры абон дæр.

Уыдзæн ма

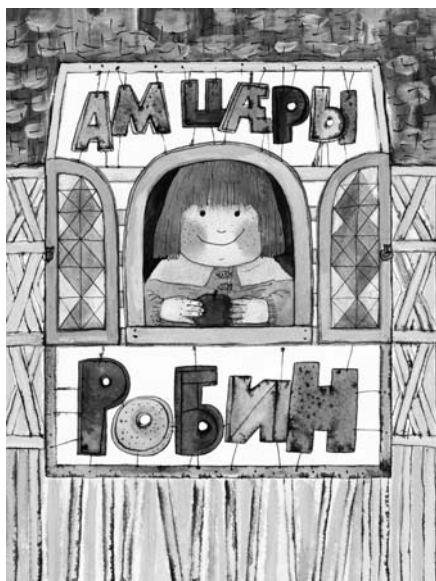

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты — Гæзæлты Зæлинайы куыстытæ

Бардуаг.*Бардуаджы ныв.
Фрагмент.**Домбай.*

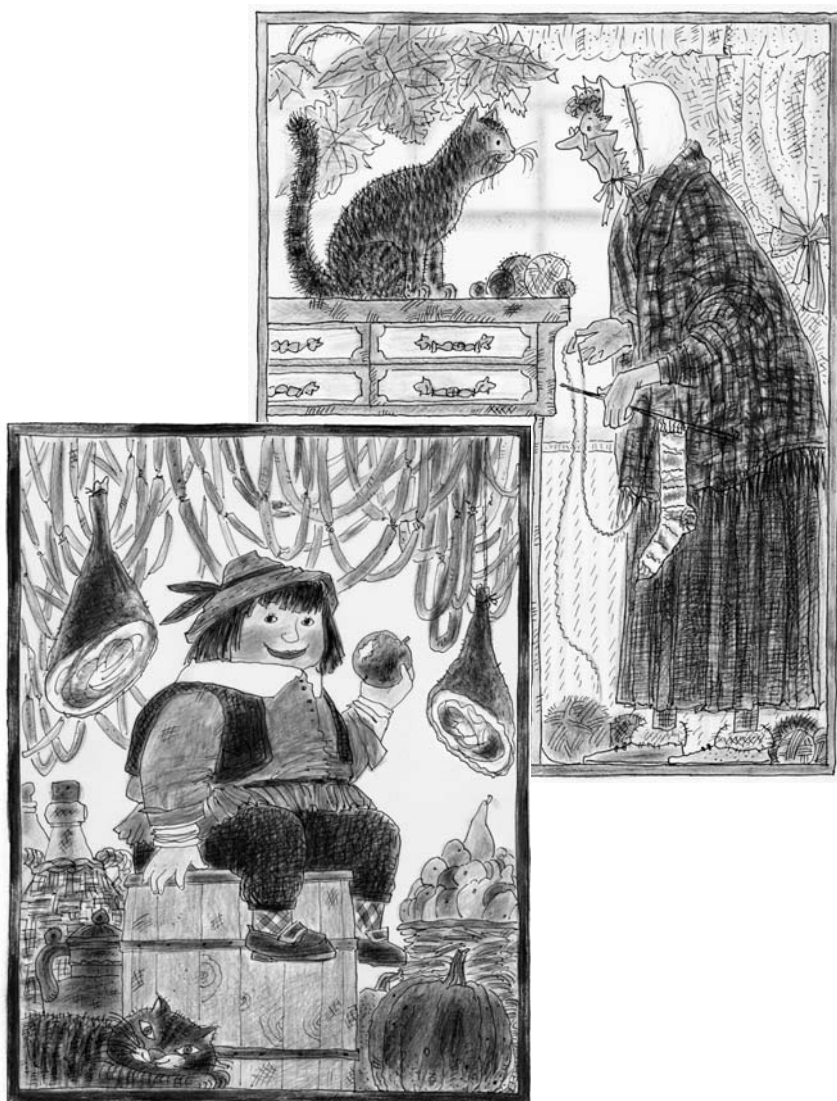

Иллюстрацигэ чиньгән.

Иллюстрацигэ чиньгән.

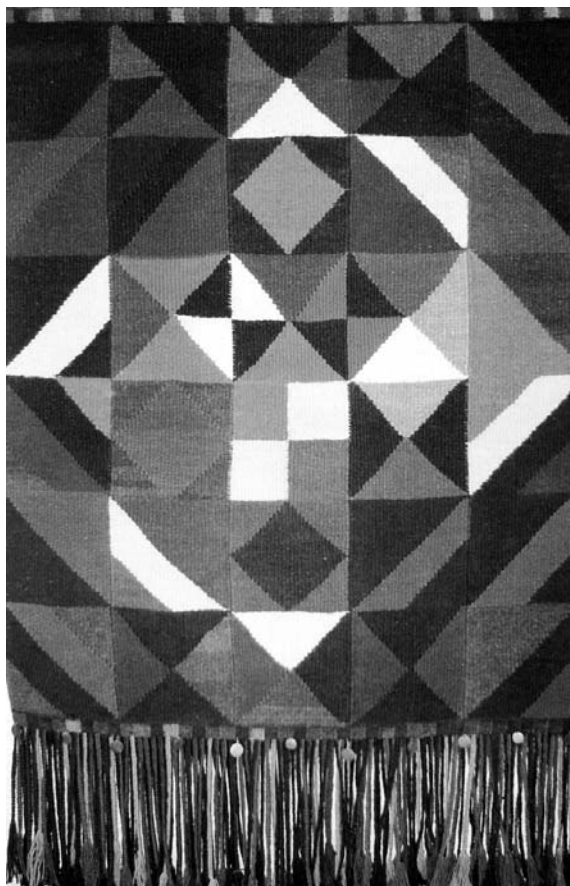

Иллюстрацигэ чиньгән.

Иллюстрация Астемирагы Изеты чыныг «Дисагга-тамассагга».

Гауыз.

КАРД

Мифологон этюд

Кард æнусты дæргъы уыди сæйраг хотых. Уыди кад, æхсар æмæ сæрибары символ. Царды, историйы æмæ эпикон поэзийы кард геройы æмрæнхъ у сæйраг архайæг, уæлахизы фæрæз æмæ кадгæнæг, уымæ арæх вайы цардæгас. Кард у алæмæт, ныфсы хос æмæ лæджы фидуу.

Кард, йæ фæзынд æмæ йæ ахадындзинад сты историйы иу хай, уыцы хайæн нæй иуварс æрæвæрæн, нæй йын бамынæг кæнæн. Карды истори зынгæ бынат ахсы адæмы культурæйы, цивилизацийы рæзты. Кард цæмай сæнтыстаид, уымæн хъуыдис историон æмæ куыстадон уавæртæ: æрзæт къахын, куырды куыст æмæ зæрингуырды дæсныйад. Хæцæнгæрзтæ уыдысты кады дзауматæ, адæм сæ уыдтой магион тых, нымадтой сæ уаз æмæ табуыг хорзæхтыл æмæ сæ арæзтой рæсугъд æмæ фидар, аив сæ кодтой уæздан згъæртæй æмæ нывæфтыдтæй. Хъобайнаг культурæйы хæстон фæрæттæ, алайнаг æхсаргæрдтæ æмæ ног заманы хъаматæ сты аивадон хæзнатæ. Кард сси мифтæ æмæ фольклоры æгъуыстаг фæлгонц, поэзийы æнусон темæ, æппынфæстаг сси хæстон дарæсы сæйраг æвдисæн, фидууцы нысан. Иугæр кард кадгæнæг æмæ фидууцæттæг у, уæд ын ис этикон æмæ эстетикон ахадындзинад. Уымæ гæсгæ карды хабар у, æркæсын чи домæ æмæ иртасын кæй хъæуы, ахæм хъуыддаг.

Карды цард ныфффыссынæн хъæуы стыр трактаттæ. Сæрмагонд куысты автор Ричард Бёртон зæгъы: «История человечества — это история меча» (Бёртон Ричард Ф. Книга мечей. М.: Центрполиграф, 2004, 6 ф.).

Уый æгæр æппæлд æмæ стыр ныхас у, фæлæ карды хабар ахъаззаг историон цау кæй у, уый гуырысхойаг нæу.

Рагон адæм сæ дунуынынад æвдыстой мифты. Адæмтæ рацыдысты дæргъвæтин историон фæндагыл. Фыццаг лæг уыд

æвæрæз, царди, æрдз ын цы лæвæрдта, уымæй: дыргъ æмæ зайæгойтæй. Мингай азты фæстæ хæцын базыдта дур æмæ хъилæй. Ацы историон фæзынд бæлвырд æвдисы мифон таурæгъ «Æвыды-выдоны рæстæг». Адæм нæ зонынц хæцын, нæй сæм хæцæнгарз æмæ кæфхъуындарæн фидынц чызг-хъалон. Уæд сæм фæзынд сæ фарны Уастырджи æмæ сын бацамыдта «дур æхсын, хъилæй цæвын æмæ, згъорын куыд хъæуы, уый» (Ирон таурæгътæ, 1989, 40 ф.). Ам Уастырджи у *культурон герой* — хотыхдæттæг æмæ хæстамонæг. Нарты каджыты архаикон вариантты дæр геройты фыццаг фæлтæр Сæуæссæ æмæ йæ фырттæ уайгуыты ныхмæ титантау арæхдæр хæцынц дур æмæ дзæккорæй (мæцъисæй).

Фæстагмæ адæм базыдтой æрзæт æмæ згъæры куыст. Фæзындысты хотыхтæ æрхуы æмæ бронзæйæ. Фæлæ адæмы царды революцион æнтыст уыди æфсæйнаджы фæзынд. Æфсæн кард кæй къухы бафтыд, уый уыди уæлахиздзау, карды урс цæхæр арвæрттывдау тас æфтыдта знæгтыл, йæ тæссæй фыдгул хауди йæ зонгуытыл, кардджын æм касти хуыцауы æмсæр æмæ йын куывта йæ сæрæй. Франко Кардини фыссы, зæгъгæ, «скифтæ иттæг хорз базыдтой дыууæ сæйраг дæсныйады: бæхыл бадын æмæ згъæры куыст кæнын» (Кардини Франко. Истоки средневекового рыцарства. М.: Прогресс, 1987, 43 ф.). Уый скифты дуне хоны «сæрыстыр барджыты бæстæ», уыдоны фæрцы геттæ, дактæ æмæ готтæ базыдтой бæх дарын æмæ æфсæн хæцæнгарз.

Æфсæн кард сси уæлахизхæссæг. Уымæ гæсгæ сси æппæты зынаргъдæр хæзна, йæ хъомысы уыдтой магион тых æмæ сакралон мидис. Кард скифтæн канд табуыаг дзаума нæ уыди, фæлæ æппæты цытджындæр хуыцау.

Нæ рагфыдæлты таурæгътæй махмæ иу къорд æрхæццæ Геродоты фæрцы. Куырыхон историк фыссы: скифты зæххыл фыццаг цæрæг уыдис Таргитай, уымæн уыдис æртæ фырты: Липоксай, Арпоксай æмæ Колаксай. Уыдонæн арвæй æрхауд æртæ сызгъæрин дзаумайы: гутон æд æфсондз, дзæгот (секира) æмæ кæхц (къус). Хистæр æфсымæртæ сæм радæй цыдысты, фæлæ-иу уыцы дзауматæ арт суагъттой. Кæстæр æфсымæр сæм куы бацыд, уæд нал ссыгъдысты, æмæ сæ рахаста. Уыйадыл хистæр æфсымæртæ Колаксайæн радтой паддзахы бартæ (IV, 5). Уыцы гæрзты скифты паддæхтæ нымадтой табуйаг дзауматыл, хъахъхъæдтой сæ цæсты гагуыйау, куывтой æмæ сын хастой бирæ нывæндтæ (IV, 7).

Ацы мифмæ гæсгæ, хæцæнгарз, кусæнгарз æмæ кувæнгарз (кæхц) адамæн сты Хуыцауы лæвар, арвы раттинаг. Таурæгъон фæтк алы зынаргъ дзаума хоны *сызгъæрин*, — кад æмæ цыты нысанæн. Дзæгот у фæтæнком хæстон фæрæт, цæвæн æмæ лыггæнæн хотых. Мифон таурæгъ сæвзæрд, æвæццæгæн, кард куы нæма фæзынд, уыцы рæстæджы, Геродоты заманы (н.э. агъоммæ V æнус) скифты сæйраг хотых уыд кард, æмбисондæн баззад сæ цыбыр цырыхъ *акинак*. Нырыккон фыссæг И. Коломийцев фыссы, зæгъгæ, «уæддæр сын æппæты уарзондæр хотых уыди æрдын» (Коломийцев Игорь. Тайны Великой Скифии. М.: Олма-Пресс, 2005, 34 ф.). Бынтон афтæ нæу. Скифты дзаумæттыл фылдæр ис кардджын хæстонты нывтæ, сæ уæлмæрдты дæр арæхдæр разыны æрдын кæнæ дзæгот нæ, фæлæ кард.

Скифтæн кард уыди хуыцау, æмæ йын иннæ хуыцæуттæй кодтой фылдæр кад, уыдонæй хъауджыдæр уымæн алы облæсты дæр уыди кувæндон. Пыхсы рæдзæгъдты сæр «сагъд вæййы рагон æфсæн кард. Уый у Аресы кумир. Гъе уыцы кардæн æрвылаз нывондæн хæссынц бæхтæ æмæ стуртæ... Алы сæдæ уацайрагæй дæр нывондæн амæттаг кæнынц иу адæймаг» (Геродот, IV, 62). Хъыгагæн, Геродот нæ зæгъы Аресы скифаг ном, — уый нæ

æхсызгон хъæуы! Уæдæ хæсты хуыцауы скифтæ уынынц карды хуызы, Аресы кумир у скифты Кард-Хуыцау.

Ацы æгъдауæн уыди фидар традици. Дарддæр æй хастой алантæ. Цæрæццаг æй кодтой хæстон царды уаг, æфсæддон демократийы уавæртæ, адæмы хигъæдон æууæлтæ. Ромаг историк Аммиан Марцеллин аланты хоны хæрзконд, рæсугъд, бурдзалыг адæм, уыдонæн ис уæздан равзæрд, нæ зонынц цагъарад, сты арæхстджын барджытæ æмæ æрдхæрæны хæстонтæ, хæст æмæ тæссаг уавæртæ цин кæмæн хæссынц, ахæм хъайтар адæм. «Нæй уыдонмæ кувæн галуантæ, нæ сæм фендзынæ хъæмпсæр мусонг дæр, фæлæ варварты æгъдаумæ гæсгæ зæххы ныссадзынц кард æмæ йын табу кæнынц Марсау, уый сын у, цæугæ цард цы бæстæты кæнынц, уыдоны бардуаг» (Деяния, 24).

Фольклорон уацмысæн (мифæн, таурæгъæн) канон нæй, ис ын варианттæ. Скифтæн арвæй цы хотых æрхауд, уый Геродот хоны *дзæгот* (фæрæт), Квинт Курций та — дывæр хæцæнгарз: *арц* æмæ *æрдын*. Уый йæ уацмысы æрхаста цымыдисаг хабар. Скифтæ фæдзæхсынц Александр Македонскийы, цæмæй сæм ма 'рбабырса, уый тыххæй: «Зон, мах райстам [арвæй] лæвæрттæ: галты цæд, гутон, арц, фат, къус. Уыдонæй пайда кæнæм нæ хæлæрттимæ, архайæм знæгты ныхмæ. Нæ хæлæрттæн дæттæм, галты куыстæй цы фæллоу исæм, уый, уыдонимæ сæны къусæй кувæм хуыцæуттæм; знæгты мах цæгъдæм дардмæ фатæй, хæстæгмæ — арцæй» (Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. М.: 1976, 156 ф.). Мифты æппæт сюжеттæй æмæ историон уацтæй зыны скифты æхсар, сæ ныфс æмæ сæ намыс.

Скифтæ ард хордтой æмæ карз сомы кодтой кардæй. Скиф Тохсары фырт зæгъы: «Ард дын хæрын Дымгæ æмæ Кардæй...» (Лукиан. Токсарид, 38). Лукианмæ гæсгæ, скифтæн Дымгæ æмæ Кард уыдысты хуыцæуттæ. Цымыдисаг у, скифтæ æфсымæрад цы хуызы кодтой, уыцы æгъдау. Дыууæ лæджы æрдхорд кæнынц, уæд сæ æнгуылдзтæ кæрддзæф фæкæнынц, туг æртадзынц къусмæ, стулынц дзы сæ кæрдты фындзтæ, стæй, кæрæдзийыл хæцгæйæ, саходынц тугæй, «уый фæстæ нæй, æрдхæрдты кæрæдзийæ чи ахицæн кæна, ахæм тых» (Лукиан. Токсарид, 37). Скифаг æгъдау зыны Нарты эпосы дæр: æнæнтау чызгæфсад «цыргъаджы комæй туг-ард бахордтой» (Нартæ, Цхинвал, 1975, 33 ф.). Ацы факттæ æвдисынц, кард хæстон хуыцауы зæххон уæвынад кæй уыди, уый.

2. **Кард — Нарты хотых.** Нарты каджытæ геройæн куыд кад кæнынц, афтæ аргъ æмæ кад кæнынц кардæн дæр. Бирæ сюжетты æмæ эпизодты кард ваййы сæйраг архайæг, уымæй рæзынц геройы цард æмæ хъысмæт.

Дзырдтæ *кард* æмæ *цирыхъ* (эпосы) ваййынц синонимтæ, æвдисынц иу æмбарынад. *Цирыхъы* хуыз у *фæринк* дæр. Абайты Васо æмбарын кæны: «Кард — нож, сабля, (в эпосе) меч; хсаргард — шашка (ИЭСОЯ, I, 571); цирхъ, цирыхъ, цилхъ / церхъ — меч (в нартовском эпосе) (I, 313). Ацы æмбарынад арвæй бæрæгдæр у, фæлæ йыл профессор Æлборты Барысби ныффыста сæрмагонд уац «Цирыхъ» осетинсх нартских сказаний».

Скифты мифон таурæгътæ адæмы зæрдæ æмæ хъуыдæджы афтæ арф уидæгтæ ауагътой, æмæ сыл нæ цæуы рæстæджы бар, æрхæццæ нæм сты дыууын фондз æнусы сæрты, æрхаста сæ Нарты эпос. Уыцы дæргъвæтин рæстæджы мифты, бæгуыдæр, фæзынд ивддзинадтæ, фæлæ дырысæй баззад сæ апп, сæ мидис. Эпосы дæр геройтæн хотыхтæ лæвар кæнынц хуыцæуттæ.

Сослан рацыди сгуыхт лæг. Йæ номыл Нартæ кæнынц кады куывд, уырдаæм хуынд сты уæларвон зæдтæ æмæ дауджытæ дæр. Нæртон лæджы æхсар уыди бæх æмæ кардæй. Фынгыл Фæндагсар Уастырджи гаджидау рауадзы Сосланы кадæн æмæ йын лæвар кæны йæ номдзыд æфсургъ. Гаджидауимæ Куырдалæгон зæгъы: «Мæ фæринк кард лæвар кæнын æз Нарты Сосланæн. Мæхицæн æй скодтон, æндæр ахæм кард никæмæ ис» (НК, II, 27). Алæмæты кард иунæг ваййы! Æндæр сюжет хæссы мидисджын ном — «Хуыцауы лæвæрттæ Нартæн» (НК, II, 28). Ам Хуыцау Нарты разæгъды лæгтæн се сгуыхтытæм гæсгæ дæтты фондз лæвары: саргъы бæх, къандзæг уарт, хæстон згъæр, æндон фæринк кард, сызгъæрин уадындз. Кард, кæй зæгъын æй хъæуы, æрхауд Батрадзмæ.

Алы хотых дæр ахъаззаг у хæсты. Бæрæг нæу уарты эпитеты нысаниуæг. Фæлæ кардæн уарт æдзухдæр уыдис цæдисон æмбал. Ромы таурæгътæм гæсгæ, уарт «æрхаудис арвæй паддзах Нума Помпилийы рæстæджы» (Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. Состав. А.А.Нейхардт. М.: Правда, 1987, 496 ф.). Нæртон кадæджы дæр уарт у Арвы лæвар, Хуыцауы хæрзиуæг.

Ирон эпос рæзыд мифты бындурыл. Мифтæ уыдысты дзæвгар

æмæ алыхуызон, уыди сын варианттæ. Ис варианттæ, кард куыд фæзынд, уыцы мифæн дæр. Кадæг «Æхсары кард»-ы ис цымыдисаг мотив: «Быценæгтæ уыдысты цуаны. Æвиппайды арвы дуар фегом и, æмæ дзы æрхаудта арвызгъæр. Быценæгтæн сæ хистæры сæрыл сæмбæлд æмæ дзы иннæрдæм ахызт». Æхсар æмæ Æхсæртæг байстой уыцы алæмæты *æрвызгъæр* æмæ йæ бахастой Куырдалæгонмæ. «Уым дзы Æхсар кæрдтæ саразын кодта. Æхсары кард дывæдзыргъ уыди, Æхсæртæгæн та — иуæрдæм. Кæрдтæ ахæм уыдысты, æмæ дзы дур кæнæ æфсæйнаг куы ныццавтаис, уæд дыууæ фæхаудаид, къуымых нæ кодтой» (Нартæ, I ч., М., 1990, 404-405 ф.). Таурæгъгæнæг Беджызаты Леуан *дывæдзыргъ* амоны афтæ: «дыууæрдыгæй дæр цыргъ, хъамайы хуызæн», æмæ кадæджы кæрон кæны ахæм хатдзæг: «Æхсары кард ахæм фидар кæй уыди, уыйадыл баззади йæ номыл. Абон дæр æй хонынц æхсаргард, ома Æхсары кард» (406 ф.). Леуаны амынд цæуы адæмон этимологиæ. Æхсаргард у, иуæрдыгæй цыргъ чи вæййы, уыцы кард (ам Æхсæртæджы кард), дывæдзыргъ та у цырыхъ — меч.

Æрвызгъæры мотив ирон фольклоры æмбæлы арæх. Эпосы Уырызмæг æнæбары хъомгæсæй кусы Кæфтысæр Хуыйæндонмæ. Иуахæмы «иу тымбыл дур фелвæста, стурыл æй фехста. Стурыл сæмбæлд дур æмæ иннæрдыгæй йæ фарсæй агæпп ласта. Æркаст æм бæстонæй. Разынд болат æфсæйнаг» (НК, I, 215). Уымæй Куырдалæгонæн аразын кæны кард. Куырдалæгон дæр, зæд уæвгæйæ, зоны сайын: Уырызмæгæн кард аразы хуымæтæг æфсæйнагæй. Фæлæ Нарты куырыхон лæг æрвон куырдай зондджындæр æмæ хиндæр у: рагацау йæ хæзнайæ рацæгъдын кодта туас. Уыцы туас хуымæтæг кардыл афæлвæрдта, æмæ дзы фæлмæн хъæдау иннæрдæм ахызт. Паргом ис куырды хин. Нæртон æхсары раз Куырдалæгон дæр æнæбон уыд æмæ йæ бахъуыд алæмæты кард раттын. Уый ахæм кард у, æмæ цыхтау лыг кæны æфсæйнаг хъæсдарæг.

Фольклорон традици куыд цардхъом у, уымæн æвдисæн — историон таурæгъ «Цæлыккаты Дзаджейы кард». Таурæгъ сæвзæрд XVIII æнусы кæрон, иры минæвæрттæ уырысы паддзахмæ куы цыдысты, уыцы рæстæджы. Уырызмæгау Дзаджейы къухы дæр бафтыд, хъуджы уæны иннæрдæм чи ахызт, ахæм дур. Таурæгъ нын дзуры: «Уæд дардыл айхъуысти, Дзадже, дам, арвы нæмыгæй кард саразын кодта, æмæ йæм

суанг Касæгæй дæр уынынмæ цыдысты. Кард афтæ хорз уыдис, æмæ дзы æфсæйнагтæ куы ныццъыкк кодтаис, уæддæр-иу сæ алвыдта» (ИТ, 1989, 170 ф.). Нæртон кададжы варианттæ дæр Сайнæг-æлдарæн ис «æрвнæмыгæй конд æрттиваг сенк кард» (Нартæ, 1975, 205 ф.), уымæн «налхъуыт-налмасау йе 'ндон æрттивта» (206 ф.).

Æрвызгъæр, тымбыл дур æмæ **арвы нæмыг**, — уыдон сты æрвон згъæр, алæмæты кард цы уаз æрмæгæй арæст цыди, уый. Афтæ амонь миф. Табуйаг хотых æвзæры æрмæст арвы лæварæй. Чи зоны, æрвызгъæр у реалон æрмæг — метеорит кæнæ æндæр космосон хауæццаг. Чи зоны, миф æрхаста, æхсон дурæй фыццагон адæм фæрæт æмæ кард кæй арæзтой, уыцы мысынаг.

Ахуыргæндтæ зæгъынц: **æхсон** у арвæрттивды символ. Нæ рагфыдæлтæм арвы цæф каст, цыма арвæй зынг дур æрхауд, афтæ. Миф æмæ эпосы **арвæрттивд** у... **Батрадзы кард**. Афтæ хъуыды кодтой ирон адæм æрæджы дæр. XIX æнусы Хъаныхъуаты Инал фыста: «Арвæрттивд у Батрадзы карды æрттивд» («Молния — блеск меча Батраза») (Кануков Инал. В осетинском ауле. Орджоникидзе: Ир, 1985, 294 ф.). Кадджытæм гæсгæ, Батрадз, куы марди, уæд йæ кард фехста Сау денджызмæ, тугæйдзаг кардæй денджыз сырх афæлдæхти, æмæ йæ нæ фыдæлтæ схуыдтой Сырх денджыз.

Диссæгтæ æвдисы уыцы алæмæты кард — денджызы куы сæмбæлд, «уæд денджыз систа уылæнтæ хæссын, сыстад дзы уадтымыгтæ æмæ райдыдта æхсидын...» (НК, III, 599).

Ацы таурæгъы фæдыл Санаты Гацыр фыста: «Арв ныгуылæны куы ферттивы, уæд æй ирон адæм æнхъæлынц Батрадзы карды æрттивд, — кард йæхи ныззыввытт ласы денджызæй арвмæ талынг тыхтæ æмæ зинты цæгъдынмæ» (НК, III, 686). Афтæмæй, скифтæ цы Кард-Хуыцауæн куывтой, уый уыди Батрадзы кард, Батрадз йæхæдæг та уыди арвæрттивд æмæ арвнæрды бардуаг. Тызмæг бардуаг у хæсты бардуаг. Ф.Кардини фыссы: «Скифский Арес — это бог Батрадз, с телом из кованой стали, сросшийся со своим мечом настолько, что отождествляется с ним» (Кардини Франко. Амынд чиныг, 98 ф.). Зевсы хотыхтæ уыдысты арвы рæхыстæ (молнии). Ж. Дюмезиль Батрадз æмæ Индийы арвнæрынгæнæг хуыцау Индрæйы хоны *æфсымæртæ* (амынд чиныг, 65 ф.). Индрæйы æвирхъау хотых у

ваджра — арвæрттывд. Батрадзы кард æдзухдæр хæстмондагæй калы цъæх арт, — ам дæр зыны арвæрттывды миниуæг.

Кард арвæрттывды зæххон хуызыл нымад кæй цыди, уымæ гæстæ йын уыди сакралон нысаниуæг. Уый фæстиуæгæн кард сси табуыаг, сси Кард-Хуыцау.

3. Кард дунейы мифты æмæ эпосты хуымæтæг дзаума нæу. Уый у удджын, ис ын йæхи сæрмагонд æууæлтæ. Кардини куыд фыссы, афтæмæй **кард у удгоймаг**. (Уый дæр уым, 100 ф.).

Удгоймагæн ваййы **ном**. А. Гуревич зæгъы: «Гермайнагтæм уыдис æгъдау — кадджын хотыхыл ном æвæрын» (Гуревич А. Песнь о Нибелунгах // Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. М.: БВЛ., 1975, 714 ф.). Ахæм фæтк хицон уыд æндæр адæмтæн дæр. А.Смирнов фыссы: «Номдзыд хæстонтæ кардæн æмæ бæхæн лæвæрдтой сæрмагонд нæмттæ» (Смирнов А. Песнь о Роланде // Песнь о Роланде. Коронование Людовика. М.: БВЛ., 1976, 592 ф.). Ацы хъуыддаг традицион уыд иры фыдæлтæн дæр. Рæсугъд нæмттæ ис эпосты геройты кæрдтæн: Зигфриды цырыхъ — *Бальмунг* («Песнь о Нибелунгах»), Роланды цырыхъ — *Дюрандаль* («Песнь о Роланде»), къарол Артур дурæй кæй рафтыдта, уыцы кард — *Эскалибур*. Алæмæты кард ис Нарты Батрадзмæ дæр. Иу варианты йæ ном у *Хъандзал-Кард* (НК, III, 567), иннæ варианты — *Дзус-Хъара* (НК, III, 599). Батрадз йæ фыды тугмæ цæгъды Нарты «йæ кард Дзус-Хъара æмæ йæ бæх Дур-Дуры тыхæй» (НК, III, 595). Ацы кард ахæм алæмæт у, æмæ знæгты цæгъды йæхигъдæй дæр (НК, III, 596).

4. Кард миф æмæ эпосы *цæры* бирæ хуызты. Уымæ баст цæуынц **æндæр мифтæ** дæр. Диссаджы кард уыдис Сайнæг-æлдармæ. Иу варианты æлдары ном у Алæджыхъо. Уый Бурæфæрныджы ардыд æмæ æххуысæй (хинæй) мары Хæмыцы. «Алæджыхъо йæ болат кардæй ныцъыцъыкк кодта Хæмыцы бæрзæй. Йæ кардæй къæртт фæхауди. Æмæ мæй дæр уæдæй нырмæ ис арвыл: уый Алæджыхъойы карды къæртт у» (НК, III, 304). Уый у рæсугъд поэтикон миф мæйы фæзынды тыххæй.

Кадæг «Фæстаг хæст»-ы ис, адæймаг цæуыл дис кæна, ахæм мотив. Нарт хæцынц зæдтæ æмæ дауджытимæ. Уæларвонтæ зæххонтыл калынц зынг рæхыстæ, судзгæ фæтыгтæ (молнии). Уæд Нарт се 'ндон кæрдтæ зæххы ныссагътой, æмæ уыдон **ахстой** арвы цæфтæ (Нартæ, 1975, 351 ф.). Цы амоны ацы

æмбисонды мадзал? Кард æххæст кæны *нæрыздахы* (громоотвод) роль. Уый у иртасинаг фарст.

5. Дунейы мифты æмæ аргъæутты ис мотив **хи хотыхæй мæлын**. Ирландийы эпосы герой Кухулинаен мæлæт ис æрмæст йæхи арцæй. Йæ хæцæнгарз знаджы къухы куы бафты, уæд æрцæуы йæ мæлæт. Ацы мотив парахат у Нарты эпосы. Таурæгъ зæгъы: «Арæхсайæн йæхи кардæй фæстæмæ мæлæт ницæмæй уыдис» (НК, II, 240). Тыхгæнæг Хъарадзау Созырыхтойæн æргом кæны йæ сусæгдзинад: «Æнæ мæхи кард мæнæн мæлæн нæй» (Нартæ, 1975, 222 ф.). Поэतिकон кадæджы «Сайнæг-æлдарæн йæ царды амонд... бады йæ карды комы, æнæ йæхи кард мæлæт нæй уымæн» (Уым, 203 ф.). Æмбисондаг у Сайнæг-æлдары кард, уый у æрвон æрмарæхст Сафайы арæст, Сатанайы амындæй Батрадз расайы уыцы кард æмæ дзы мары йæ фыды марæджы. Афтæ мары Батрадз залым Хъæндзæргæсы дæр йæхи кардæй.

Ацы фæрæз уæлдай хицон у Сосланы (Созырыхтойы) кадджытæн. Æрмæст хаттæй-хатт карды бæсты мифон хотых вæййы æндæр цыргъаг: *сæрдасæн* кæнæ *хæрынкъа*. Сосланы кард нæ хæцы Куыцыччы фырт Елтагъаны бæрзæйыл (НК, II, 77), æрду нæ лыг кæны Тары фырт Мукарайы сæрæй (НК, II, 306), фæлæ сæ æнцонæй мары сæхи сæрдасæнтæй. Хицæн варианты Мукарайæн мæлæт хæссы йæхи æхсаргард (НК, II, 282).

Хицæн сюжетты Батрадз йæхæдæг дæр мæлæт ары æрмæст йæхи кардæй. Хъаныхъуаты Инал фыста, зæгъгæ, ирон зæронд лæг рабады хъæуы обауыл «æмæ раканы Хæмыцы фырт Батрадзы кадæг, — уый хъазуатæй хæцыд арвы ныхмæ дæр, стæй йæ мæлæт æрцыд йæхи номдзыд æхсаргардæй» (амынд чиныг, 23 ф.). Уый тыххæй эпосы ис бирæ цæвиттонтæ. Уыдон æвдисынц фыццагон адæмы зонахаст, сæ мифологон хъуыдыкæнынад, æргом кæнынц карды магион тых.

Геройы цард æмæ йæ карды цард æмбаст кæй вæййынц, уый бæстон æвдисы мифолог Жоэль Грисвар («Мотив меча, брошенного в озеро: смерть Артура и смерть Батрадза») (Эпос и мифология осетин и мировая культура. Владикавказ: Ир, 2003, 16—77 фф.). Батрадзы тых æмæ цард сты йæ карды: иугæр кард фурды аныгъуылд, нал зыны, уæд Батрадзæн фæци йæ цард — амард болат герой.

6. Бирæ сты карды диссæгтæ. Хи кардæй мæлыны мотивæй æвзæры ног мифон мотив: геройæн йæ кард райгуыры йемæ, уый рахæссы йæ мады гуыбынæй. «Хистæр Эдда»-йы ис хицæн сюжет «Хлæды кадæг». Уым «Хлæд райгуырд гуннты зæххыл, дзуары хъæды, æд кард, æд цырыхъ». Ахæм кард геройæн ваййы йæ фаззон, ваййы **фаззон-кард**.

Иу варианты Батрадз, куы райгуырд, уæд «денджызмæ бахауд; уырдыгæй йæ къелдура (?) æмæ йæ хъандзал кардимæ рацыд» (НК, I, 72). Кæй зæгъын æй хъæуы, герой уыцы кард йемæ гуырдыгæй рахаста.

Саухъæды уайыг зæгъы Созырыхъойæн: «Уалæ уым хохы ис мæ хæдзар иу лæгæты. Уым аххæрджы сæрыл мемæ райгуыргæ сæрдасæн... Уый мин куы нæ акъуыра мæ сæр, уæд мæ æнæуи зынудисæн мардæй ма амар» (НК, II, 356). Æндæр сюжеты Созырыхъо йæ цирхъæй цæвы Мукарайы сæр, «кард цæхæртæ калы, нæ йыл хæцы». Уæд Мукара зæгъы: «Уымæй мæнæн адзал нæй. Уæртæ мæ мады гуыбынæй мемæ иу хæрынкъя рацыди, æмæ уый рахæсс æмæ мæ уымæй амар» (НК, II, 261). Созырыхъо æндæр таурæгъы «Быцены фырт Гуыбатайы буар йемæ райгуыргæ кардæй фæхъæн кодта», æмæ æгæнон тыхгæнæг йæ мæлæт ссардта афтæмæй (НК, II, 288). Дзæвгар ис ахæм эпизодтæ эпосы, уый та дзурæг у ууыл, æмæ ацы мотив у рагон æмæ традицион.

7. **Хæрынкъя** у карды иу хуыз. Бирæ сты уымæн дæр йæ мифон æууæлтæ. Йæ иу миниуæг у адæймаг фестын. Ацы мотивæй рæзынц, Сатанайыл сайд куыд æрцыдис, уыцы циклы сюжеттæ. Дзуæрттæ хæснаг скæнынц, Сатанайы чи фæрæдийын кæна, уый тыххæй. Сафа æрмдæсны уыд, æрвон куырд, сарæзта æмбисонды хæрынкъя. Æрцыд Сатанамæ уазæгуаты. Сатанайын æрбакæны бурæ нæлфыс æмæ зæгъы: «Ус кусарт нæ кæны, фæлæ ды лæг дæ æмæ йæ акусарт кæн». Сафа йæ дзыппæй систа алæмæты цыргъаг, аппæрста йæ, æмæ дзы лæппу æмæ чызг агæпп ластой. Уыдон фыс æрбаргæвстой æмæ фынг арæвдз кодтой. Сатана бабæллыд æмбисонды дзаумама, афтæмæй йыл æрцыди сылгоймаджы сайд (НК, I, 141). Ацы мотивæн ис бирæ варианттæ, фæлæ сæ мидис иу у.

Ацы мотив ис æндæр адæмты мифты дæр.

8. Кард уыди **намысы символ**, æвдыста уды сыгъдæгдзинад, æууæнк æмæ æфсарм. Царды ваййы вазыгджын уавæртæ.

Æхсæртæг бафтыд йæ фаззон Æхсары каистæм. Æфсымæртæ афтæ æнгæстæ уыдысты, æмæ сæ кæрæдзийæ ничи иртæста. Тиуы æнхъæлдтой сияхс, «изæрæй ба ин уат никкодтонцæ, æма, зæгъуй, Æхсари уосæ дæр æ фарсмæ ниххустæй. Æхсæртæг дæр кард исласта æма 'й сæ астæу ниввардта» (НК, I, 59). Æндæр варианты чындз нæ базыдта йæ тиуы, æнхъæлдта йæ Æхсар (йæ мой), «æхе йимæ ласун ку байдæдта, уæд лæхъуæн кард фелваста 'ма 'й сæ астæу февардта» (НК, I, 78).

Ацы мотив ис бирæ адæмты мифты. Зыдтой йæ Ираны. Аргъау «Бур уарди»-йы ис ахæм эпизод: «Принц сласта йæ кард æмæ йæ сæвæрдта хуыссæны астæу; йæ иу фарс æрхуыссыди чызг, иннæрдывгæй — принц» (Заколдованный замок. Персидские сказки. М.: Миф, 1992, 22 ф.). Ацы мотив æмбæлы Тристан æмæ Изольдæйы романы. Йæ фæд зыны сагæты дæр («Сага о Вёльсунгах». Ирон эпосы сюжетимæ хицæн æууæлтæй хæстæг лæууы немыцаг аргъау «Дыууæ æфсымæры». Каистæ нæ базыдтой тиуы, æнхъæлдтой йæ сæ сияхс. «Изæры лæппуйы бакодтой... хуыссæн уатмæ, фæлæ уый йæхицæй къаролы чызджы астæу сæвæрдта фæрсыссад кард» (Братья Гримм. Сказки. М.: Эксмо, 2004, 340 ф.).

Кæй зæгъын æй хъæуы, цыргъаг, йæ сæрты ахизæн кæмæн нæй, ахæм гæрæн, ахæм цæлхдур нæу. Фæлæ ахизæн нæй йæ фарн æмæ йæ кады сæрты. Кардæн йæ уаз тыхы ис æфсарм, уый адæймаджы бахизы æнæгъдау митæй æмæ худинагæй.

9. Карды сакралон функцитæй иу уыди **хъысмæт зонын**. Дард балцы дыууæ æфсымæры (дыууæ хæлары) кæрæдзийæ куы хицæн кæнынц, уæд бæрæг ран ныууадзынц кард: карды уавæрмæ гæстæ иу базоны иннæйы хъысмæт (НК, I, 23).

Ацы мотив уæлдай парахат у аргъæутты. Кард кæд ирдæй лæууа, уæд герой ис æдас раң; кæд кард згæ кæна, уæд та герой вæййы кæнæ мард, кæнæ тæссаг уавæры. Фаззæттæ Будзи æмæ Кудзи «сæ фыды кард ныссагътой цатыры цæджындзы: йæ ком — хуссармæ, йæ фистон — цæгаты 'рдæм. Кард та хуымæтæг нæ уыд. Йæ галиу фарсы зынд, цыдæриддæр скæсæны цыди, уый; йæ рахиз фарсы та зынди, цыдæриддæр цыдис ныгуылæны, уый» (Бритаев Созрыко. Сказки. Владикавказ: Ир, 1995, 12 ф.). Афтæмæй æфсымæртæ бæрæг кодтой, чи сæ цы уавæры ис, уый.

Мотив ариаг адæмтæн иумæйаг кæй у, уый нын бæлвырд æвдисы Гриммты аргъау «Дыууæ æфсымæры». Уым фыд йæ

фырттæн амонь: «Кæд уæ искæд кæрæдзийæ фæхицæн кæнын бахъæуа, уæд-иу ацы кард, фæндæгтæ кæм баиу вæййынц, уым бæласы ныссадзут; уырдаæм раздæр чи 'рбаздæха, уый кардмæ гæсгæ базондзæн æфсымæры хъысмæт; исчи уæ амард, зæгъгæ, уæд, кæцырдæм ацыд, карды уыцы фарс сызгæ уыдзæн; цалынмæ удæгас уа, уæдмæ та карды фарс уыдзæн æрттиваг».

Хицæн таурæгъты æфсымæртæ кæрæдзийы хъысмæт иртасынц денджызы æууæлтæй: урс фынк нысан кæны цард, сырх танхъа — мæлæт кæнæ тæссаг уавæр (НК, I, 50, 73).

Мотивы зыны, герой æмæ йæ кардæн иу уд, иу хъысмæт кæй ис, уыцы уырнынад.

Ам æрымысын хъæуы ноджы иу æгъдау. Дæргъæфсары чызг æмæ йæ чызгæфсад хæстмæ куы цыдысты Нарты сæраппонд, уæд «сæ фæринк кæрдтæ рухскалгæ сластой, цъилы дæндæгтау сæ тулдзы ныссагътой» (Нартæ, 1975, 33 ф.). Уыцы фæтк нысан кодта ард бахæрын: цалынмæ уæлахизæй раздæхой, уæдмæ йæ кард ничи рафтаудзæн. Ацы фæткыл амад у Плиты Грисы æмдзæвгæ «Фæндзæм хъама».

10. Кард уыди **табуйаг хотых**. Скифтæ куывтой Кард-Хуыцауæн, Нартæ кувынц кардæй, хъамайæ. Цикл «Уырызмæджы æнæном лæппу»-йы æппæт сюжеттæ рæзынц ацы фæткæй. Уымæ мотив æмхуызон дзурынц Хуссары, Цæгаты æмæ Дыгуры. «Уыцы рæстæджы-иу хъамайы фындзæй куывтой» (НК, I, 234), — зæгъы иу кадæг. «Нарт сгуы хъамайыл кодтой æмæ йæ афтæмæй куывтой» (НК, I, 237). «Нартæн се 'гъдау хъамайы фындзæй кувын уыди» (НК, I, 247). Уырызмæг «ковæггаг гъолгун хъамай финдзбæл бакодта...» (НК, I, 282). Бæлвырд, ацы фæтк уыди фидар æмæ бындурон традици.

Æгъдау уыди закъон, нæ йын уыд халæн. Кувæггаг лæвæрдтой æрмæст нæлгоймагмæ, кæстæрмæ. Амынд сюжетты иунæг сылгоймаг кувæггаг райсынмæ авдæнæй сисы йæ сывæллоны, хæдзары æндæр нæлгоймаг кæй нæ ис, уымæ гæсгæ. Æгъдау кæны авдæны сывæллон йæхæдæг дæр: «Уый куы айхъуыста, физонæгæй аходæг нæй, уæд авдæны бæттæнтæ атыдта, базгъордта Уырызмæджы размæ. Æгæр згъорд ын фæци, цирхъыл скъуырдатæ йæхи æмæ ууыл фелвæста йæ уд» (НК, I, 264).

Ацы трагикон цау ирдæй æвдисы æгъдауы тых. Кард иу кæны зæхх æмæ арв, адæм æмæ хуыцаутты. Кардæй куывд æхцон у æрвонтæн.

11. Уаз фæтк уыдис **кард хъахъхъæнын**. Кард уыди уæлахиз æмæ сæрибары символ. Иугæр кард знаджы къухмæ бахауд, уæд йæ хицау нымад у саст æмæ дæлбарыл. «Саст хæстоны кард ваййы уæлахиз хæстоны амæддаг» (Смирнов А. Амынд чиныг. 595 ф.). Кард æмæ хотых аппарын, уыдон хæсты быдыры ныуадзын уыди æгад æмæ худинаг. Рагон грекыг поэт Архилох арæх цыди хæстмæ æххуырст æфсæддонæй. Иу цыбыр æмдзæвгæйы фыста: «Знаг мын абон сæрыстырæй хæссы мæ уарт: бар-æнæбары йæ аппæрстон пыхсы. Уыйхыгъд фервæзтæн мæлæтæй. Дымды фæуæд уарт, æз та ссардзынæн хуыздæр». Псевдо-Плутарх фыссы, зæгъгæ, Архилох Спартæмæ куы бацыд, уæд æй сæ бæстæм æмгæрон нæ бауагътой, дурадзагъдæй йæ фæтардтой. (Эллинские поэты. В переводах В.Вересаева. М.: ГИХЛ, 1963, 380 ф.). Францы эпосы герой хæсты быдыры сау цæфтæй куы мæлы, уæд йæ катый у йæ цард нæ, фæлæ йæ кард, дурыл æй сæтты, фæлæ йын нæ сæтты («Песнь о Роланде»).

Ацы кады фæтк ирон фольклоры зыны Æрфæны фæдау. Эпосы геройтæ Болатбæрзæй æмæ Дзылæу уайгуыты хойы скъæфтой, æмæ Дзылæуы кард сæ фидары баззад. Болатбæрзæй æнцой нæ зоны, цалынмæ кард сæхимæ æрбафта, уæдмæ (Нартæ, Цхинвал, 1975, 29 ф.). Ахæм эпизодтæ эпосы ис дзæвгар. Хæмыцæн йæ мæлæты фæстæ йæ хæзнатæ (кард, тинты кæрц, æртæ æфсургъы) бахаудтой знæгтæм (НК, III, 286). Батрадз йæ фыццаг хæсыл нымайы уыдон фæстæмæ байсын.

Кард æмæ уарт сты æмбаст. Уарт знаджы раз æрæвæрын у састы нысан. Батрадз басаства уайгуыты, мукараты. Уыдон

Сæ каджын уæрттæ уæд састы алфæн

Йæ разы 'ркалдтой чысыл Батрадзæн.

Сæ фæринк кæрдтæ иуварс аппæрстой

Æмæ йæ разы æрзоныг кодтой.

(Нартæ, 166)

Традици æрхæццæ нæ замантæм. Рыцарь Роланды уавæры Кæсæджы зæххыл бахауынц Иры минæвæрттæ, уырысы паддзахмæ чи цыд, уыдон. Мамион Хъарадзау канд дипломат нæ уыд, фæлæ уыди ирон лæг, æхсар æмæ намысы лæг. Таурæгъ дзуры: «Хъарадзау, цæмæй йæ кард сæ къухы (кæсæгæн) ма бафтыдаид, уый тыххæй уыцы цæфæй бæхæй æргуыбыр кодта, зæхмæ кард нылхъывта, стæй йæ суагъта, æмæ кард кæдæмдæр хæмпæлтæм атахт» (ИТ, 169). Ахæм уавæры бахауд Цæлыккаты

Дзадже дæр: «Дзадже уый куы базыдта, йæ кард кæсæгмæ æфтдзæн, уæд æй саста: уæрдоны (цалхы) чъилыл-иу æй æрбатыхта, фæлæ йын нæ куымдта сæттын. Стæй йæ хъамылмæ фехста» (ИТ, 171).

Знаджы хотыхтæ байсын уыди кады хъуыддаг, уæлахизы нысан, æппæты зынаргъдæр тæлæт. А.А. Нейхардт фыссы: «Ромы, Капитолийы къуылдымыл арæст æрцыд егъау кувæндон (храм), уырдаæм хæстон фæтæгтæ, уæлахизы стæртæй куы здæхтысты, уæд хастой саст фæтæгты хотыхтæ...» (Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима. М.: Правда, 1987, 491 ф.). Уыдон уыдысты кады трофейтæ. Нартæ иудадзыг сæттынц тыхгæнджыты тых, исынц сын сæ хотыхтæ. «Иунæджы кадæджы» мад райхалы йæ фырты фынтæ æмæ зæгъы: «Тыхгæнджыты баййафдзынæ Терчы атагъайы. Цæгъдгæ сæ ацæудзынæ размæ, Агуындæ-рæсугъды сын байсдзынæ, стæй сын сæ хотыхтæ исгæ рацæудзынæ» (ИТ, 269). Куырттатаг фаззон æфсымæртæ Макъар æмæ Хъуыдæбердæн мæхъхъæл истой сæ бæхтæ. Уыдон разындысты нæртон лæппутæ, «тохы сахат сæ лæджыхъæд хъамайæ равдыстой». Сæ иу фæмард, иннæ зындонмæ арвыста йæ фыдгулты, цæфтæ уыдис, уæддæр знæгты хотыхтæ уæрдоны сласта Куырттаты коммæ. Сæ мадыл сæмбæлд сау хабар. Рацыд сæ размæ æмæ фæрсы æнæ цæссыгæй: «Мæ хъæбултæ, ницы худинаг мæм æрхастат?!» Нæртон, цытджын Мадæн дзуапп радта Кады зарæг:

Уæлладжыры комы, дам, хæрисджыны бæстæ.

Рухсаг æрбаут, хъæбатыр фаззæттæ, —

Мæхъхъæлæй байстой сæхицæн фæлдисыны гæрзтæ.

Сослан, йæхи хорзæй равдисыны сæраппонд, зæгъы: «Æз дæн каджын, æхсарджын мыггагæй. Æппæт Нартæ дæр зонынц мæн æмæ кад кæнынц мæ кардæн» (НК, II, 764). Герой æмæ йæ кардæн иу у сæ цард æмæ сæ кад.

12. Кардимæ баст цæуынц бирæ **уырнинагтæ** æмæ **æгъдæуттæ**. Фыццаджыдæр, **кард у æфснаинаг**. Кадæг зæгъы: «Æхсæв æддейæ хотыхтæ уадзын худинаг уыди, нæ сын фæччыди» (Нартæ, 13). Уыцы фæтк ис Нартæм дæр æмæ се знæгтæм дæр. Хъæндзæргæсы кард — «фæсдуар æфсæн кирæ æрхугондæй лæууы, æ хурфи ба — устур церхъ; æ рахатунмæ сæдæ къамбеци гъæуы» (НК, III, 227). Батрадз тыхгæнæг сау Гайдармæ цæуы тых сæттынмæ, хъæуы йæ кард æмæ бæх. Сатана йын амонь:

«Нæ лæджы уаты — æргъæу чырын, уырдыгæй сис хæдласгæ кард, дæ аккаг у». Бæгуыдæр, уымæн æмæ уый уыди «зæххыл дисæн дзуринаг фæринк» (НК, III, 144). Ацы фæтк баст у, æвæццæгæн, карды магион тых кæй æнхъæлдтой, уыцы уырнынадыл.

Кард уыди мыггаджы стырдæр æмæ зынаргъдæр хæзна. Дунейы адæмты историйы зындгонд у, фыды фырттæй хистæр сæйраг æмæ барджын бындар кæй у, уыцы фæтк — *майорат*. Уæрсты хистæр æфсымæрмæ хауд дзаджджындæр æмæ ахъаззагдæр хай. Ахæм хай уыди кард дæр. Кадæг «Æхсары кард» зæгъы: «Æхсары амарды фæстæ кард баззади йæ хистæр фырты номыл. Уадæй фæстæмæ ис фæтк: кард — хистæр фырты, æмæ кæстæрæн та фæхай кæнынц бæх».

Кардæн ис историон æмæ социалон нысаниуæг дæр. Е.А.Мельникова фыссы: «Меч осуществляет непрерывную преемственность поколений, оставаясь неизменным воплощением героического поведения...» (Мельникова Е. А. Меч и лира. Англосаксонское общество в истории и эпосе. М.: Мысль, 1987, 97 ф.). Æнæмæнг, кард бæтты адæмы æмæ мыггаджы фæлтæрты, кæстæртæй домæ хистæрты æхсар фæзмын, сæ кадыл кад æфтауын. Нæртон лæппу фыццаг балцы куы фæцæуы, уæд æнæмæнг æрцагуры йæ фыды гæрзтæ.

Кардæн нæ уыд искæй къухмæ дæттæн. Кардимæ йæ хицауы тых цыди æндæр лæгмæ. Сатанайы амындæй Батрадзы бахъуыд бирæ фæлварæнтæ Сайнæг-æлдарæй йæ кард райсынæн.

Нартæ кард рæдауæй лæвар кодтой æрдохорд æмæ кады лæгæн. Ацы рæсугъд æгъдауы фæзынд ивддзинадтæ. Абон дæр цыты нысан у кард лæвар кæнын, фæлæ мæнгуырнынадмæ гæсгæ лæваргæнæгæн дæттынц символон аргъ — згъæр æхца.

Кард йæ магион тыхæй тæссаг у сау тыхтæн: хæйрæджытæн, дæлимонтæн, зинтæн. Хæйрæг буд судзæнæй куыд тæрсы, афтæ дæрдты лидзы цыргъагæй дæр. Уыдис ахæм фæтк: æхсæв æддæ чи баззайы, уый карды фындзæй æрхахх кæны йæ алыварс — æнæзæгъинаг æмæ фыдбылызæн æрбахизæн нæй уыцы хаххы сæрты.

Кард æвæрдтой сабийы авдæны, йæ нывæрзæны, — цыргъаг æнахъом сывæллоны хизы фыдбылызæй.

Фынгыл нæ фæтчы кардæн, йæ ком уæлæмæ уа, афтæмæй æвæрын. Дзурынц, уæд, дам фæдомы исты æргæвдын.

Кардæй хæрын нæ фидауы æмæ нæ фæтчы. Уырнынад фæдзæхсы: уæд адæймаг комæфтыд кæны (дзырдаг, тауысаг).

Карды æууæлтæй æвзæрынц алыхуызон **æлгыстытæ**. Донбеттырты мадæн йæ чызджы бæлоны хуызы фæцæф кодтой нæртон фаззæттæ, æмæ ус æлгыты: «Борæты Æхсар æмæ Æхсæртæг кæрдзийы кæрдтыл бафтæнт» (НК, I, 91). Кард уаз хотых кæй у, уымæ гæстæ дзы нæ фæччы хъазын æмæ хынджылаг кæнын. Æгъдау чи халы, уымæн фæзæгъынц: «Дæ уырджы йæ ссар! Дæ зæрдæсæр фæныхсæд!». «Карды комыл — дæ фæнда!», «Хистæгтæ дзы фергæвдут!» Кардæй разы куы нæ ваййынц, уæд æй æлгытыныц: «Конд хуымы дæ ссардæуæд!».

Фæлæ эпосы ис карздæр æлгыстытæ. Нартæм уыдис курдиад: цыдысты сæ ралгыст дæр æмæ сæ арфæ дæр. Æхсæртæггата æмæ Борæты 'хсæн хæст куы сæнхъызт, уæд Борæты чындз ралгыста йæ цæгаты — Æхсæртæггаты: «Авд азы уæ кærдаг кард ма кæрдæд, уæ уайаг бæх мауал æруайæд, кæмæ фæцæуат, уый фыдæх ссарут» (Нартæ. М., 1990, I чиныг, 340 ф.). Сосланы кард гал æргæвдынæн дæр куы нал сбæззыд, уæд нæрæмон гуыппырсар «йæ цæссыгтæ æркалдта». Куыnnæ куыдтаид! Карды тыхимæ сæфтысты йæ хъару, йæ ныфс, йæ кад. Дыгурон варианты ахæм æлгыстæй стыр геройтæ æрхаудтой куыдзæгадмæ (уым, 348). Нартæ æцæг Нартæ уыдысты карды æхсарæй, бæхы хорзæй æмæ дзыхы дзуаппæй.

Ис æмбисæндтæ: «Къуымых кардæй къуымых лæгæй уæлдай нæй», «Кард — кærдынæн, дзых — дзурынæн».

Кард æмæ уарт систы барад æмæ тæрхоны символтæ. Кард амоны фыдракæнд æфхæрын, уарт — рæстдзинад хъахъхъæнын. Ацы хотыхтæ зынгæ бынат ахсынц бæстæты символикæ æмæ геральдикæйы, арæх æмбæлынц паддзахадон æмæ титулон гербты.

13. Кард уыди æмæ у **æдасдзинады фæрæз**. Хотых кæмæ ис, уый у хæдбар, сæрыстыр æмæ æвæсмон. Библи зæгъы: «Ауæй кæн дæ дарæс æмæ балхæн кард» (Еванг. от Луки, 22:36). Зондджын лæг знаджы гæрзифтонг нæ кæны. Кард аразыны хъуыдаг уыди стыр сусæгдзинад, уыцы дæсныйад цыди фыдæй фыртмæ, бæстон æй хъахъхъæдтой æддагон цæстæй. Библи зæгъы: «Куырдатæ нæ уыд æппæт Израилы зæххыл, уымæн æмæ филистимæгты нæ фæндыд, дзуддæгтæ кард кæнæ арц саразой, уый» (Кн. царств, I, 13: 19-20). Дзуддæгтæ сæм цыргъ кæнынмæ

хастой сæ кусæнгæртæ æмæ сын уыдысты лæгъстæйаг, нæ сæ уыд тас. Ис хорз уырыссаг æмбисонд: «С соседом дружись, а за саблю держись» (В. Даль).

Стыр кады хъуыддаг æмæ пайдайаг уыдис кард аразыны дæсныиад. Стыр мастерта сæ конд кæрдтыл фыстой сæ нæмттæ, æвæрдтой сыл сæхи сæрмагонд гакк. Уыдон арф æмбæхстой æндон уадзын æмæ цыргъаг аразæн технологи. Астæуккаг æнусты æппаты номдзыддæр уыдис, франкты бæстæй кæй хастой, уыцы кард — *фæринк* (франкаг цырыхъ). Уыцы кæрдтæн европæйаг бардта æмæ араббаг авторта дистæ-тæмæстæ кодтой сæ фидауц æмæ сæ фидардзинадыл. Къарол Стыр Карл, — зæгъы Ф.Кардини, — «архайдта, цæмæй уыцы кæрдта æмæ згъæртæ (панцирь) æндæр бæстæтæм уæйгонд ма цæуой» (Кардини Ф. Амынд чиныг, 310—311 ф.). Фæлæ нæй, базары цы баурома, ахæм тых. Фæринкта æфтыдысты нæ фыдæлтæм дæр.

Геройта сæхицæн хотых аразын кодтой хуыздæр хуызæггтыл. Батрадзы хъуыдис, хурта æмæ мæйтæ кæмæй каст, ахæм кард (НК, III, 287). Ромаг мифты æрвон куырда Вулкан рутулты паддзах Давнæн радта, Мæрдты бæсты Стиксы доны кæй сысæрста æмæ цыфæнды уарт цыхтау чи карста, ахæм цырыхъ. Давн æй ныууагъта йæ фырт Турнæн (Кондрашев А. П. Легенды и мифы Древней Греции и Рима. М.: Рипол классик, 2004, 193 ф.). Ирон мифмæ гæсгæ Куырдалæгон Батрадзы сæры, залиаг кæлмыты сыгъдæй цы 'взалытæ скодтой, уыдоны цæхæры (НК, III, 74). Таурæгъты хорз кард æхсыстой калмы туджы. Грекъаг мифты Гераклы кард маргхъæстæ уыди гидрæйы тугæй. Скифта сæ фаты æрттигъта хъæстæ кодтой маргджын кæрдæджытæй. Уый реалон мадзал у. Реалон хъуыддаг мифты райсы фантастикон хуыз, алæмæты æууæлтæ.

14. Кардæн зынгæ бынат уыдис **марды æгъдæутты**. Уыцы æгъдæуттæ æвзæрдысты адæмы уырнынадæй æмæ мифологон зондахастæй. Фыдæлтæ хъуыды кодтой афтæ: лæджы уæлæуыл цыдæриддæр хъæуы, уый йæ хъæуы Мæрдты бæсты дæр. Уымæ гæсгæ йын фæлдыстой бæх æмæ зынаргъ дзаумæттæ, фыццаджыдæр — кард. Уыцы æгъдау æрцыд нæ рæстæгмæ дæр. Скифта æмæ аланты обæутты, сæ ингæнты разыны алыхуызон кæрдтæ. Марды æгъдауы кардæн уыдис ритуалон нысаниуæг, фæлæ уымæй уæлдай æвдисæн уыд йæ хицауы æхсæнадон статусæн, йæ хæстон æхсарæн, йæ намысæн.

Уыдис ма иу æгъдау. Герой искæй къухæй куы марди, уæд йæ бæх æмæ йæ цырыхъ уагъта, йæ туг исын кæмæн фæдзæхста, уымæн. Лæвар чи иста, уый цыди стыр бæрнон хъуыддаджы. Ахæм ныстуаны фæдыл Арæхцау райста Сосланы туг (НК, II, 644).

15. Кард æнæмæнг *архайдта чындзхасты* дæр. Чызджы хæдзары дæр æмæ сиахсы хæдзары дæр къухылхæцæг сласы йæ кард (фæстаг æнусты æхсаргард кæнæ хъама), рахæцы чындзы рахиз цонгыл æмæ йæ æртæ хатты æрзилын кæны артдзæсты алыварс, алы зылдæн кардæй Сафайы рæхыс ныццæвы, кувы «Фарн фæцæуы», афтæмæй. Æнусон фæтк бæстон æвдисы Къостайы очерк «Особа» (IV, 352-353 ф.). Ацы ритуалы зыны, кард фарнхæссæг æмæ фыдбылызсафæг кæй у, уыцы уырнынад.

16. Бæрзонд, тыхджын æмæ табуйаг уыд **карды фарн**. Баззад рагон куырыхон фæдзæхст: «Æнæхъуаджы йæ макуы слас, æгадæй йæ макуы нывæр». Кард дарын лæгæй домдта æхсар æмæ æфсарм. Ард хордтой кардæй, фидар æй кодтой туг æмæ дзырдæй. Кадæг зæгъы: «Уæд ард басæттын ыстыр æгад уыд, дзырд фæсайын та — уæлдай худинаг» (Нартæ, Цхинвал, 1975, 44). Æмбисондаг у Нарты уæздандзинад. Эпосы кæрæй-кæронмæ цæуы иу хъуыды: Нарт Елиайау иуцæфон сты. Уымæй эпос æмсæр кæны хуыцауы цæф æмæ Нарты цæф, арвæрттынд æмæ карды кад. Геродот скифты цардæй хæссы цымыдисаг цау. Бахъуыд сæ цагъартимæ хæцын, фæлæ сыл кардæй сæ тых нæ цæуы. Уæд сæм бавзыстой ехсытæй, æмæ цагъартæ тæссæй сæ зонгуытыл æрхаудтой (IV, 3-4). Уымæн цау рахонæн нæй, уый у таурæгъ. Таурæгъы ис этикон хъуыды: уæздан хотых цагъартимæ хæцынæн нæу. Рыцарь сау лæджы цавта кардæй нæ, фæлæ ехсæй кæнæ лæдзæгæй. Даредзанты таурæгъты сауджын бакодта бирæ æнаккаг митæ. Амран ын зæгъы: «Дæ номыл цирхъ рариуыгъын тæригъæд у, фæлæ мын æнæ ариуыгъгæ нæй. Иу дурцæджындзы фарсмæ æрбалæуу, æмæ æз иннæрдугæй ныццæвдзынæн; дурцæджындз кæцæй ахауын кæндзæн мæ цирхъ, фæлæ мæнæн мæ маст уымæй ацæудзæн» (ИАС, I, 366). Уæздан адæм цъаммар æмæ фыдгæнæджы нæ мардтой цыты хотыхæй, мардтой йæ æхсæны дурæй, æппæрстой йæ куыдзæппарæнæй, бастой йæ бæхы дымæгыл, сыгътой йæ сындзын арты. Уаз хотых æгад кæнын йæ сæрмæ ничи хаста. Кард хъуыдис намыс æмæ сæрибарыл тохæн.

Кардæн зынгæ бынат ис аив литературæйы дæр, фæлæ уый æндæр ныхасы аккаг у.

17. Кард уыди **лæгдзинады нысан**. М.Оссовская фыссы: «Рыцарь иттæг æнувæд уыди канд йæ бæхыл нæ, фæлæ йæ хотыхтыл дæр, фыццаджыдæр йæ кардыл» (Оссовская М. Рыцарь и буржуа. М.: Прогресс, 1987, 89 ф.). Нарты гуыппырсартаæ зæрдиагæй аудыдтой сæ бæстæ æмæ сæ адæмыл. Нартыл фыдаз скæны, Ныхасы дæлгоммæ ныххауынц фæсивæд, сæ гуыбынтæм хъусынц, «хорз карды кой сæм нал и» (НК, I, 274, 338, 364), — уыцы уавæр стыр маст æмæ хъыг бауадзы Уырызмæджы зæрдæйы, уый у сæфты нысан. Карды кой кæнынц сæрибар, сæрæн æмæ æхсарджын адæм, гуыбыны кой вæййы цагъартæм, æдзæллаг æмæ дæлдзыныг адæммæ.

18. Кард артау у **сæрибары фæрæз**. Ацы мотив дзæнгæрагау зæлы Амраны мифты æмæ таурæгъты. Амран адæмæн зынг кæй æрхаста, уый тыххæй йæ Хуыцау бастæй дары лæгæты. Уым ауыгъдæй лæууы йæ кард дæр. Рæхыстæ асæттынæн ис иунæг фæрæз — кард. Амран æм не 'ххæссы, — ацы уавæры дæр ис арф мидис, символон хъуыды. Амран зæгъы: «Æз уын кæд аирвæзон, зæххон адæм, уæд уæ амонд æрцæудзæн» («Амран æмæ цуанон»). Фæлæ Амраны къухы нæма бафтыд йæ кард.

19. Кардæн кад кодтой **кадæг** æмæ **зарæг**. Уыдон алы хуызты стауынц цырыхы æууæлтæ. Кард хæстмондагæй цъæх арт уадзы, йæ кæрддзæмы хæрдмæ хауы, зæлланг кæны. Эпикон барæг быдырты куы фæцæуы, уæд йæ карды фындз хахх кæны дзывырау, стигъы зæххы уæлцъар, фæлдахы нæуу. Нæртон кард хъæд æмæ дурыл къуымых нæ кæны, фæлæ цыргъдæр. Сосланы карды фистоныл ис алæмæты **хъуымбылæг**, уый йын тар æхсæвты рухс кæны йæ фæндаг (НК, II, 164). Бынтон алæмæт у Сайнæг-æлдары кард — Сафайы арæзт цырыхъ, уымæн йæ иу фарсæй æрттивы хур, иннæ фарсæй — мæй; уыцы карды арвайдæнау зыны, зæххыл цыдæриддæр цæуы, уый (НК, III, 592). Кард, бæгуыдæр, дæтты ныфс æмæ æхсар. Хазбийы зарæджы ис ахæм диалог:

- Барæг, дæ бæх та цæмæй у?
- Йæ саргъæй æмæ идонæй.
- Саг лæг дзæбæх та цæмæй у?
- Йæ кардæй æмæ ливорæй.

Уæддæр зæгъын хъæуы: кардæн лæг хъæуы, уæлахизæн та

— æхсар, арæхст æмæ зонд. Гæрзармы къухы карды къуыдзы цирхъ у. Гуымырыты басæтты æрхъуыдыдзинад. Нæртон царды уаг уыдысты балц, стæр æмæ куывд, йæ кады нысан — кард, бæх æмæ æхсар. Фæлæ уыцы æууæлтæ æххæстæй не 'вдисынц фыдæлты царды ныв. Васо хуымæтæджы нæ загъта: «Кард æмæ фæндыр — уыдон сты Нарты дывæр символ». Гуыппыртæ кардæй куыд арæхсынц, афтæ цæгъдынц фæндырæй дæр. Уый нæ, фæлæ хъисфæндыр æрымысыд тызмæг хæстон Созырыхъо (НК, II, 209). Нарт стыр хæзнайыл банымадтой Сырдоны фæндыр. Фæлæ царды ис карз быцæутæ. Рыцарьтæ куывтой: «Дæ хорзæх ратт ацы кардæн, цæмæй хъахъхъæна фыдызнæгтæй сыгъдæг аргъуан, сидæрты æмæ сидæргæсты...» Кард цæхæр калы арвæрттивдау, судзы тар, рухс кæны тохвæндаг. Кард уыди Рæстдзинад, Сæрибар æмæ Намысы хотых.

2006 азы марты

ТЕРЧЫ БÆСТЫ ХАБÆРТТÆ

• Æфсæдтæ Уæлладжыры куы уыдысты, уæд байстой страф æгасæй 234 мин сомы. Уыцы æхцайæ, газеты фыстмæ гæсгæ, хицæуттæ байуæрстой зианджынтæн 184.273 сомы.

Баззади ма дзы 50 минæй чысыл фылдæр.

Уæлдай хъуамæ бафыстаиккой французтæн сæ заводты хæлды тыххæй Уæлладжыры комы, фæлæ французтæ сæ зинантæ ныххатыр кодтой, æмæ 50 мины хицæуттæм баззадысты.

Уыцы æхцайæ фæнд кодтой Салыгæрдæнæй Дзæуджыхъæумæ хъæдрæбынты фæндаг аразын, фæлæ уыцы хъуыддаг нæ сырæзти. Уый тыххæй æмæ 'хца фаг не сты...

Ныр æхца цы хъæутæй байстой, уыдонæй базилын хъæуы, цæмæй 50 мин сомы дзæгъæлы ма фесæфой, фæлæ цæ се 'хсæн исты дзæбæх хъуыддаг сарæзтæуа, ууыл. Хорз уайд рынчын-дон кæнæ скъола...

• Æвзæргæнæг цæмæй нал уа, уый тыххæй кодтой: алы пгырыстыфæн дæр не 'хсæнæй æххуысгæнæг сæвзарæм æмæ уыдонæн бар радтæм, æвзæргæнæг фесафынæн амал куыд кæной, афтæ.

• Нæ облæсты депутаттæ Елдарханов æмæ Маслов Беттырбухæй фæстæмæ сыздæхтысты.

• Даргъ-Къохы (Хъахъхъæдуры) æхсæвгæстæ иу лæппуйы æхсæвыгон бæх давгæ æрцахстой æмæ йæ тынг фæнадтой. Лæппу фæрынчын æмæ туг омы.

• Арыхъхы æхсæвыгон канцлары рудзынгтæ басастæуыд æмæ дзы 7 туманы бæрц æхца ахасты. Æвзæргæнджытæ нæма сбæрæг сты.

• Салыгæрдæнæй 12 лæппуйы цыдысты Уæрæсемæ хъахъхъæнджытæ (стражниктæ). Фæстагмæ куы бамбæрстой, сæ

уынаффæ адæмы зæрдæмæ нæ цæуы, уый, уæд Даргъ-Къохы вакзалæй фæстæмæ раздæхтысты.

- Деслагары (Дагестаны) Самыры полк сбунт и æмæ командир, сауджыны æмæ цыппар афицеры амардтой.

- Дзæуджыхъæуы полицæ зылдысты магазинтыл æмæ дзы ливорæй æмæ гилдзæй кæй ардтой, уыдон байстой.

- Мæхъхъæлы хъæуты пригæвæртæ кæнынц æвзæргæнджыты æд бинонтæ Сыбырмæ æрвитыныл.

- Иубон дыууæ Нузайладжы, Уæрæсейы стражник чи уыди ахæмтæ, ссыдысты сбæлвырд кæнынмæ: æцæг у, ирон адæм цæ разы не сты, уый.

Се ссыдмæ Нuzал пригæвæрæй лæг арвыстой стражникты фæстæмæ раканынмæ. Дыууæ лæджы хабар куы бамбæрстой, уæд се 'мбæлттæм тел ныццавтой, æмæ уыдон дæр фæстæмæ ссæуынц.

- Мæхъхъæл Уæрæсемæ хъахъхъæнджытæ нал уадзынц. Чи ацæуы, уыдон дæр фæстæмæ здæхынц.

- Брутæй 30 лæджы стражник ацыдысты Уæрæсемæ. Хъахъхъæдурæ уынгты вакзалмæ куы фæцæйцыдысты, уæд сыл фæйнæрдыгæй æхситт кодтой, фыдвæндаг фæут, зæгъгæ сæм хъæр кодтой. Уыдон сæхи нымæтты батыхтой æмæ афтæмæй уынгты ныйивгъуыдтой...

КАВКАЗЫ ХАБÆРТТÆ

Стъараполмæ æрцыдысты иры хъазахъхъ. «Фыццаг нæхæдæг цыдыстæм хæстмæ Кавказы адæмтимæ, ныр та нæм уыдон сæхи байдыдтой тæрын мах сабыркæнынмæ», — дзурынц Стъараполы адæм. (Стъв. Кр.)

Дербенты денджызы кæсагахсджытыл абырджытæ хъалон савæрдтой. Чи нæ фиды, уый кусын нæ уадзынц; йæ кусджыты йын фæсурынц, кæнæ йын йæ бæстыхæйттыл арт бафтауынц. Абырджытæ сусæг не сты, фæлæ сын уæддæр хицæуттæ ницы кæнынц.

Сусайы тæтæр æмæ сомих кæрæдзи тынг ныццагътой. Æфсæдты хицау Голосчанов сармадзантай ралæууыди Сусайыл, æмæ горæт судзы.

Цæгат Кавказы пысылмæттæ тел радтой намесникмæ æмæ дзы курынц, цæмæй æфсæдтæ сомихы фарс ма ласой æмæ тæтæры куыд нæ цæгъдой, афтæ; уымæн æмæ фехъуыстой, Голосчанов йе 'фсæдтимæ сомихы сыхы æрбадти æмæ уырдыгæй тæтæры цæгъды.

ТЕЛЕГРАМТÆ

Самара. Губернатæр Блок уынджы куыд фæцæйцыд, афтæ йæ амардæуыд; йæ файтоны бынмæ йын иу лæг бомбæ баппæрста. Бомбæ фехæлд æмæ губернатæрæн йæ сæр адафта, ноджы йын атыдта йæ къах æмæ йæ къух. Файтон ныппырх, хæдзæртты рудзынгтæ ныммур сты.

Кострома.

Хъæдтыл бандзæрстæуыд, тынгдæр къазнайыуонтыл. Зиан тынг бирæ.

Нижнæй-Новгород. Стыр армукъа кусын байдыдта. Адæм бирæ æрæмбырд.

Варсава. Генерал-губернаторы пæамешик инæлар Мозовскойы амардæуыд.

Самара. Басыгъдысты Волгæйы былыл мæнæуы, хъæды æмæ æвзалыйы стыр скъладтæ, басыгъд иу дзæнгæрæгдзæгъдæн æмæ къорд хæдзæрттæ.

Кронстат. Ерцыди стыр бунт æфсæдты æхсæн. Амардтой афицерты. Чысыл сабыр кæнын байдыдтой.

Териоки. Амардæуыд Думæйы зынгæ депутаттæй иуы — Герценстейны. Доны былыл куыд фæцæйцыди, афтæ йæ сусæгæй æрбахстæуыд, æмæ йыл дыууæ нæмыджы сæмбæлд.

Бетъырбух. Æвиппайды горæт дыууæ раны ссыгъди. Цас зиан æрцыд æмæ цæмæй ссыгъди, уый бæрæг нæма ис. Æртыккаг раны та горæт судзын байдыдта.

Калак. Хабар сæмбæлд Сусайæ: сомих æмæ тæтæры хыл тынгæй-тынгдæр кæны. Хыл байдыдтой хъæутæ. Тæтæр балæбурдтой сомихы æртæ хъæумæ. Сусайы мард фæци 30 тæтæйраджы æмæ 12 сомихаджы, цæфтæ 45; басыгъди 200 тæтæйраг хæдзары.

КОРРЕСПОНДЕНЦТÆ

Даргъ-Къох

Лæдзæгыл худ æркæн, кард бабæтт, рæхыс æрцауындз, æмæ дын уый дæр хъæуыхицау.

Ныр æгас аз нæ хицауы æгуыдзæгдзинадæй нæ хъæу зауатмæ æрцыди: фæндæгтæ фехæлдысты, донмæ фаджыстæ калынд, зæхх æнауæрстæй баззад æмæ, кæй кæм фæнды, уым хуым кæны. Мæгуыр адæмæн цæхæрадоны хæйттæ дæттын къуылымпы кæны. Ныронг смет æвæрд нæма ис, афтæмæй расклад ис, йæхи цас фæнды, уыйас.

Хъæуæн уынаффæгæнæг у сход, æххæст та уынаффæтæ хъуамæ кæна хъæуыхицау.

Фæлæ махон йæ ныфс ницæмæ хæссы, æмæ сход дæр нал æмбырд кæны. Хъæу æдзæллаг кæнынц, уый мæт æй нæй, æрмæст йæ улупа цæуæд.

Фарон хъæуы ист лæгтæ пригæвæртæ, хорз æгъдæуттæ сарæзтой, æмæ райдайæны адæм сулæфыдысты, фæлæ стæй нæ хъæуыхицау сходы уынаффæ къуылымпы кæнын байдыдта, æмæ ныр, раст куы зæгъæм, уæд æхсæны хъуыддæгтæм йæ зæрдæ никамæнуал райы, æмæ хъæу хъæууат фæци...

Æгас адæм дæр афтæ сфæлмæцыдысты хъæуы æдзæллагæй æмæ алы бон дæр хицауæн дзурынц: «Фесæфтай хъæу, дæхи айс».

Фæлæ уæддæр уый йæ цæсгом ныддардта æмæ адæмы хъæрмæ йæ хъус тъæбæртт дæр нæ кæны. Æвæццагæн, йæ разæй чи уыди, уый фæндæгтыл æй ауайын фæнды.

*Дыдын-бындз
«Ирон газет» №1*

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

ЧЕДЖЕМТЫ АХСАР

(1937)

Чеджемты Зæкæрийайы фырт Ахсар у заман-хъуйлаг. Сæ хъæуы астæуккаг скъола каст куы фæци, уæд кусын райдыдта колхозы, стæй та Культурæйы хæдзары. 1965 азы каст фæци Цæгат Ирыстоны пад-дзахадон педагогон институты историон-филологон факультет æмæ кусымæ бацыди Цæгат Ирыстоны радиомæ. Ныртæккæ у аивадон редакцийы хистæр редактор. Ноджы кусы Фысджыты цæдисы сæрдары хæдивæгæй.

Ахсары фыццаг чиныг «Стъалыты æхсæрдзæн» рацыди 1965 азы. Уый фæстæ ма рауагъта ахæм поэ-тикон æмбыргæндтæ: «Цом хурагур» (Орджони-кидзе, 1982), «Дæ ном» (Орджоникидзе, 1987), «Артхурон» (Дзæуджыхъæу, 1997), «Ирон зарæг» (Дзæуджыхъæу, 2001).

* * *

Сдзырдтон дæ ном,
Æмæ дæ фæстæ
Дæсæм аз æнкъардæй чи кæсы,
Уыцы зæронд тыргъы дуар байгом.

Сдзырдтон дæ ном,
Æмæ нæ гыццыл цæхæрадоны
Хур бон дæр джихцæстæй чи лæууы,
Уыцы къомси бæлас дидинæг ракалдта.

Сдзырдтон дæ ном,
Æмæ ды афтæ арæх йе 'вгтæ кæмæн сæрфтай,
Уыцы рудзынджы рахиз бæрзонд к'ууымы
Мæ рагбонты стъалыйы федтон.

ЗÆРОНД УС

Æз адæмæн ацы дыууæ к'ухæй
Цы цæхх, цы кæрдзын фæлæвæрдтон,
Уыдон мын скодтой
Мæ ахæрæты фæндаг парaxат.
Мæрдтæм цæуын
Мæнæ цы зын у уæддæр.
Судзины быны акæс,
Æмæ дунейæ цы рухс æрбакæла,
Уый зынаргъдæр у зæххæй.

ЛОЛОЙЫ* БÆЛЛИЦ

О, тæхуды, ирон лæг,
Дард фæндагыл де 'мбæлццон чи у
Æмæ дæ фæдджиты дымгæйæ чи фесты.
Мæ цæстытæ сæхи дæуæй атонын
Куы нал фæразынц ацы хæрзбон зæгъыны сахат.
Хæлæг дын куы кæнын дæ дзабырты рыгмæ дæр, —
Кавказмæ чи цæуы,
Ирыстон чи фендзæн.

ФÆЗЗЫГОН ÆМДЗÆВГÆ

Уарын ахъардта зæххы,
Фæлæ ма гæртæ ауындзæн телыл
Иу æрвхуыз æртах баззад.

Сыфтæр азгъæлд,
Фæлæ ма сәнæфсиры к'æлиутыл
Иу бур сыф ферох.

Хур аныгуылд,
Фæлæ ма йæ тынтæй иу
Дурты 'хсæн бамбæхст.

*Хосонты Лоло царди Турчы

Æз уыцы иу тын
Æрвхуыз æртахы тулын
Æмæ сәнæфсиры бур сыфыл фыссын...
Фæззыгон æмдзæвгæ.

* * *

Иу къуылых урс бæхыл Зымæг
Хæристы комы ыссæуы...

Сыррдонцъиу
Уаты æнкъард рудзынг
Кæны мынæг къуырцц-къуырцц мидæмæ.

Миты гæлæбутæ агурынц,
Кæм хуыздæр æрбадой.
Зæхх иунæг æхсæв базæронд æмæ сурс.

* * *

Уый цавæр æлгъыст уыд,
Уыд цавæр фыдсыл:
«Уæ ингæнтæ — бирæ,
Уæхæдæг — чысыл».

ХУРЫ ФЫРТЫ УАРЗОН

Доны уырынгтыл
Хуры тын фестæлфыд;
Уый æнгуыры бос аскъуыдта кæсаг
Æмæ пады бын лæф-лæфгæнгæ балæууыд,
Йæ цъæхдзаст
Рæсугъд хотæн дзуры:
— Хуры фырт мæ скъæфынмæ хъавыд,
Фæлæ нæ бакуымдтон...
Æз сымах
Æмæ нæ дзæбæх хъуынахæдзар кæуыл баивон,
Ахæм нæма райгуырд.

Цъары фæрстыл:

1. Харэбаты Алан. Зæлинæйы цур.
2. Гæзæлты Зæлинæ. Цуан.
3. Гæзæлты Зæлинæ. Фæззæг.
4. Гæзæлты Зæлинæ. Гобелен «Сау хур».

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Марина КИРГУЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ авторын фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

*Подписано к печати 10.08.06. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура
шрифта MyzI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 6,7.
Тираж 2100 экз. Заказ № 2090.*

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

*Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.*

